

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Dette værk er downloadet fra

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

www.genealogi.dk

Bemærk, at hjemmesiden indeholder værker, som er omfattet af ophavsret. For ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan PDF-filen frit downloades og anvendes.

For værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun må benyttes til rent personligt brug. Distribution og publicering af PDF-filen er ulovlig.

Personalthistorisk Tidsskrift 1993:2

Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie

Indhold

Artikler:

<i>Hans H. Worsøe</i> : Falden kvinde eller enlig mor? – de ugifte mødre og deres sociale placering, ca. 1700-1960.....	117
<i>Ole Bech Knudsen</i> : Separations- og skilsmisssager. En arkivvejledning	143
<i>Grethe Ilse</i> : De statslige arkivers publikationer 1992, en oversigt.....	157

Orientering

Släktsforskardagarna i Luleå 12.-15. august 1993. Af <i>Birgit Flemming Larsen</i>	160
Generalforsamling 1993.....	161
Indtastning af kilder på EDB. Kildeindtastningsprojektet og dets perspektiver. Af <i>Elsebeth Paikin</i>	167
Koldinghus Birketing 3.12.1748-1.9.1761 – en justitsprotokol på diskette. Af <i>Johs. Lind</i>	177
Fremragende hjælpemiddel. Af <i>Knud Prange</i>	183
Dansk Slægtsgårdsforenings arkiv på Gl. Estrup – en orientering. Af <i>Ejgil Overby</i> . Mogens Seidelin 1913-1993. Af <i>Hans H. Worsøe</i>	185
Svend Erik Sørensen 1923-1993. Af <i>Hans H. Worsøe</i>	189
Hvem Forsker Hvad. Regnskab og beretning 1992.....	191

Småstykker

»Brødrene Thestrups døtre« en rettelse. Af <i>Knud Prange</i>	142
---	-----

Debat

En skuespillers erindringsblade – og retten til deres benyttelse i forskningen.....	195
---	-----

Anmeldelser

Arkivvejser 1993. (<i>Tommy P. Christensen</i>).....	199
Foreningsarkiver fra Århus amt – registratur og oversigter. (<i>Knud Prange</i>)	199
Vemmetofte Kloster. Arkivregistratur. (<i>Knud Prange</i>)	200
INDSIGT. Håndskriftafdelings arkivregistraturer 2 »Americana« (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	201
Skifter fra Køge 1597-1655. (<i>Jørgen H. Barfod</i>).....	202
Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41. (<i>Knud Prange</i>).....	203
Ministermøder 1900-1901. Ministermødeprotokol 1901-1905. Ministermødeprotokol 1905-1908. (<i>John T. Lauridsen</i>).....	205

Billedet på omslaget:

Frants Henningsens (1850-1908) maleri: Forladt. Dog ej af Venner i Nøden, 1888. Olie på lærred, 189,3x100,8 cm. Aarhus Kunstmuseum.

Den enlige moders skæbne er temaet for Hans H. Worsøes artikel på de følgende sider. Frants Henningsen malede dette billede samme år som man vedtog den lov, der muliggjorde, at enlige mødre gennem offentligt forskud kunne få udbetalt børnebidraget fra den udlagte barnefader indtil barnets fyldte 10 år, en ordning der fungerede frem til lov af 27. maj 1908, hvorefter børnebidraget skulle udredes indtil barnets fyldte 18. år. (Foto: Poul Pedersen).

Falden kvinde eller enlig mor?

– de ugifte mødre og deres sociale placering, ca. 1700-1960*

Af Hans H. Worsøe

Ligesom indstillingen i samfundet har ændret sig til mødre, der føder børn uden at være gift med børnenes fædre, har dette også været tilfældet inden for slægtsforskernes egne rækker. Man skal ikke mange år tilbage for at møde slægtsforskere, der med alle tegn på bestyrtelse henvendte sig ved skranken på arkivet for at få afkræftet, at der virkelig stod i kirkebogen, at en af vedkommendes formødre havde født et barn uden for ægteskab. Andre pakkede lige så stille bøgerne sammen og listede ud for måske aldrig mere at vise sig igen på læsesalen – og så var der endelig dem, der pyntede lidt på kendsgerningerne. Dette kunne ske enten ved at fremdatere en senere vielse til tiden før første barns fødsel eller ved simpelthen at vælge en anden person af samme navn i kirkebogen, hvis en sådan kunne findes inden for en rimelig tidsperiode. Begge dele er naturligvis i høj grad forkasteligt set ud fra et genealogisk synspunkt. Metoden med at fremdatere vielsen er dog i vid udstrækning også blevet anvendt af sagens parter i det virkelige liv.

Sådan er det ikke i dag. Om man ligefrem kan sige tværtimod, skal jeg lade være usagt, men givet er det under alle omstændigheder, at det ikke længere er noget problem, når børn født uden for ægteskab dukker op under arbejdet med en anetavle, også selvom det sker helt uventet. Det burde egentlig ikke være nogen overraskelse, for erfaringen viser, at børn født uden for ægteskab forekommer i så godt som alles anetavle, naturligvis med større eller mindre hyppighed, blandt andet afhængigt af, i hvilke sociale lag man befinder sig. Forklaringen er den enkle, at i visse perioder udgjorde andelen af fødsler uden for ægteskab op mod 10% af det samlede fødselstal blandt landalmuen. Som det vil fremgå af det følgende, vil det imidlertid være forkert at tro, at man kan undgå børn udenfor ægteskab, hvis ens aner tilhører de øvre sociale lag, for også her forekom fænomenet naturligvis.

I forbindelse med den mere udbredte interesse for anetavlen har man også kunnet iagttage en anden ting, nemlig den, at aner, der på den ene eller anden måde adskilte sig fra den store flok af »grå bønder«, det være sig for det gode, det onde eller blot det usædvanlige, har fanget

slægtsforskernes interesse i ganske særlig grad. Den slags folk bliver let til det man kunne kalde »yndlingsaner«, som man beskæftiger sig ekstra meget med, og hvis livsskæbne man i særlig grad søger at afdække. Her kommer de uægteskabelige børn og deres mødre ind med fuld styrke, og dermed opnår beskæftigelsen med disses forhold en høj prioritet hos mange slægtsforskere.

Når man skal beskæftige sig med disse forhold, må man gøre sig det klart, at der ikke er to tilfælde, der er identiske. Dette er betinget af mange forhold, men de sociale forhold set i sammenhæng med tiden og stedet er af afgørende betydning. Dette gælder for så vidt alle befolkningsgrupper, men ved en så udsat gruppe som ugifte mødre og deres børn er det særlig udpræget. Vi kan således ikke opstille en entydig ramme inden for hvilken disse mødre kan placeres, men må se nøjere på omstændighederne i hvert enkelt tilfælde, det være sig de sociale, geografiske, tidsmæssige eller individuelle. Dette er formentlig hovedårsagen til, at der ikke findes nogen omfattende og sammenhængende behandling af emnet i den iøvrigt ellers ret omfattende kulturhistoriske litteratur, der ikke mindst i de senere år er fremkommet. Om børnenes retsstilling ligger det anderledes, idet der her blandt andet kan henvises til Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk, hvor Henrik Stevnsborg under opslagsordet børn giver en meget nyttig redegørelse. Der skelnes her mellem horebørn, dvs børn født af en gift kvinde men med en anden fader end ægtemanden, og slegfredbørn født af en ugift kvinde med en fast samlever som fader. I sidstnævnte tilfælde kunne barnet eller børnene lyses i kuld og køn og få mulighed for også at arve efter faderen, dog kun halvt så meget som eventuelle ægtebørn. Først ved lov af 20. april 1926 ligestilledes horebørn med slegfredbørn. Indtil 1919 kunne faderen til et slegfredbarn stadig fralægge sig ansvaret for barnet ved edsaflæggelse, og indtil børnelovene af 7.maj 1937 opretholdtes i hovedsagen forskelsbehandlingen af ægte og uægte fødte børn i arve- og familieretslig henseende. Først ved lov af 18.maj 1960 om børns retsstilling er sondringen mellem ægte og uægte børn ophævet. Det er klart, at ikke kun børnene, men også i høj grad mødre har lidt under denne særbehandling, som for mødrenes vedkommende undertiden kunne forekomme at ligne retsløshed. Hertil kom, at de både kunne retsforfølges for usædelighed og i langt højere grad end mændene var ofre for sladder og ydmygelser.

II.

Nogen standardbiografi af den »typiske« ugifte moder findes ikke, men som de to følgende eksempler med næsten 300 års mellemrum viser, er

der træk der går igen, og som i disse to tilfælde tydeligt viser den desperation og følelse af forladthed, som har grebet mange unge kvinder i denne situation. Det første eksempel er hentet fra Vonsild, hvor pastor Hans Røde under året 1699 indfører følgende i sin kirkebog: »Den 15. martij, onsdag post oculi, lagde en stakkels quinde mellem at det ringede 2den og 3die gang til kirken, et lidet barn på kirkegården østen ved sakristiet under vinduerne og gik derfra. Men Gud gav nåde, at Jess Degn blev det betiden var, nåede quinden på Kolding vej og tog hende tilbage med barnet. Hun bekendte, at hun havde lagt det der, medens hun ville hen og søge moderen, hendes søster, til barnet. En skaldet årsag, som ingen troede, og så tog hun barnet op og gik dermed bort. Og spurgte vi den 21. martij, at hun havde lagt det i Lejrskov kirke mellem nogle sten, som i en krybbe, på ligbåren at det ikke skulde falde ned, medens der skulle et lig jordes, og der var en seddel hos, at dets navn var Christen Ebbesen og 3 uger gammelt. Kvinden var forhen inde i et hus, hvor en rytter lå på sengen, hvor hun fik blæk og pen og skrev en liden seddel, som hun stak på barnet, der bliver opfødt i Vraa.«¹

Den anden skildring er hentet fra Jyllandspostens forside den 16. september 1987 og har overskriften: »Spædbarn efterladt på skole« og fortsætter: En desperat mor har efterladt sit kun otte dage gamle spædbarn på Poul Paghsgades skole i Aalborg, hvor elever fandt det ved middagstid i går. Hittebarnet lå i en sofa på første sal. Det var iført en hvid sparkedragt, som har en blå bamse på brystet. Spædbarnet – en lille pige – er i følge læger på Aalborg sygehus Nordts børneafdeling velplejet og har ikke været udsat for vold. På barnets mave lå et håndskrevet brev med moderens kortfattede bøn: »Født den 8.9. Pas godt på hende«. I dette tilfælde lykkedes det at finde moderen, som derefter tog sig af barnet, så parallelen er ikke fuldstændig, men også det siger noget om de tidsbetingede forskelle. I 1699 udtalte præsten sin mistro til moderens forklaring og sendte hende bort, i 1987 gik hele det sociale apparat i gang for at hjælpe, og hjælpen lykkedes.

III.

Som antydnet ovenfor varierer antallet af mødre, der føder børn uden for ægteskab meget fra anetavle til anetavle, betinget af i hvilke sociale lag og i hvilket geografisk område anerne er koncentreret. Det typiske miljø er blandt tjenestefolk på landet i en fattig egn, hvor de unge havde vanskeligt ved at skaffe den nødvendige økonomiske baggrund for at etablere sig som familie. Når disse betingelser var tilstede, var det ikke ualmindeligt, at der fremkom flere generationer af ugifte mødre, eller i det mindste flere på hinanden følgende generationer af børn født uden

for ægteskab. Et eksempel på en sådan stamrække er Christian Jensen Lund f. i Struer 1. august 1872 som søn af ugift Kirsten Nielsen og ligeledes ugifte Christen Jensen i Østerby. Parret har nok været forlovede, for i det mindste indgik de ægteskab 27. december samme år som barnet var født, men dette undgik alligevel ikke betegnelsen uægte i kirkebogen. Kirsten Nielsdatter selv var født 12. december 1848 i Gimsing, hvor hun også senere blev gift, som datter af ugifte Christiane Andersdatter og udlagte barnefader Niels Christian Pedersen af Tinggård mark i Vejrum sogn. Christiane Andersen blev gift 3 år efter barnets fødsel, nemlig 4. januar 1852, 35 år gammel, i Gimsing med Johannes Jensen. Selv var hun født 6. september 1816 i Gimsing som datter af Eleonora Christensdatter af Trudsø og udlagt barnefader Anders Olesen, tjenende på Volstrup. Her er vi inde i tjenestefolk-miljøet på herregårdene, som gav anledning til mange fødsler uden for ægteskab. Hvorvidt Eleonora Christensdatter selv var født uden for ægteskab er ikke undersøgt, da de fire nævnte generationer er tilstrækkeligt illustrative. I dette miljø og på denne fattige egn var der næppe mange muligheder for hjælp fra familie, når man først var kommet ud at tjene, og dette har naturligvis gjort sit til, at for eksempel Christiane Andersen først blev gift som 35 årig efter selv at have måttet forsørge sit barn som enlig moder i 3 år. Var det derimod i et gårdmandsmiljø, at en pige »kom galt afsted« kunne der naturligvis godt ske det, at hun blev isoleret i familien, men hun kunne også være i den situation, at familien trådte hjælpende til. Et eksempel herpå er Tames Andersens datter i Viuf, som i året 1700 tjente i Bjert. Vi kender kun et brudstykke af hendes skæbne gemmen et brev, som hendes fader skrev til amtmanden på Koldinghus, men det er også nok til at vise, hvordan man der så på sagen. Faderen skriver den 27. december 1700 som følger:

»For den gunstige Hr. Amtmand haver jeg undertegnede fattige mand Tames Andersen boende i Viuf at andrage, at min datter, som er et ungt blod, af en person ved navn Niels Hansen, som tjente tillige med hende Peder Jørgensen i Biert, hvilken forberørte Niels Hansen haver krænket hendes ære, formoder han efter hans løfte bør at ægte hende eller give hende til barnets opdragelse en billig medgift efter loven, og derforudem betale lejer målsbøder. Og herpå forventer i al underdanighed den gunstig herres gode svar, hvilket Gud vil belønne i hvis beskærmelse den højædle herre rekommanderes og forbliver, hans pligtskyldige tjener til døden.

Tames Andersen«²

Året før, 1699, så vi ovenfor, hvorledes præsten i Vonsild lod en stakkels omvandrende enlig moder i stikken. Eksemplerne illustrerer, hvor meget det kunne betyde at have en familie, der kunne og ville støtte en pige, der var blevet gravid uden at barnefaderen ville ægte hende trods et givet løfte. Selv i en tid, hvor den moralske fordømmelse normalt var streng, har Tames Andersens datter ikke været ubeskyttet og prisgivet. Allerede med disse få eksempler kan man konstatere, at pigens placering på den sociale rangstige har været overordentlig betydningsfuld. At barnefaderens også har været det, er givet, og som de følgende eksempler vil vise, er det ikke urimeligt at hævde, at barnefaderens sociale placering i de tilfælde, hvor han har villet vedkende sig forbindelsen, er det altafgørende. Dette kunne formuleres på følgende måske lidt paradoksale måde: Den ugifte moders sociale placering, og dermed hendes muligheder for at klare sig og forsørge sit barn eller sine børn er betinget af den position, som den mand, hun ikke blev gift med, indtog. De mest frapperende eksempler vil kunne findes i den aller øverste ende af samfundet, nemlig i kongehuset, hoffet og kredsen omkring dette. Et godt eksempel er Vibeke Kruse, Christian den Fjerdes veninde efter bruddet med Kirsten Munk, og moder til Christian Ulrik og Elisabeth Sophia Gyldenløve. Hendes herkomst kendes ikke, men efter kongens død blev hun ydmyget af kredsen omkring Corfitz Ulfeldt og ved hendes død i april samme år fik hun ikke engang en anstændig begravelse. Man kunne aldrig vide sig sikker, når beskytteren faldt væk.³

Det er iøvrigt påfaldende, så lidt man har interesseret sig for de damer, der ikke var af kongelig eller adelig byrd, men som fik børn med kongerne, når man tænker på, hvilken rolle de har spillet, og at en række af dem blev stammødre til betydningsfulde folk og faktisk har mange nulevende efterkommere.

Et interessant initiativ blev i foråret 1992 taget af redaktør Henning Jensen, som i bladet »Jeg arbejder med« nr. 13 indledte en artikelserie kaldet »Genealogiens gåder«. De tre første drejede sig alle om kvinder med forbindelse til kongehuset. Den første om slægten Dannefeldt skal jeg lade ligge, da der er tvivl også om moderen, men de to følgende er interessante i denne sammenhæng, nemlig Dannemand og Danner. Stammoderen til slægten Dannemand, Frederikke Benedicte Dannemand, blev født i København 6. august 1790 og døbt i Holmens sogn 15. august med navnene Bendte Mortensdatter Andersen Rafsted som datter af tømmersmand ved Holmen Morten Andersen Rafsted/Ravsted og hustru Magdalene/Malen Gregersdatter/Greisdatter. Deres fødselsdag og fødested kendes ikke, og dermed ingen af bedsteforældrene.

Grevinde Danner, alias Louise Christine Rasmussen, fik ganske vist in-

Jacobsen, Gevollm. bey Providierungs Commission und Anne Margrethe Søestad«. Disse personer ville en slægtsforsker komme til at lede længe efter, for de har aldrig eksisteret. Barnet fik navnet Wolfgang efter faderen og blev senere krigsminister i ministeriet Estrup, et faktum der måske rokker lidt ved de almindelige forestillinger om, hvad et barn født uden for ægteskab kunne blive til.

I 1816 blev broderen Waldemar født, og her er forældrene korrekt anført som Hr Generalmajor und General Quartier Meister Kammerherr Wolfgang Haffner und Frau Anne Margr. Kaasbøll (men ikke noget om, at de ikke var gift). Hertil kom følgende anmærkning i kirkebogen:

»Bey der Taufe dieses Kindes haben erklårt der Hr. General Major und General Quartiermeister Wolfgang v. Haffner und Anne Margrethe Kaasbøll, dass das am 22.sten Febr. 1811 getaufte und am 10. Sept. geborne Kind Wolfgang /vide altes Protocoll/ Ihrvon Ihnen gezeugte Sohn sey, obschon ihm den Umstanden wegen Hans Jacobsen, Gevollmchtig bey der Providierungs Commission und Anne Margrethe Søestad als Aeltern angegeben wurden. Darüber haben die wahren erst genannten Aeltern dieses Kindes einen förmlichen Act ausgestellt, wovon das Original im Hauptpastorat und die beglaubigte Abschrift beym Cantorat niedergelegt sind.«

Eksemplet viser, hvilken behandling man kunne få som ugift moder, hvis blot barnefaderen havde de rette forbindelser. Om det også har haft nogen betydning, at Haffners søster Wilhelmine Magdalene var gift med en af tidens mere fremtrædende præster, Jørgen Lund Hertel i Ballerup, får stå hen.⁵

Historien skal ikke følges længere i detaljer, men det hører med til skildringen af en ugift moders vilkår, at Anne Margrethe Kaasbøl på selve bryllupsdagen måtte underskrive et dokument om, at to formyndere efter faderens død skulle have tilsyn med børnene og have ret til, om nødvendigt, at tage dem fra moderen !

IV.

Efter at have konstateret hvordan forholdene kunne være i den ene ende af samfundet, vil det være på sin plads at fastslå, at sådan var de bestemt ikke i den anden. Her kunne præsten indlede en nekrolog over en person, der var født uden for ægteskab, med ordene: »Pro posteris meis memoria divini regimentis, quomodo propediem insequatur peccatam supplicium Jehova«, der i oversættelse betyder: til ihukommelse

for mine efterfølgere om den guddommelige styrelse, hvorledes Jehovas straf snart rammer synden. Nekrologen sluttedes ned ordene fra visdommens bog kap. 4 vers 3, som i tidens sprog lød: Hvad som plantes af horeri, det skal ikke dybt rodfæstes oc ej sætte fast grund. Præsten, der skrev dette, var den tidligere nævnte Johannes Råde i Vonsild, og årstallet var 1706. Den afdøde »en ledig karl Niels Nielsen, slegfredfødt af Caren Mortensdatter«, blev 42 år gammel og synes at have gjort en hæderlig indsats for at komme ud af sin vanskæbne. Det skal nu ikke behandles nærmere her, idet interesserede henvises til at læse om det i tidsskriftet *Siden Saxo*.⁶

Her det moderen, der interesserer, idet hun er et af de sjældne tilfælde, hvor vi kan følge en sådan kvinde fra vuggen og – næsten – til graven:

Caren Mortensdatter var født 1644 i Lørsted, ca. 20 km vest for Ålborg, hvor faderen Morten Olufsen drev et landbrug. Han kom fra Stenumgård i Vendsyssel, moderen Appolonia Madsdatter stammede fra Norge. Der var allerede to børn i ægteskabet, inden Caren blev født, og der kom yderligere tre til. Da hun var 8 år, kom hun ud at tjene hos en kone i Tanderup, som ikke lå længere væk, end man tit kunne høre til hinanden. Der var hun 2 år. Hun skiftede derefter plads nogle gange og var ialt yderligere 5 steder, som regel ca. 2 år hvert sted, inden hun kom i tjeneste hos Jens Pedersen i Bejstrup i Han herred. Her blev hun trolovet med Niels Christensen, men som præsten skriver: »Sorgen slog til, og han forulykkede med et lynglæs og stod lig i kirken lige den 8.de dag efter, at de var blevet trolovet«. Hun var da 20 år gammel.

Efter datidens skik kunne man flytte sammen, når man var trolovede, og det har de unge sandsynligvis gjort. I hvert fald konstaterede hun efter nogen tid, at hun ventede sig, hvorfor hun flyttede hjem til forældrene. Her fødte hun sønnen Niels og blev hjemme i 10 uger, hvorefter hun benyttede sig af den mulighed, som en del piger udnyttede, nemlig at tage plads som amme. Hun var amme i 2 år hos købmand Hans Rasmussen i Maren Turisgade i Ålborg. Hvorvidt hun har haft barnet hos sig, vides ikke, men det var ofte en betingelse, at ammerne ikke måtte have egne børn med. Vi må derfor nok gå ud fra, at det blev passet hos hendes forældre, i hvert fald efterlod hun det der, da hun efter de to års forløb tog plads hos provst Niels Laursen Riber i Smidstrup, Holmans herred, hvor hun var tre år. Herefter var hun 3 år i tjeneste i Fredericia, men så hentede faderen hende hjem til Lørsted, idet moderen døde.

I 1675, da hun var godt 30 år gammel, drog hun atter afsted, denne gang medbringende sønnen og et godt skudsmål fra sin sognepræst.

Hun kom så til Vonsild, hvor hun tog tjeneste hos forskellige, bl.a. præsten selv. Her gik det imidlertid snart galt, idet hun i april 1676 fik en dreng med soldaten Hans Løwenborg. Barnet blev båret til dåben af præstens kone, og præstens datter var blandt fadderne, så endnu på dette tidspunkt har præsten vel troet, at der var håb for hende. Imidlertid døde barnet i oktober samme år, men i november 1678 fik hun endnu et barn med Hans Løwenborg. Hun tjente på dette tidspunkt hos præsten, og fødslen gav anledning til følgende udtalelse fra prædikestolen søndag d. 6. november: »Eftersom Caren Mortensdatter har i går eftermiddags gået hjem fra mit hus og fødte et navnløst barn, nu befindes svag og begærede forbøn for sig til Gud fra prædikestolen, da bede vi Gud for hende, om hans vilje er, han vil give hende et saligt endeligt, når det er tid, at hun ikke mer skal leve i letfærdighed til Guds børns bedrøvelse og forargelse, amen.«⁷

Præstens håb gik ikke i opfyldelse, hun overlevede, men barnet døde. Forargelsen blev næppe mindre af, at Dorthe Tøgersdatter i november samme år også udlagde Hans Løwenborg som fader til sit barn, men offentlig skrifte ses ikke nævnt i kirkebogen i den forbindelse. Endnu engang gik det galt for Caren Mortensdatter, og i 1680 fik hun sit fjerde barn uden for ægteskab. Faderen kaldes i Vonsild kirkebog for Jens Mamsen, og det oplyses, at moderen tog til Kolding og fødte barnet. Selvom oplysningerne her er anderledes, er der ikke tvivl om, at det er samme fødsel, der er tale om. Den er indført i kirkebogens særlige register over børn født uden for ægteskab, og da den giver et levende indtryk af situationen, skal den her citeres fuldt ud. Det bemærkes, at ordet »fostermoder« betyder jordemoder. Teksten lyder:

»1680. D. 30. Octobr. var Anne Fostermoders datter Karen hos mig, at et slegfredbarn var fød udi Jacob Stodderkonges hus. Moderens navn Karen Pedersdatter, hidkommen fra Wonsild, hvor hun ophold havde tjent til præstens. Barnefader nævnet Jens Pawelsen fra Sest til Jens Hartvigsen (?), fød i Bramdrup af Pawel Sawmand (?), døbt dnc. 21. Trinit., holden af Anne Fostermoder.«⁸

Medens Caren Mortensdatter tjente hos præsten, boede hun i hans boelssted, hvor også flere andre kvinder, der havde fået børn uden for ægteskab havde fundet ly, hvilket indicerer, at der har været tale om en form for fattighus. Da sønnen blev gift i 1690, synes hun at være flyttet sammen med ham og svigerdatteren, men det gik ikke, idet Caren Mortensdatter »var en besk blomme og så nær i døren ikke kunne fordrage

sin sønnekone«. Svigerdatteren flyttede bort, og sønnen lod sig hverve som soldat. Caren Mortensdatter havde bestemt ikke haft noget nemt liv. I foråret 1704 var hun til alters, den 5. oktober samme år fik hun af præsten udleveret en udskrift af sit levnedsløb fra kirkebogen, og derefter drog hun bort efter 29 år i Vonsild sogn. Hun var da fyldt 60 år, og efter dette tidspunkt fortaber hendes spor sig. Hun var efter al sandsynlighed blevet for gammel til at blive gift og på den måde måske få en mere sikret alderdom. En gennemgang af en række nekrologer over ældre kvinder i Vonsild viser ellers, at denne mulighed slet ikke så sjældent stod åben for kvinder, der havde fået børn uden for ægteskab, men som regel skulle de være noget yngre.⁹

V.

Selvom de ugifte mødre altid har interesseret statistikere, og vi derfor for nyere tid har et meget fyldigt statistisk materiale til belysning af såvel deres geografiske som sociale placering, så er det først med folketællingen 1787 man begynder at have fast grund under fødderne. Hele problemet er indgående behandlet i Georg Hansens bog om sædelighedsforholdene blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede,¹⁰ hvor de kildekritiske problemer med de opstillede statistikker også behandles indgående. Disse forhold må tages i betragtning ved benyttel-

Tabel 1. Fædrene til uægte børn (efter Georg Hansen).

	Fornem	Foged, skriver o.l.	Gårdmand	Anden ugift almuesmand	Gift almuesmand	Håndværker	Bisekræmmer	Soldat	Underbefalingsmand	Tigger	Ukendt	Ikke-angivet	Samlet antal
	Landdistrikter												
1725-37	1	3	3	37	2	6	2	27	2	1	6	10	1682
1738-50	1	3	4	32	3	8	2	29	3	1	4	10	1701
1751-62	1	4	2	35	2	9	2	26	3	2	6	8	702
1763-74	1	3	3	40	2	7	2	22	2	1	7	11	766
1775-87	1	4	3	44	2	7	3	21	1	1	5	8	1704
1788-1800	1	3	3	37	1	6	2	26	3	1	8	9	1861
1801-13	1	5	4	28	3	5	3	30	4	2	7	8	2211
1870-80	2	3	3	66	4	10	-	4	-	-	2	6	1417
	Købstæder												
1725-1813	1	6	1	24	6	20	6	31	3	-	6	6	1211

sen af de nedenstående tabeller, men en gengivelse af denne problemstilling vil være for omfattende i denne sammenhæng. Statistikkerne, som Georg Hansen bringer, går for fædrene til uægte børn tilbage til 1725, og da der ofte er en ret snæver sammenhæng mellem fædrenes og mødrenes sociale placering, bringes den her som tabel 1. Ved betragtningen af tallene må man dog erindre sig, at det ikke sjældent forekom, at en socialt højere placeret mand har udnyttet sin placering i forbindelse med overtalelsen af pigen, som når til eksempel tjenestepigen blev gravid med gårdmandens søn. I tabellen bemærkes soldaternes fremtrædende placering. Da soldater kunne begå lejemål ustraffet en gang, og altså ustraffet sætte et uægte barn i verden, må man gå ud fra, at mødrene til disse soldaterbørn var særlig ugunstigt stillet. Tallene i de første kolonner er den procentvise fordeling, medens de sidste tal viser beregningsgrundlaget, men ikke det samlede antal fødsler uden for ægteskab i de pågældende perioder. Dette tal var væsentligt højere, som vi senere skal se.

Statistikken om mødrenes sociale placering er ikke så detaljeret, og bygger for de ældste deles vedkommende på udvalgte kirkebøger og dermed på et noget mindre antal tilfælde end den del, der bygger på folketællingen 1787. Det fremgår dog helt klart af såvel kirkebogsmaterialet som folketællingen 1787, at gruppen »daglejer, inderste, sypige, spinderske, arbejderske og tjenestepige« er dominerende, og hvis vi medregner døtre af inderster, husmænd, håndværkere og daglejere, udgør disse omkring de 90 procent. Det er således i de nederste sociale lag, disse kvinder skal findes, og her de måtte friste tilværelsen ofte under de dårligst tænkelige kår.

Tabel 2. Mødre til uægte børn (efter Georg Hansen).

		Daglejer, inderste sypige, spinderske, arbejderske, tjenestepige %	Datter af inderste, husmand, håndværker, daglejer %	Af gejst. stand %	Gård- mands- stand %	Tal
Folketælling	1787	45	42	1	12	1681
Kirkebøger	1725-1813	69	19	2	10	844
do., do.	1870-1880	89	7	-	4	370
Byer do., do.	1725-1813	90	8	-	2	325

Desværre mangler vi statistik over, hvordan det gik de ugifte mødre, men det kan konstateres, at en stor del af dem rent faktisk på et senere

tidspunkt blev gift med barnefaderen. Statistikken indeholder alle fødsler registreret som uægteskabelige, altså også de, der snarere burde karakteriseres som for tidlige ægteskabelige fødsler. Den er således lidt misvisende på dette punkt. Andre piger ernærede sig fortsat som tjene-stepiger, ved »spinden og binden« eller for et fåtals vedkommende som ammer i byerne. Disse sidstnævntes forhold var økonomisk nok gennemsnitligt bedre end de øvriges. Atter andre blev gift på normal vis med en anden mand, jvf. ovenfor og note 9. Da et stor antal af de uægteskabelige børn døde som små, løste dette mange gange problemet, men det forekommer også jævnligt, at den senere ægtemand tog barnet med i købet. Han kunne for eksempel være enkemand med små børn i huset, som skulle passes. Man må heller ikke glemme, at fra 8-10 års alderen kunne børnene gøre nytte ved landbruget. Det var således ikke altid, at den ugifte moders tilværelse udviklede sig til en tragedie.

Her er det imidlertid også nødvendigt at gøre sig samtidens syn på såvel mødrene som de uægteskabelige børn klart. Dette var også i retslig henseende domineret af kirkens fordømmelse indtil langt op i vort århundrede. En gennemgang af disse forhold for den ældre periodes vedkommende kan læses i Troels Lunds værk *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*.¹¹ Det var den lutherske opfattelse af, at hor og trolddom var de egentlige djævelske synder, der kom til at præge opfattelsen, og i konsekvens heraf overtog statsmagten kampen mod disse forhold. Dette giver sig udtryk for eksempel i Danske Lovs strenge straffe. Senere lempedes disse, men man kunne stadig forfølge med bødestraf, og hvis der ikke var midler til at betale, forvandle denne straf til fængsel på vand og brød. En gennemgang af denne udvikling, set i relation til børn født uden for ægteskab, og dermed også for deres mødre, har jeg givet i artiklen: »Nogle betragtninger over børn født uden for ægteskab. Deres vilkår og mulighederne for at følge dem og deres forældre« i dette tidsskrifts jubilæumshæfte 1979. Af stor betydning for den ugifte moders omdømme i lokalbefolkningen var kirkens forskelsbehandling af hende i forhold til den gifte moder, hvorved hun udstilledes for menigheden til skam. Det gælder især åbenbart skriftemål, som for lejermåls vedkommende først blev afskaffet 1767 (d.v.s. ændret til bøde eller fængsel). Det gjaldt imidlertid også den højtidelige første kirkegang efter fødselen, hvor præsten modtog kvinden i våbenhuset og førte hende til hendes plads i stolestaten. Denne hæder var forbeholdt de gifte koner, og heller ikke efter 1767 kom den de ugifte mødre til del.

Muligheden for at mødrene kunne beholde barnet, eller børnene for det skete ikke sjældent, at den samme kvinde fik flere uægteskabelige børn, var normalt ikke stor. Georg Hansen har lavet en oversigt over

Frants Henningsens maleri fra 1888 af den forladte moder: »Forladt. Dog ej af Venner i Nøden« vakte nogen mishag i det bedre borgerskab ved sin udstillen af et påtrængende socialt problem. En af datidens kunstkritikere, Emil Hannover, var endog af den opfattelse, at maleren primært havde valgt motivet for at gøre opmærksom på sig selv! (Aarhus Kunstmuseum)

uægte børn under 14 års tilholdssted ifølge folketællingen 1787.¹² Undersøgelsen er gennemført på grundlag af kun 741 tilfælde, men af disse opholdt trods alt 61 procent sig hos moderen eller bedsteforældrene (læs: formentlig morforældrene). Desværre fremgår det ikke om det var sammen med moderen, men selvom hun har haft sit faste tilhold der, har hun i mange tilfælde været tvunget til i det mindste sæsonarbejde andetsteds. Næststørste gruppe er plejebørn med 34 procent, og her må

man tænke sig et ret uformelt arrangement, i det mindste indtil kommunerne overtog det økonomiske ansvar. Sidstnævnte medførte blandt andet de berygtede auktioner, hvor fattige børn udliciteredes til den lavestbydende, som derved kunne få en billig arbejdskraft. Fra 1895 vil der p.g.r.a. Plejebørnsloven kunne være materiale om såvel deres som deres mødres økonomiske forhold at finde i de kommunale arkiver. Det bemærkes, at selv efter den nye arkivlov er sådan materiale utilgængeligt i 80 år efter en sags afslutning. Egentlig adoption kom meget sjældent på tale selvom der fra 1851 var åbnet mulighed for at ægtepar kunne adoptere hustruens uden for ægteskab fødte børn. Det er først i vort århundrede, at adoptionssagernes antal stiger kraftigt med i krafttræden af adoptionsloven af 1923. Da der også her gælder 80 års utilgængelighed vil der kun for den direkte implicerede og kun på særlige betingelser være adgang til disse sager, som kan indeholde meget indgående beskrivelser af såvel mødrenes som adoptivforældrenes forhold. Adgangstilladelse gives af landsarkivarerne, under specielle omstændigheder af familieretsdirektoratet.

Endnu omkring århundredeskiftet havde den enlige ugifte mor meget få chancer for at kunne beholde sit barn hos sig, også selvom alimentationsbidrag nu var sikret gennem offentligt forskud. Denne mulighed indførtes 1888 og blev reglen fra 1908. Det var imidlertid ikke kun økonomien, der var afgørende. Boligforhold, pasning og meget andet gjorde det tit umuligt at klare hverdagen, hvis der ikke var familie i nærheden, der kunne træde til. Mange af disse børn kom derfor på børnehjem, indtil de måske kunne komme i lære eller i heldigste fald på skolehjem eller kostskole. Også børnehjemsarkiverne er efterhånden ved at finde vej til de offentlige arkiver. Som ovenfor nævnt var det de 95 procent af børnene, der enten var hos moderen og bedsteforældrene eller var plejebørn i henhold til Georg Hansens undersøgelse af forholdene 1787. Af de resterende 5 procent var de 4 hos faderen (moderen kan evt. være død) og 1 procent tyende. Sidste tal er påfaldende lavt, men dels kan grænsen mellem plejebarn og tyende være flydende og dels vil kildegrundlaget være usikkert på grund af manglende oplysninger.

Antallet af uægteskabelige fødsler blev strejft ovenfor i forbindelse med omtalen af Georg Hansens kildemateriale. Der er her tale om store såvel geografiske som tidsmæssige svingninger, men for at give en fornemmelse af talstørrelserne skal anføres, at der på Frederiks Hospital i København i årene 1759-1780 registreredes 7721 fødsler, i perioden 1787-1800 ialt 10.217, og det var jo her de ugifte mødre fra København og dele af Sjælland søgte hen. Det samlede antal fødsler i Danmark lå omkring år 1800 på ca. 30.000, og med et forsigtigt skøn udgør de uæg-

teskabelige på dette tidspunkt omkring 6-7 procent, altså omkring 2000 årligt. Et lige så forsigtigt skøn vil føre til, at der i hele perioden 1700-1800 er tale om over 50.000 mødre til børn født uden for ægteskab. Det er derfor ikke så mærkeligt, at de ofte optræder i vore anetavler. Med hensyn til den geografiske fordeling har Georg Hansen udarbejdet nedenstående tabel, der må karakteriseres som meget illustrativ, men ikke direkte letforklarlig. Når Vendsyssel og Fyn dominerer, må det skyldes forskellige årsager, for mere forskellige landsdele kan næppe tænkes, hverken gemytmæssigt eller økonomisk. At fattigdommen i Vendsyssel, og dermed den manglende mulighed for at sætte bo, har spillet en væsentlig rolle er evident. For Fyns vedkommende skal man sikkert tilskrive herregårdsmiljøet en væsentlig andel, idet det også kan påvises, at tjenestefolkene dér tog det lettere med seksualmoralen end tjenestefolkene på gårdene i det afgrænsede landsbymiljø.¹³

Tabel 3. Procenttal for uægte fødsler (efter Georg Hansen):

	1725-37	1738-50	1751-62	1763-74	1775-87	1788-1800	1801-13
Vendsyssel, Han herred	5,8	4,6	2,2	2,3	6,8	7,4	9,9
Øvrige Jylland	4,2	3,9	1,6	1,6	3,9	4,0	4,8
Fyn	4,7	4,0	3,2	3,3	5,0	5,9	9,1
Sjælland	3,8	3,1	2,2	2,1	2,3	2,4	3,9
Lolland-Falster	2,8	2,5	1,5	1,7	3,2	3,0	6,8
Købstæderne	8,0	7,0	6,0	6,0	6,0	8,0	10,0

Som man ser er købstæderne slået sammen, og København udeladt. Der har naturligvis også været lokale forskelle mellem købstæderne og inden for disse mellem byens forskellige kvarterer. For Københavns vedkommende har professor E. Ladewig Petersen i Dansk Socialhistorie påvist,¹⁴ at i tiden 1638-40 androg de uægteskabelige fødsler i Vor Frue og Nicolai sogne 16,7 procent af alle fødslerne, medens Helligånds og Sct. Petri i den anden ende af skalaen kun kunne udvise 2,8 procent. Demografiske undersøgelser af denne karakter i andre byer kunne være med til at kaste nyt lys over blandt andet de ugifte mødres tilholdssteder og vilkår.

Professor Hans Chr. Johansen er i samme værk¹⁵ i et særligt kapitel om fødsler inde på årsagerne til den stigning, der i 1800-tallet sker i antallet af uægteskabelige fødsler, og finder en del af forklaringen i forskydningen i størrelsesforholdet mellem socialgrupperne. Det er således stadig husmands- og daglejergruppen, der leverer de fleste illegitime fødsler, og denne gruppe er i kraftig vækst i perioden efter landboreformerne, uden at disse skaffede netop denne gruppe bedre vilkår.

I Dagligt liv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede, gør Georg Hansen i kapitlet »Mand og kvinde« et forsøg på at give en forklaring af de geografiske svingninger og udviklingen i perioden. København var førende med hensyn til fødsler uden for ægteskab. Fra 21 procent i perioden 1775-84 steg antallet i tiden 1801-09 til 26 procent og holdt sig derefter på omkring 22 procent. Det var også her man fandt de mange utugtshuse og prostitution, som den sidste udvej for de dårligt stillede ugifte mødre. De større byer som Ålborg og Helsingør fulgte godt med, medens f.eks. Varde og Kalundborg var så godt som ukendte med disse forhold. For provinsbyerne som en helhed lå procenttallet 1840-69 omkring 13-11, hvilket svarede til landsgennemsnittet, hvor landdistrikterne med ca. 10 procent i samme periode trak nedad. Vestjylland og egnene omkring Kongeåen var præget af de religiøse vækkelser, og dette gav sig udslag i, at man i modsætning til for eksempel Fyn tog afstand fra frie seksuelle forhold med de deraf følgende lavere antal fødsler uden for ægteskab. Omvendt må man ikke glemme, at de piger, som også i disse egne fik børn uden at være gift, har haft større problemer i dagligdagen, der fulgte, end for eksempel de fynske piger. Billedet er således yderst komplekst, og som det vil være fremgået af ovenstående skildring, savnes en samlet redegørelse for hele udviklingen. Måske kan vi håbe på, at kvindehistorikerne i de kommende år vil tage emnet op for eksempel i forbindelse med et forskningsprojekt.

VI.

Der er imidlertid et punkt, hvor de kvindelige forskere allerede har markeret sig, nemlig behandlingen af de ugifte mødres skæbne, i de særlige tilfælde, hvor hele retsmaskineriet gik i gang for at fuldbyrde samfundets straf over synderne. Det gjaldt specielt de kvinder, som det gik helt galt for. Dem, der ikke kunne se anden udvej end at føde i dølgsmål, som det hed i tidens sprog, og endnu værre: derefter enten lade barnet gå til eller direkte ombringe det. Lovlig abort var ikke en mulighed, der eksisterede for dem, før det i 1939 blev tilladt med abort efter medicinsk eller etisk indikation (f.eks. efter voldtægt), først 1956 kom social indikation til og endelig i 1973 loven om fri abort.

Straffen for fødsel i dølgsmål var, hvis barnet døde, den samme som for barnemord, der i Danske Lov 6-6-7 er formuleret således: »Letfærdige Qvindfolk, som deres foster ombringe, skulle miste deres hals og deres hoved sættes på en stage.« Straffen for henlæggelse af et levende barn var kagstrygning, altså piskning, med eller uden brændemærkning på kinden »for at den unaturlige moder skal kendes af alle.« Det var problemerne omkring fosterdrab og fødsler i dølgsmål, der i 1721

førte til oprettelsen af Vajsenhuset i København, 1750 til oprettelsen af Jordemoderhuset i København og 1757 til indrettelsen af fødselsstiftelsen i det nye Frederiks Hospital, men alligevel kan vi i 1700-tallet finde en række tilfælde af fuldbyrdelsen af Danske Lovs bestemmelser. Nogle af disse er fremdraget i sociologen Beth Grothe Niensens bog »Letfærdige Qvindfolk – om Gisle Nielsdatter og andre barnmorderker«. Som det ses, er det Danske Lovs formulering, der direkte er anvendt i bogens titel. Ud over Gisle Nielsdatters historie giver bogen en beskrivelse af tidsomstændighederne og en oversigt over retstilstandens senere forandring. Som bilag bringes en oversigt over de 88 domme angående barnedrab, fødsel i dølgsmål og lignende, der blev afsagt ved Nørrejylland landsting i perioden 1719-1805. Det kan forekomme at være mange, men set i forhold til antallet af uægteskabelige fødsler ligger tallet på omkring 1 promille. Dette udelukker naturligvis ikke, at de enkelte kvinders historie er rystende og giver os et indblik i Danmark for 200 år siden. Et indblik, der ikke er mindre rystende, hvis man kun kender velfærdssamfundet og tror, at sådan har det nok altid været i Danmark.

Titelhistorien, Gisle Niensens, er egentlig banal, men måske derfor ikke mindre typisk. Hun var født i 1726 og fik 23 år gammel et barn uden for ægteskab, hvorfor hun måtte stå offentlig skrifte. Under forhøret senere udtalte hun, at hun engang havde stået skrifte på Vognsild kirkegulv, og der skulle hun aldrig stå mere. Ydmygelsen her var altså en ikke uvæsentlig årsag til, at hun, da hun 1754 var gravid med husbonds søn, Chresten Jensen i Østrup under Lerchenfeldt gods, først forsøgte fosterfordrivelse og senere gik med til, at barnet blev dræbt. Muligheden for giftermål havde været der, men Christens stedmoder Kirsten Christensdatter ville ikke acceptere det. I mellemtiden havde Gisle skiftet tjenestested, men det blev aftalt, at hun skulle komme tilbage til gården, når tiden for fødslen var inde. Hun havde formentlig opfattet det på den måde, at de så ville tage sig af barnet indtil videre. På gården boede også mandens næsten 80-årige moder Mette Eriksdatter, der tidligere havde fungeret som en slags jordemoder på egnen. Den 27. maj 1754 gik Gisle og slog lyng på heden, men mærkede, at fødslen nærmede sig, og begav sig derfor til Østrup, hvor hun fødte barnet i laden, formentlig i begge kvinders nærværelse. Der var senere uenighed om forklaringerne, men faktum var, at barnet blev syet ind i et stykke klæde og gemt i halmen. Dagen efter gik Gisle atter på hovarbejde på Lerchenfeldt og lod som ingenting. Chresten Jensens fader, Jens Knudsen, var ikke impliceret i drabet og var i vildrede med, hvad han skulle gøre. En uge efter tilstod Gisle overfor sin nye madmoder, og herredsfogden fandt hur-

Fødsel i dølgsmål med efterfølgende ombringelse af barnet var godt stof for datidens skandalepresse: skillingsviserne. Det viste træsnit er benyttet ved flere lejligheder, og kan således betragtes som datidens billede af den »typiske« barnemorderske.

tigt liget af et fuldbåret og levendefødt barn. Nu gik retten sin gang: Gisle blev dømt efter ovennævnte strenge paragraf og skulle desuden betale lejemålsbøder. Barnefaderen skulle ligeledes betale bøder, derefter kagstryges og landsforvises. Den gamle Mette Eriksdatter skulle kagstryges og hensættes i Viborg Tugthus på livstid. Kirsten Christensdatter skulle ligeledes kagstryges og derefter landsforvises. Jens Knudsen slap med en bøde på 10 rigsdaler til herskabet for at have skjult begivenhederne. Allerede inden dommen faldt, var han imidlertid sammen med hustruen og sønnen rømmet og dukkede aldrig senere op. For en sikkerheds skyld blev han så fradømt fæstegården også, så afæren kostede hele familien eksistensen. Tilbage var kun Gisle og den gamle aftægtskone, som kom for landsretten i Viborg i december samme år. Gisle blev dømt til at miste sin hals med økse og nedgraves på retterstedet, Mette Eriksdatter blev idømt fuld mandebod, 27 rdl., og indsættelse i tugthuset på livstid. Under processen havde Gisle nævnt muligheden for selvmord, og noget tyder på, at det lykkedes, idet der ingen

skarpretterregning foreligger, og hverken hun eller gamle Mette Eriksdatter er at finde i Viborg Tugthusprotokoller, der starter i 1763.

Også andre historier af tilsvarende grumhed er fremdraget af kvindelige historikere, således om Cathrine Lambertsdatter, som blev henrettet 22 år gammel efter dom på Skads herredsting i 1725. Denne skildring indgik i udstillingen om veje til kvinders historie i arkiver og samlinger »Søg- og I skal finde«, som en gruppe kvindelige historikere arrangerede på Landsarkivet for Sjælland i 1991, og som kan lånes som vandredstilling. Skildringen indgår i bogen af samme navn, hvor arkivar Karen Hjorth benytter den til demonstration af, hvilke arkivalier der findes til belysning af sager af denne karakter. Sagen endte i Højesteret, men havde inden da været forelagt det teologiske fakultet ved Universitetet i København til udtalelse. Her undlod man at indstille til benådning, da »andre i disse onde tider af slig benådning lettelig tage anledning til slige synder.«

Vi er hermed tilbage til kirkens og teologernes betydning for fordømmelsen af de ugifte mødre, og i dermed for det omgivende samfunds reaktioner overfor dem. Så længe antallet af uægteskabelige fødsler kunne anvendes som et mål for »usædeligheden«, var de ugifte mødre det oplagte mål for forargelsen, men da man, efter at brugen af svangerskabsforebyggende midler var blevet mere udbredt, ikke længere kunne dette, begyndte presset at lette. Hvornår omslaget fandt sted, har vekslet fra egn til egn og by til by og været præget af de toneangivende præster og lærere. For Aabenraas vedkommende kan det tidsfæstes ganske nøje til 1915, idet provstisynoden dette år udtalte følgende: »I de forrige år plejede man at lægge statistikken over de uægte fødsler til grund for forhandlingerne over de sædelige tilstande især med hensyn til det 6. bud. Vi kan ikke beslutte os til vedblivende at bruge denne målestok til bedømmelsen af de sædelige tilstande. Det ville efter vor mening være en falsk slutning ud fra de uægte fødslers tilbagegang, om hvilken der berettes temmelig overensstemmende, at slutte, at vort folks sædelige omdømme var vokset og dets samvittighed bleven skarpere. I virkeligheden er fødslernes tilbagegang, som den f.eks. kan konstateres i Aabenraa, et meget betænkeligere symptom på vort folks sundhed i sædelig henseende end de enkelte uægte fødte børn eller de mange brude, som med uret bærer krands og slør foran alteret. I hvilken målestok brugen af midler til at forhindre undfangelse allerede er udbredt i vor befolkning, ikke blot hos fine, men også hos jævne folk, ikke blot i byen, men også på landet, det unddrager sig vel den ydre kontrol, men fødslernes antal taler her et tydeligt sprog, og de som på embeds vegne får et indblik – læger, formyndere og så videre stadfæster dette...¹⁶

For så vidt synes alt at være godt, men et er teori et andet praksis. Alle

som erindrer sig Inge Merete Nordentoft-sagen fra december 1945 vil vide, at endnu på dette tidspunkt kunne det sætte lidenskaberne i den grad i kog, at en ugift skoleinspektør ønskede at blive mor og blev det, så en skole måtte deles. Der skulle en stærk karakter og en meget bred ryg til at klare det. Betegnelsen »ugift moder« havde stadig i manges øren en odiøs klang af »falden kvinde«.

De sidste halvtreds år har dog forandret meget, og i visse dele af landet er antallet af fødsler, hvor forældrene ikke er gift med hinanden, nu i overtal. Forargelse er derfor ikke længere mulig, men i den situation er det værd at huske på, som det indledningsvis blev anført, at det retlige skel mellem børn født uden for og i ægteskab først blev ophævet ved børneloven af 18. maj 1960. Det er også værd at huske på, at den enkelte kvindes situation stadig kan være fortvivlet, således som det fremgik af den ligeledes indledningsvis nævnte artikel fra Jyllandsposten 16. september 1987.

Afslutningsvis vil jeg gerne henlede opmærksomheden på en artikel »Dræber en mor sit barn« skrevet af lederen af retsmedicinsk institut i Århus Jørgen B. Dalgaard med udgangspunkt i de 270 (!) sager om barnemord, som er behandlet ved retsmedicinsk institut i Århus og dets forgængere i perioden 1916-1986.¹⁷ Billedet af den typiske barnemorderske tegnede sig således: en meget ung, ugift, enlig og fattig pige på landet, svigtet af den mand, som havde besvangret hende. Mange af pigerne var dårligt begavede, med kort skolegang eller endog sinker. De savnede kendskab til samfundets hjælpeforanstaltninger, som også var sparsomme da (i begyndelsen af perioden). De var uden støtte fra familien eller husbond, de var rådvilde og alene med deres uoverskuelige problemer. Langt de fleste var »piger« på landet, enkelte betegnedes som husbestyrerinder. Nogle var hotelpiger eller servitricer, nogle få var fabriksarbejdere. Et par var plejehjems- og sygeplejeelever. En apotekerassistent og en enkelt jordemoder kompletterede personkredsen.

Aldersmæssigt var mødrene fra 15 til 39 med gennemsnit på 21 år. Kun godt en halv snes var over 30. Langt de fleste var ugifte førstegangsfødsende. 29 ugifte havde dog født før, de fem af dem to gange, og en havde tidligere forøvet barnemord. Blandt de 12 gifte og seks tidligere gifte havde 12 født før, ialt 36 fødsler, idet en havde født seks og en endog syv gange før. To havde tidligere hver tre gange dræbt et nyfødt barn...

Årsagen til barnemordene var i visse tilfælde incest, men frygt for familiens og omgivelsernes fordømmelse var dominerende. Religiøse anfægtelser hos pigen var knapt forekommende, hvorimod religiøs eller moralsk betinget fordømmelse fra familien indgik med stor vægt. Angst for skam, frygt for dårligt skudsmål eller for at miste pladsen var almindeligt angiven grund. Direkte tilskyndelser eller endog trusler fra

kærestens eller vennens side var af og til nævnt, men måske hyppigere forekommende. Det er på sin vis rystende, at ovennævnte oplysninger om de ugifte mødre, deres motiver til barnemord og deres forhold, uden større ændringer lader sig projicere både 100 og 200 år tilbage i tiden.

Ved en gennemgang af straffene oplyser Jørgen Dalgaard, at forhold, som i 1916 medførte 4-8 års fængsel, i 1930 blev bedømt til det halve og efter straffelovsændringen 1933 langt mildere. Afslutningsvis oplyser han, at barnemord nu er yderst sjældne, og at der i givet fald falder domme som betinget fængsel, tiltalefrafald eller benådning. Her er der altså virkelig en væsentlig ændring at spore. Begrebet barnemord vil, håber han, snart kunne overflyttes fra kriminalstatistikken og retsmedicinen til fagene social og medicinsk historie. Jeg vil gerne lade dette håb stå som afslutning på min gennemgang, der er betinget af den spredte behandling af emnet i den trykte litteratur, og naturligvis også af, at det drejer sig om et foredragsmanuskript i bearbejdet stand. Den ugifte moders historie er ikke skrevet, men når den engang bliver det, vil det i det mindste i hovedtrækkene blive en historie med en vis form for happy ending.

Noter

*Artiklen bygger på et foredrag holdt på SSFs årskursus »Samfundets laveste klasser« på Båring Højskole i efteråret 1992 under titlen »Den ugifte moder og hendes placering i samfundet«. Foredragsmanuskriptet er lettere omarbejdet og enkelte rettelser er foretaget, ligesom senere tilkomne oplysninger er indarbejdet. I alt væsentligt fremstår artiklen dog i samme skikkelse som foredraget.

1. Vonsild kirkebog, se litteraturlisten, s. 333-334. Sproget er i gengivelsen her i artiklen normaliseret noget i forhold til originalen.
2. Original i Vejle amts arkiv, B6C-149, LA.Viborg.
3. Nils Fredrik Berstål og Leif Hammar: Christian 4 som make och far. Persh.T. 1991 s. 203 ff.
4. Jeg arbejder med, hft. 14, se litteraturlisten: Birgit Nielsen: Grevinde Danners anetavle.
5. Jørgen Lund Hertel var født 9. juli 1764 i Lumby. Han var gift 1) med Anna Magdalene Müller, 2) Wilhelmine Magdalene Haffner. 1791 blev han sognepræst i Fensmark, 1792 i Rønnebæk og Olstrup, 18. oktober 1815 fik han rang med Københavns sognepræster og 1816 blev han sognepræst i Ballerup og Målev. Han døde 16. marts 1833. Blandt børnene af andet ægteskab kan nævnes Sara Birgit-

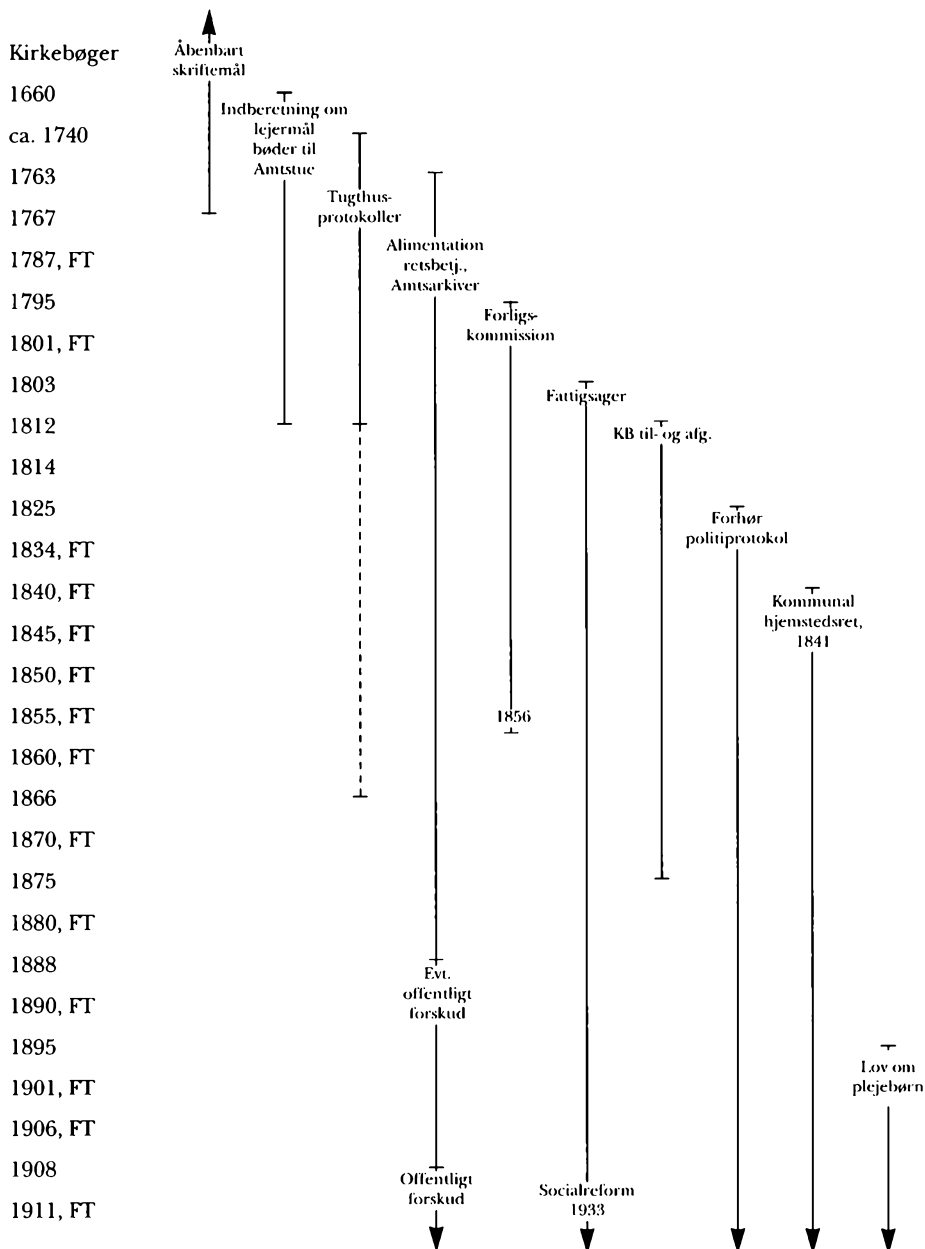
te Hertel f. 24. april 1803 i Rønnebæk, død 25. august 1867 i Slagelse og gift med proprietær og krigskancellisekretær Jacob Ludvig Weitzmann f. 5. sept. 1802 i Mørkøb, død 20. jan. 1872 i Slagelse. Dette ægtepars datter Wibeke Jacoba Henriette Weitzmann f. 30. juli 1828 i Ballerup, død 26. maj 1899 i Slagelse blev gift i Hårslev kirke 11. december 1855 med Frederik August Worsøe, f. 18. maj 1827 i København Vor Frue, død 10. juli 1909 i Slagelse, og dermed oldemoder til forfatteren af denne artikel.

6. Siden Saxo, 1987, se litteraturlisten.
7. Vonsild tillysningsbog, se litteraturlisten, s. 21.
8. Kolding kirkebog 1635-1712 (C. 469-1) bd. II 1635-1712: Fortegnelse over børn født uden for ægteskab. Læsningen af de to navne markeret med ? er usikker. Barnets navn er glemt i dåbsindførslen i Kolding kirkebog, men af indbyggerfortegnelsen i Vonsild kirkebog fremgår det, at det blev navngivet Maren.
9. Caren Mortensdatters levnedsskildring bygger på de oplysninger, som hun har givet til præsten Hans Råde, og som er gengivet i den trykte udgave af Vonsild kirkebog, se litteraturlisten, s. 164-165 (levnedsløb nr. 54), på sønnen Niels Nielsens levnedsløb (nr. 254) samt på den af præsten i kirkebogen indførte indbyggerfortegnelse. Om gennemgangen af

- nekrologer over ældre kvinder i Vonsild henvises til artiklen »Menneskæbner fra 1600-tallets Vonsild« af Hans H. Worsøe, Koldingbogen 1991 s. 55-67. Jvf. også Hanne Willerts undersøgelser i 1800-tallets Kyndby sogn, omtalt i anmeldelsen af hendes bog andetsteds i dette hæfte.
10. Georg Hansen, se litteraturlisten. Tabel I findes som tabel D. I. hos Georg Hansen på s. 220. Den er her omsat til en anden rækkefølge for bedre at anskueliggøre de sociale forhold. Tabel 2 har hos Georg Hansen nr. D. II og findes s. 221. Tabel 3 nr. C.IV s. 214. Den er her reduceret til en decimal, og antal fødsler er udeladt.
  11. Troels Lund, se litteraturlisten. Der henvises især til bd.XII: »Ægteskab og sædelighed«.
  12. Georg Hansen tabel D. III s. 221.
  13. Dansk Socialhistorie, se litteraturlisten, her bd. 3.
  14. samme værk bd. 5.
  15. Søg – og I skal finde, se litteraturlisten, s. 25-36; Karen Hjorth: Fosterdrab, moral og straf.
  16. Bericht des Synodalausschusses der Propstei Apenrade 1915, s. 16-17. Aabenraa provstearkiv, LA. Aabenraa.
  17. Jørgen B. Dalgaard: Dræber en mor sit barn..., se litteraturlisten. Da nærværende foredrag blev gentaget 7. februar 1993 i Slegts-historisk Forening i Aarhus, kunne en af tilhørerne oplyse, at »den lille forskelsbehandling« af gifte og ugifte mødre på Fødselsanstalten for Jylland først ophørte ved Mogens Ingerslevs tiltræden som overlæge i 1955. Indtil da havde gifte mødre til morgenmad fået smør på brødet og blødkogt æg, ugifte mødre margarine på brødet og ingen æg

Bilag 1: Oversigt over det vigtigste arkivmateriale om ugifte mødre.

FT = Folketælling KB = Kirkebog

NB: Der er 80 års tilgængelighed på sager med personlige oplysninger. Direkte implicerede kan søge om dispensation.

Bilag 2: Litteraturliste

- Jørgen B. Dalgaard: Dræber en mor sit barn... Cektivina 2/92 s. 20-24, udg. af Center for Kvindeforskning ved Århus Universitet.
- Dansk Slægtsforskerfortegnelse: Jeg arbejder med... Hæfte 13, 1992 og hæfte 14, 1993, udg. af Dansk Historisk Håndbogsforlag.
- Dansk Socialhistorie Bd. 3. E. Ladewig Petersen: Fra stændersamfund til rangsamfund 1500-1700, 1980. Bd. 4. Hans Chr. Johansen: En samfundsorganisation i opbrud 1700-1870, 1979.
- Thomas Dinesen: Anne Margrethe. Dage og nætter i oldemors liv, 1976.
- Georg Hansen: Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede, 1957.
- Harald Jørgensen: En kongelig familiehistorie. Frederik VI og Frederikke Dannemand. Personalhistorisk Tidsskrift 1982, s. 129-154.
- Troels Lund: Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede. Bd. XII: Ægteskab og Sædelighed.
- Beth Grothe Nielsen: Lefærdige Qvindfolk – Om Gisle Nielsdatter og andre barnemordersker. 1982.
- Birgit Nielsen: Grevinde Danners anetavle m. kilder. Dansk Slægtsforskerfortegnelse Jeg arbejder med, hft. 14 s. 19-25, 1993.
- Siden Saxo, nr. 2, 4. årg. 1987. Hvad som plantes af horeri, det skal ikke dybt rodfæstes. En fattigmandsskæbne fra slutningen af 1600-tallet. Ved Hans H. Worsøe.
- Axel Steensberg: Dagligliv i Danmark 1720-1790, 1971. Heri Georg Hansen: Samfundet og sædeligheden.
- Axel Steensberg: Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede, bd. 1, 1969. Heri Georg Hansen: Mand og kvinde.
- Søg – og I skal finde. Veje til kvinders historie i arkiver og samlinger. 1991. Heri Karen Hjorth: Fosterdrab, moral og straf.
- Hans H. Worsøe: Nogle betragtninger over børn født udenfor ægteskab. Deres vilkår og mulighederne for at følge dem og deres forældre. Personalhistorisk Tidsskrift 1979 (= Personalhistoriske Studier).
- Vonsild kirkebog 1659-1708. Udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Hans H. Worsøe, 1982.
- Vonsild-Dalby Tillysningsbog 1678-1683. Udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Hans H. Worsøe.

Hans H. Worsøe, f. 1932, cand.mag. landsarkivar ved Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, forfatter til talrige artikler og bøger om genealogiske emner. Personalhistorisk Tidsskrift 92:2 var tilegnet Hans H. Worsøe.

Rettelse angående Thestrup-ætlinge

Der har desværre indsneget sig to irriterende fejl i min artikel: Christian 4. og Rasmus Thestrup her i Personalhistorisk Tidsskrift 1989:2. Det drejer sig om: Tavle 3. Nogle Thestrup-ætlinge (s. 156), som i skematisk form redegør for nogle få af Rasmus Thestrups mange efterkommere. Tavlen er forsynet med diverse streger som viser sammenhængen mellem personerne; den slags tavler er drilagtige, både for forfattere og sættere, og her er det gået galt et enkelt sted. Søskendeflokken. Else, Magdalena, Maria og Øllegaard Thestrup er anført som døtre af landsdommer Mathias Thestrup – det var de *ikke*. De var derimod børn af hans bror, professor Christian Thestrup.

Lidt mere uskyldig (men mindst lige så irriterende) er en lapsus s. 151. Jeg skriver her at Henrik Stampe var brorsøn af Mathias Thestrup. Der skulle selvfølgelig have stået *søstersøn*, sådan som det også fremgår af oversigtstavlen.

Knud Prange

Separations- og skilsmisssager

En arkivvejledning

Af Ole Bech Knudsen

Ved undersøgelse af separations- og skilsmisssager har jeg i mange år følt et stort savn i de håndbøger og opslagsværker, som er nemt tilgængelige for slægtsforskere. Hvordan finder man frem til disse sager? Og hvordan har den administrative sagsbehandling været?

I den efterhånden gamle klassiker *Håndbog i Slægtsforskning* af Fabritius og Hatt er der ingen hjælp at hente. Slår man op i sagsregistret under skilsmisse, findes der kun en enkelt henvisning til Danske Kancellis blanketregnskaber. Prøver man derefter at slå op under ægteskabssager, bliver man blot henvist til tamperretsprotokollerne.

Heller ikke i Hvidtfeldts *Håndbog for danske Lokalhistorikere* er det muligt at finde noget om skilsmisser eller ægteskabssager.

Fortrøstningsfuld går man videre til det nye storværk *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*, som indeholder et meget omfattende stikordsregister. Her findes ordet skilsmisse dog ikke. Derimod en henvisning til en artikel om ægteskabsindgåelse. Fint! For efter denne artikel må der naturligvis følge en tilsvarende om ægteskabsophævelse. Men ak nej! Ikke et ord.¹

For at råde bod på denne mangel har jeg fundet frem til 3 afhandlinger, hvori emnet har været behandlet, endda meget grundigt. Nemlig en lille bog af retshistorikeren, justitsminister J. Nellemann om kongelige bevillinger til ægteskabs ophævelse, en artikel af landsarkivar Anne Riising om Tamperretterne, og en artikel om skilsmisser i Århus amt af universitetslektor Gerda Bonderup.²

På de følgende sider har jeg forsøgt at sammenfatte, hvad der er af umiddelbar interesse for slægtsforskere, dels ved hjælp af disse 3 afhandlinger, og dels ved hjælp af de forskellige lovsamlinger.³ Jeg gør kun rede for de store linjer i udviklingen, og går ikke i dybden med de mere specielle detaljer. Tilgængelighedsfristen for separations- og skilsmisssager er 80 år, og gennemgangen er derfor kun ført frem til Ægteskabsloven af 30. juni 1922, som ikke er behandlet her.

Før 1536

Før reformationen 1536 afgjordes danske ægteskabssager efter den kanoniske ret, og opløsning af ægteskab kunne alene finde sted på grund af mangler, der forelå ved ægteskabets indgåelse, især ved for nært slægtskab. Derimod kunne et ægteskab ikke opløses på grund af forhold opstået under ægteskabet. Baggrunden herfor var Biblens ord om, at hvad Gud har sammenføjet, skal menneskene ikke adskille.

I tilfælde af hor var det kun muligt at opnå separation, hvorved det ægteskabelige samliv, men ikke selve ægteskabet, ophævedes. Ingen af ægtefællerne måtte derfor indgå nyt ægteskab, så længe den anden ægtefælle levede.¹

Ægteskabssager skulle ifølge kanonisk ret afgøres af de kirkelige domstole. Det er ikke muligt at give nogle præcise arkivhenvisninger, da materialet kun er sporadisk overleveret og meget spredt. En enkelt sag fra 1518 kan dog nævnes, hvor en gejstlig domstol havde separeret et adeligt ægtepar på grund af mandens »skændige laster, hor og anden åbenbar skændsel«.²

1536-1683

I de første halvandethundrede år efter reformationen var reglen, at opløsning af ægteskab foregik ved dom. Derimod var det ikke muligt at blive separeret fra bord og seng ved dom, end ikke i tilfælde af grov mishandling eller under skilsmisssagens behandling. Danmark førte her en langt strengere linje end mange andre protestantiske lande, hvor man brugte separationen som et rets- og beskyttelsesmiddel for den ilde behandlede ægtefælle. Danmarks hårde linje bliver sat yderligere i relief, når man husker på, at det dengang blev anset for utilstedeligt og kunne rammes med straf, hvis ægtefæller uden videre ophævede samlivet.³

Ægteskabssager skulle ifølge kanonisk ret afgøres af kirkelige domstole, og denne praksis overlevede reformationen i godt 150 år. Ifølge kirkeordinansen 1539 skulle ægteskabssager henvises til kongen eller lensmanden, i købstæder til borgmester og råd, men deri lå ingen bemyndigelse til at opløse ægteskaber.⁴ Først i Riber Artikler 1542 blev det fastslået, at ægteskabssager skulle pådømmes i hver stift af stiftsbefalingsmanden og domkapitlet, medens superintendenten (biskoppen) kun skulle medvirke ved særlig vanskelige sager.⁵

Den særlige domstol i ægteskabssager, som Riber Artiklerne indstiftede, kom senere til at gå under betegnelsen Tamperretten, fordi den holdtes på de 4 qvatemperdage (quattuor tempora), oprindeligt fastedage, som faldt på onsdagene efter 1. søndag i fasten, pinsedag, 13. søndag efter Trinitatis og 3. søndag i Advent.⁶

Tamperretten skulle kun beskæftige sig med ægteskabssager, og da trolovelse blev anset for ægteskabets begyndelse, kom domstolens virke til at dreje sig om ophævelse af både trolovelse og ægteskab.

Retsgrundlaget for tamperrettens virke blev præciseret ved Fr. IIs ægteskabsordinans 1582, som udtrykkelig motiveredes med, »at det går uskikkelig til med ægteskabssager, så at ens tilfælde pådømmes forskelligt ved forskellige retter«. ¹⁰

I ordinansen opregnedes en række årsager, som kunne føre til ophævelse af trolovelse og ægteskab. F.eks. tvungen trolovelse, eller hvis ægteemanden blev bekendt med, at pigen havde været krænkert (besøvet) af en anden. Den almindeligste skilsmisseårsag var utroskab, men skilsmissen var betinget af, at sagen var bevist, og den anklagende selv uskyldig. Graviditet eller idømt lejemålsbøde var rigelig bevis.

En anden hyppig årsag var desertion. Både trolovelse og ægteskab kunne hæves, når den ene part var draget bort for mere end tre år siden, og ikke kunne findes. Hvis manden var borte i krig eller købmandskab, skulle hustruen dog vente i 7 år, og hvis der var sikkerhed for, at han var i fangenskab, skulle hun vente ubegrænset.

Som en mere kuriøs årsag kan nævnes impotentia. Dog skulle den uheldige person tilstedes tre års tid til at søge råd, om han kunne hjælpes. »Dersom den brøst kom efter brylluppet, da skulle de bære det som et andet kors, ægtefolk kan tilkomme«. ¹¹

Derimod kunne man ikke få skilsmisse, hvis den ene part pådrog sig en smitsom sygdom, som f.eks. spedalskhed eller kønssygdomme. Herom hedder det i ægteskabsordinansen: »De må lide det tålmodigt, som det kors Gud dem har pålagt. Dog er det udi sig selv kristeligt, at den, som med slig sygdom er beladt, ikke begærer at besmitte den anden«.

Man kunne heller ikke opnå skilsmisse, hvis den ene part blev afsindig. Da skulle man tværtimod hjælpe og passe den syge. Og ligeledes »om husbond eller hustru bliver befunden udi tyveri eller nogen anden uærlig sag, som er halsløs gerning, og bliver dog sparet på livet af øvrigheden, da må de derfor ikke skilles ad«.

Alt i alt var det altså meget vanskeligt at opnå skilsmisse i denne periode. Tilladelse til nyt ægteskab blev automatisk givet til den uskyldige part, som havde levet et udadleligt liv. Den skyldige kunne efter tre års pletfri vandel søge kongelig bevilling til nyt ægteskab.

Adelspersoner forekommer ikke ved tamperretterne, hvilket utvivlsomt skyldes, at de gerne søgte kongen om at få nedsat en kommission til at dømme i deres særlige sag. ¹²

I det foregående er behandlet skilsmisse ved dom. Disse sager blev afgjort uden nogen forudgående separationsperiode. I princippet burde

der også kunne opnås kongelig bevilling til såvel separation som skilsmisse. Vi kender blot ikke nogen fast praksis på området.

1683-1790

Denne periodes retsgrundlag for ægteskabssager blev fastslået i Danske Lov, men det var i det store og hele en ordret gengivelse af bestemmelserne i Fr. IIs ægteskabsordinans 1582.¹³ Tamperretterne kørte altså uændret videre.

Men udenfor disse gejstlige domstole udviklede der sig nu langsomt op gennem 1700-tallet en ny praksis med kongelig bevilling til såvel separation som skilsmisse.

Det skal dog understreges, at der i denne periode ikke eksisterede nogen forbindelse mellem separation og skilsmisse. Separation blev som regel bevilget i de tilfælde, hvor det efter Danske Lov ikke var muligt at få skilsmisse. Man kunne altså ikke efter en foregående separationsperiode opnå skilsmisse på samme grundlag. Separationen gav kun mulighed for, at ægtefællerne kunne få delt deres bo og flytte fra hinanden, men ikke mulighed for nyt ægteskab.

Den nye praksis med skilsmissebevillinger opfattedes særlig i begyndelsen som dispensationer fra lovens krav om rettergang, og blev især givet til folk fra de højere lag. Separationsbevillingerne opfattedes derimod for det meste som dispensationer fra de grunde, der var opregnet i loven, og blev givet til alle.¹⁴

Det først kendte eksempel på en skilsmissebevilling er fra 1682, hvor konen til en borttrømt ikke havde råd til at føre en skilsmissesag for tamperretten.¹⁵

Frem til 1730 kom der en del bevillinger. Men under den pietistiske Chr. VI kom det helt af brug med skilsmissebevillinger, og kun få separationer gik igennem. Fra 1750 blev bevillingerne igen hyppigere, ja i 1768 holdt man helt op med at forelægge separationssager for kongen, og Danske Kancellis oversekretær blev bemyndiget til at underskrive dem. Skilsmisseansøgninger skulle dog stadig forelægges kongen personlig.¹⁶

Separationsbevillingerne fremtræder i to skikkelser. Undertiden har de form af kongelige konfirmationer på separationskontrakter, som ægtefællerne har indgået med hinanden, og derefter indsendt; undertiden fremtræder de som egentlige separationsbevillinger, der meddeles på ansøgning af ægtefællerne.¹⁷

I den første type findes der intet spor af hverken gejstlig eller verdslig mægling. Separationskontrakterne afsluttedes helt privat, og indsendtes derefter uden videre med ansøgning om kongelig konfirmation.

Nogen paa jagts ingen. Saa jeg paa nogen og ingen biffat.
 funder som affagt saa bender: Som: Ka Zidzel Thomasdatter nu i
 min i Horsens, med nogen fæstom i Felling og Felling Pogn fr. dens
 Muller fandt at det af 11 Kan: men endnu saa farer gjort brydligt, int
 funder Mand Rasmus Lorenzen landfædet nu i Felling Kirke af 14th
 Trinitatis: 1744 denne udlagt hi bevirkt kærte af Anne
 Pedersdatter med funder offentlige absolution, hvilket fandt sig i 1744.
 i min den tid nogen funder for funder fæstom, som min den
 min selv funder de faant for funder fæstom fæstom fr. laurids fæstom
 af uket, i min den anden god fæstom brydligt, at fandt af fæstom
 min min grov fæstom. Zidzel Thomasdatter skinnod med fæstom
 min fæstom fæstom i sin min fæstom fæstom fæstom fæstom, at
 min at sin beaden for og fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom
 fæstom fæstom sig selv, fæstom og nul, fæstom fæstom fæstom fæstom
 aafag hi sig selv fæstom brydligt: Iaa fæstom fæstom, at Rasmus
 fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom
 og fæstom den fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom
 fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom fæstom.

Tamperretsdom af 15. september 1745. Zidzel Thomasdatter, nu tjenende i Horsens, får ophævet sit ægteskab med landsoldat Rasmus Sørensen, da han er blevet udlagt som barnefader af Anne Pedersdatter ved offentlig absolution i Felling kirke 14. søndag efter trinitatis 1744. Som den uskyldige part må Zidzel Thomasdatter frit begive sig i nyt ægteskab. (Århus bispearkiv. Tamperretsprotokol 1692-1773. C3-2249. Fol. 134 b).

Om den anden type var forretningsgangen den, at der over den indkomne ansøgning afgaves erklæring af stedets øvrighed, i København magistraten, ellers amtmanden og underøvrigheden, og når disse bekræftede sandheden af de forhold, der blev påberåbt i ansøgningen, og anbefalede den, blev den derefter bevilget. I langt de fleste tilfælde synes der ikke at have fundet nogen mægling sted.

Alle disse kongelige bevillingssager skal findes i Danske Kancellis åbne breve, de såkaldte »Registre« (f.eks. Jydske Register, Sjællandske Register, osv.). Alle protokollerne er udstyret med fortrinlige navneregistre. Man kan også være heldig at finde sagerne i amtsarkiverne, som dog ofte er uoverskuelige i 1700-tallet på grund af manglende journaler.

1790ff.

Tamperretten på Sjælland var blevet ophævet 1771, og dens beføjelser overdraget til den nyoprettede Hof- og stadsret i København, hvor ægteskabssager nu kunne føres på alle tingdage. I resten af landet blev tam-

perretterne ophævet 1797 med den begrundelse, at 2-3 årlige retssamlinger var for lidt, og at sagførelsen blev besværlig, når der kun var én ret i hvert stift. For fremtiden skulle ægteskabssager føres ved almindeligt værneting, dvs. det by-, herreds- eller birketing, hvor den sagsøgte boede.¹⁸

Herefter skal skilsmisssager, der blev afgjort ved dom, altså søges i retsbetjentenes doms- eller justitsprotokoller.

I tiden før 1790 afgjordes de fleste skilsmisssager ved dom, men omtrent fra året 1790 begynder skilsmisse ved kongelig bevilling at tage klart overhånd, og i løbet af meget få år afgøres næsten 90% af ægteskabssagerne udenom domstolene.¹⁹

Dette vendepunkt skyldes især, at det fra 1790 bliver anerkendt i praksis, at en forudgående separation fra bord og seng, ja endog blot længere tids faktisk adskillelse, giver adgang til at opnå endelig skilsmisse ved bevilling, og dermed er i virkeligheden vejen åbnet for ægteskabets ophævelse, når begge parter ønsker det, blot på grund af deres uenighed eller ulyst til at leve sammen, uden påvisning af nogen anden grund.²⁰ I ansøgningerne benævnes årsagen ofte som »gemytternes uoverensstemmelse«. Praksis var nu blevet, at man efter 3 års separation kunne søge om »ægteskabets aldeles ophævelse«.

1795ff.

Antallet af ægteskabssager var stigende, og Danske Kancelli opgav helt at stå imod eller holde igen på bevillingerne. I de sidste år af 1700-tallet blev der givet over 100 separationsbevillinger om året.²¹

I det hele taget var der en stor stigning i antallet af borgerlige retssager, og for at lette presset på domstolene oprettedes 1795 forligskommissioner i hvert amt.²² Amtmændene skulle have ledelsen i forligskommissionerne, og det blev fastslået, at ingen civile retssager måtte antages ved domstolene, før de havde været underkastet forligsmægling. Det betyder, at skilsmisssager, der blev afgjort ved dom, også først må have været behandlet i forligskommissionerne.

Med denne nye forordning var der altså fastsat en verdslig mæglingsskik i skilsmisssager, og fra år 1800 også i separationssager. Den gejstlige mægling blev først lovfæstet 1811.²³

I forbindelse med mæglingen i separationssager blev der ofte udfærdiget en »separationsforening«, hvori gældsposterne blev afviklet, og det øvrige bo delt mellem ægtefællerne. Også fordelingen af eventuelle børn afgjordes oftest her. Altså et helt lille skifte, som er indført i forligskommissionens protokoller.

Sagerne i forligskommissionerne blev dels ført under amtmandens

forsæde, og blev da indført i de såkaldte hovedforligskommissionsprotokoller, dels blev sagerne ført under forsæde af by- og herredsfogderne, og indførtes da i de herredsvis oprettede forligskommissionsprotokoller. Alle disse protokoller findes i amtsarkiverne, med mindre de er blevet udskilt som særlige arkivfonde. Desuden kan man sommetider finde separationsforeningerne i skøde- og panteprotokollerne, hvis der var fast ejendom eller større pengebeløb involveret.

Forligskommissionernes arbejdsområde blev ændret 1857, og fra da af findes der i amtsarkiverne særlige mæglingsprotokoller i separations- og skilsmisssager.²⁴

1800ff.

Indtil år 1800 skulle alle ansøgninger om separation og skilsmisse indsendes til Danske Kancelli. Separationsbevillingerne blev udstedte i kongens navn, men under kancellipræsidentens underskrift (ad mandatum regis), medens skilsmissebevillinger udstedtes under kongens egen underskrift.

Danske Kancelli var imidlertid stærkt overbelastet med en lang række bevillingsansøgninger, som angik mange forskellige emner, og for at lette dette pres blev det ved forordning af 23. maj 1800 foreskrevet, at i København magistraten, og ellers stiftamtmand og amtmænd skulle være bemyndiget til at udstede bevillinger på en række specielle områder, heriblandt separationsbevillinger.²⁵

Ifølge kancelliskrivelse af 27. februar 1816 kunne også lensbesiddere (ejere af grevskaber og baronier), som udøvede amtmandsfunktioner, bevilge separation.²⁶ Denne bestemmelse bortfaldt ved Grundloven 1849.

Amtmændene måtte kun udstede disse såkaldte »amtsbevillinger«, når begge ægtefæller var enige om at søge separation, ellers skulle sagen stadig indsendes til Danske Kancelli.²⁷

Fra 1827 fik amtmændene også tilladelse til at udstede skilsmissebevillinger.²⁸ De blev udstedte på kongens vegne (ad mandatum regis), og til det formål havde Danske Kancelli fået fremstillet fortrykte »blanketbevillinger«, som øvrigheden stort set kun behøvede at udfylde med bevillingens art, samt dato og navne på de ansøgende. Også ved skilsmissebevillinger krævedes det dog, at ægtefællerne var enige herom, ellers måtte sagen forelægges Danske Kancelli. Lensbesiddere måtte ikke udstede skilsmissebevillinger.

I de fleste amtsarkiver er der bevaret journaler fra omkring år 1800 og fremad. Heri vil man kunne finde bevillingssagerne vedrørende separation og skilsmisse. I første halvdel af 1800-tallet er der som regel ikke en speciel sagsgruppe udelukkende for ægteskabssager. Man må derfor

№ 6   № 30 ²⁹   Skelten tilføjet
 til den i den 27de Oktobers Aften
 Kongelystningsforordning
 af 25de Oktobers Aften.

34de Kongskejsers Bøien
 Skifte. 1829. Saltemønstret.

Separationsbevilling
 Ludvig Wilhelm
 Henrietta Krabbe,
 Konningsindes
 Anfærelse og det
 Kongelystnes Afskrift.

Kongelystnes, Kongelystnes Amtmand om
 Uitle af det gior Vitterligt: at den Afskrift
 med Agent Nicolai Nyholm og den Charlotte
 fød Sidelmanns gior Skarstagers og Sidelmanns
 gior bogstod og mætte modtagelse af
 villing til at den afskrift for den
 Kongen dets for den Amtmands gior
 ligebevilling indet 28de Kongen
 indkom den indkom og gior og
 Udfærdigede Lovning, og det ikke
 gav ved mindet og det Kongen
 vel og for den til det Kongen
 for mætte den gior og den
 af den af 23 Mai 1800 den afskrift
 Bevilling til at den afskrift for den
 og Kongen og Kongen og den
 indkom af den indkom Lovning.

Kongens bevilling til den afskrift
 og den Bevilling ikke gior den
 Kongen, det til at indkom og
 og den Afskrift. Til Kongen
 indet indkom og indkom og C.

Utle af den af 23 Juli 1829. Skatte og
 Bevilling for Agent N. Nyholm og den Charlotte fød
 Sidelmanns, til at den afskrift for den

Separationsbevilling fra Vejle amt af 23. juli 1829 mellem kgl. agent Nicolai Nyholm på Haraldskær og hustru Jochumine Øllegaard Charlotte Lautrup, f. Sidelmann. (Nørvang-Tørild herreders skøde- og panteprotokol 1827-30. B70-SP14. Fol. 658 b). Sagen har tidligere været behandlet i Personalhistorisk Tidsskrift 1988:2, s. 153ff. (32).

prøve sig frem for at finde det bogstav (litra), som indeholder de ønskede sager. Tit findes de i grupper som: »bevillinger«, »øvrige sager«, »adskilligt«, »korrespondance fra købstæderne eller herrederne«, ja endog også under »justitsager«. Men har man først fundet sagens journalnummer, er det let at gå til selve journalsagerne, som er ordnede efter journalnumrene.

Hvis man ikke kender det præcise årstal for separationen eller skilsmissen, er det tit muligt at skyde genvej via specielle bevillingsprotokoller, som findes i mange amtsarkiver. Her finder man oftest kun selve bevillingen, men samtidig en dato og et årstal, så indgangen til amtsjournalerne lettes.

Den allernemteste måde er dog at gå til de såkaldte »blanketregnskaber«, som for perioden 1800-48 findes i Danske Kancellis arkiv, og fra 1848ff. i Justitsministeriets 1. kontors arkiv, begge i Rigsarkivet i København.²⁹ Man kendte nemlig også til brugerbetaling før i tiden, så for alle udstedte blanketbevillinger skulle amtmanden opkræve et gebyr, og hvert kvartal skulle der aflægges regnskab til centraladministrationen i København.³⁰

Til disse lange rækker med blanketregnskaber findes der »ekstraktprotokoller« med fortrinlige navneregistre for tiden 1800-69. Efter 1869, hvor ekstraktprotokollerne ophører, må man benytte de årgangsvise indbundne regnskaber ved søgning. Blanketregnskaberne oplyser ved hvilket amt og hvilken dato bevilling er udstedt, og derefter bør det være nemt at finde frem til amtets journalsag. Det er nemlig i amtsarkivet, man finder hovedparten af sagens dokumenter. Fra 1870 ophører som sagt Justitsministeriet med at føre ekstraktprotokoller, men på dette tidspunkt er næsten alle amtsjournaler udstyret med navneregistre.

I blanketregnskaberne kan man finde skilsmissebevillingerne fra 1827ff., medens derimod separationsbevillingerne, som var såkaldte amtsbevillinger og dermed gebyrfri, kun kan findes i amtsarkiverne; ved uenighed mellem ægtefællerne dog i Danske Kancellis brevbøger.

Proceduren i separations- og skilsmisssager i 1800-tallet var altså:

Først gejstlig mægling hos sognepræsten, derefter verdslig mægling i forligskommissionen, og endelig behandling af separationen i amtet. Ønskede ægtefællerne efter 3 års forløb at få skilsmisse, betød det atter gejstlig mægling, verdslig mægling og til sidst behandling i amtet.

Skilsmissebevillingerne lød oftest på, at den ansøgende var berettiget til at indgå nyt ægteskab. Men ved kancelliskrivelse af 29. december 1804 fremhævedes, at begge ægtefæller uden videre tilladelse var berettigede til at gifte sig igen.³¹

Dette ændredes imidlertid totalt ved Forordning om præsternes embede med hensyn til ægteskab, af 30. april 1824 § 3 stk. 3, hvoraf det fremgår at ret til indgåelse af nyt ægteskab ikke gives, med mindre det udtrykkelig er nævnt i skilsmisedommen/skilsmissebevillingen. Ellers måtte ansøgning indsendes til kongen. Bevilling til at indgå nyt ægteskab var en blanketbevilling, og kan altså findes såvel i Danske Kancellis blanketregnskaber, som i amternes journaler/bevillingsprotokoller.

Den skildrede praksis i behandling af ægteskabssager holdt sig i store træk uændret fra begyndelsen af 1800-tallet og frem til den nye ægteskabslov af 30. juni 1922, som ikke behandles her.

Til sidst et par gode råd:

Begynd altid eftersøgningen af en ægteskabssag med at indkredse og præcisere det årstal, hvori sagen har fundet sted. F.eks. fra kirkebøger, folketællinger, osv. Men husk, at mange kun blev separeret, men aldrig skilt! Kun hvis man ønskede at indgå nyt ægteskab, var der jo grund til at betale gebyr for en skilsmissebevilling.

Efter at have indkredset årstallet bør man gå til amternes bevillings- eller mæglingsprotokoller. Bor man i nærheden af Rigsarkivet, er det nemmest at bruge blanketregnskaberne.

Slut altid undersøgelsen med at se efter i amternes journaler/journalsager. Det er her sagens dokumenter ligger i langt de fleste tilfælde.

År	Tekst	Arkiv
Før 1536	Ingen skilsmisse, men mulighed for separation	Meget spredt og kun få optegnelser
1536-1683	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Separation</i>, kun ved kongelig bevilling 2. <i>Skilsmisse</i> <ol style="list-style-type: none"> a. ved dom b. ved kongelig bevilling (især adelige personer) 	<p>Danske Kancelli (brevbøger)</p> <p>Bispearkiv (Tamperretten)</p> <p>Danske Kancelli (brevbøger)</p>
1683-1790	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Separation</i>, kun ved kongelig bevilling. Især i de tilfælde, hvor man ifølge loven ikke kunne opnå skilsmisse. Bevillingen gjaldt ikke i noget bestemt åremål. 2. <i>Skilsmisse</i> <ol style="list-style-type: none"> a. ved dom. Uden foregående separation. Den uskyldige part må straks gifte sig igen. Den skyldige må først søge kongelig bevilling b. ved kongelig bevilling. Bevilgedes uden foregående separation. 	<p>Danske Kancelli (brevbøger)</p> <p>Bispearkiv (Tamperretten)</p> <p>Danske Kancelli (brevbøger).</p>
1790ff.	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Separation</i>, ved kongelig bevilling. Kan efter 3 års forløb følges af skilsmisse. 2. <i>Skilsmisse</i>. <ol style="list-style-type: none"> a. ved dom. Uden foregående separation. Tamperretten nedlagt 1797, derefter by-, herreds- og birkeretterne. b. ved kongelig bevilling. Kan nu opnås blot på grund af »gemytternes uover ensstemmelse« og efter 3 års separation 	<p>Danske Kancelli (brevbøger)</p> <p>Bispearkiv (Tamperretten)</p> <p>Retsbetjente (Dom/justitsprotokol)</p> <p>Danske Kancelli (brevbøger).</p>
1795.	Forligskommissioner i hvert amt. Heri: Verdslig mægling og separationforeninger med bodeling.	Amtsarkiv (Forligskommission)
1800ff.	Amtsbevillinger ved separation. Amtmanden kan udstede bevillinger, hvis parterne er enige om separation. Ellers til Danske Kancelli (fra 1848 Justitsministeriet, 1. kontor)	Amtsarkiv (Journaler og bev. protokol) og Danske Kancelli (brevbøger)
1811ff.	Gejstlig mægling kræves både før separation og skilsmisse.	Præstearkiv (sagerne næsten aldrig bevaret)
1827ff.	Blanket-bevillinger ved skilsmisse. Når begge ægtefæller er indforstået, ellers Danske Kancelli/Justitsministeriet.	Danske Kancelli (blanketregnskab/brevbøger og Amtsarkiv (Journaler og bev. protokol).
1857ff.	Særlige mæglingsprotokoller føres nu i separations- og skilsmissegager.	Amtsarkiv (mæglingsprotokol)

Noter

1. Albert Fabritius og Harald Hatt: Håndbog i Slegtsforskning. 3. udg. 1973. Håndbog for danske lokalhistorikere. Red. af Johan Hvidtfeldt. 1952-56. Dansk kulturhistorisk Opslagsværk. Red. af Erik Alstrup og Poul Erik Olsen. Bd. 1-2. 1991
2. Se litteraturlisten.
3. Se oversigten over trykte kilder.
4. Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder. Bd. 15. 1970. sp. 505-13. Artikel om skilsmisse.
5. Udvalg af Gamle Danske Domme. Ved J. L. A. Kolderup-Rosenvinge. Bd. 2. 1844. s. 119-21. Det kgl. Rettertings Domme. Udg. af Troels Dahlerup. Bd. 1. 1959, s. 337-39.
6. Nellemann s. 2-3.
7. Danske Kirkelove. Bd. 1. Kirkeordinansen af 14. juni 1539. s. 40-133. Spec. s. 108 om ægteskabssager.
8. Danske Kirkelove. Bd. 1. Riber Artikler af 4. maj 1542. s. 195-206. Spec. s. 198-99, § 3-4.
9. Riising s. 393.
10. Danske Kirkelove. Bd. 2. s. 339-53. Fr. IIs ægteskabsordinans af 19. juni 1582.
11. Et eksempel på fortielse af impotens i Det kgl. Rettertings Domme, udg. af Troels Dahlerup. Bd. 1. 1959. s. 203-05.
12. Riising s. 408.
13. Danske Lov. 3. bog, 16. kap., 14.-16. paragraf.
14. Bonderup s. 503.
15. Nellemann s. 20, 23.
16. Bonderup s. 504.
17. Nellemann s. 56-57.
18. Riising s. 396.
19. Bonderup s. 497.
20. Nellemann s. 44.
21. Bonderup s. 504.
22. Forordning om Forligelses-Commissioner af 10. juli 1795. Spec. § 25.
23. Forordning om bevillinger af 23. maj 1800, § 5. Forordning om ægtefolks adskillelse af 18. oktober 1811.
24. Lov om Forligsvæsenet af 4. marts 1857.
25. Forordning om bevillinger af 23. maj 1800, § 5.
26. Kancelliskrivelse af 27. februar 1816, i Fogtmans Reskripter.
27. Kancelliskrivelse af 26. marts 1803, i Fogtmans Reskripter.
28. Forordning ang. overøvrighedens ret at afgøre sager, af 23. marts 1827, § 19d.
29. Vejledende Arkivregistraturer. I. Danske Kancelli. 2. udg. Rigsarkivet 1943. s. 85-86. Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. II. 1848-1990. I. bd. 1991. s. 112-13.
30. I 1830'erne var gebyret 13 rbd. 48 skl., samt 3 rbd. 32 skl. til Seminariefonden.
31. Kancelliskrivelse af 29. december 1804, i Fogtmans Reskripter.
32. Sagen har tidligere forgæves været eftersøgt. Se bl.a. Georg Albeck: En overraskende dattersøn i Stantemachers hus i Viborg, i Pers. Tids. 1988:2 s. 151-64. Da sagen omfattede både fast ejendom og en større pengesum, findes såvel separationsforeningen af 18. juli 1829 som separationsbevillingen fra Vejle amt af 23. juli 1829 indført i Nørvang-Tørrild herreders skøde- og panteprotokol 1827-30. B. 70-SP 14. Fol. 658 b-661 a. Skilsmissebevilling blev udstedt af Randers amt 17. november 1832, idet Charlotte Sidelmann da opholdt sig hos svigersønnen exam.jur. Frederik Friis på Skovsgård i Skjellerup sogn. (Randers amtsarkiv. Protokol over udleverede kgl. bevillinger 1826-63. B. 5-9193 B., og Randers amts journal for landet. 1832. B. 5-358. Journr. D-7-13 til 28). Der nævnes intet i sagen om utroskab fra Nicolai Nyholms side. Tværtimod forlangte Charlotte Sidelmann 4.000 rbd. for at gå med til at ophæve ægteskabet. Charlotte Sidelmann døde 17. december 1857 på Elisedal i Hornsyld, Nebsager sogn, hvor hun opholdt sig hos sønnen cand.phil. Christian Laurentius Laurtrup.

Litteratur

- Gerda Bonderup: Skilsmisser i Århus 1645-1900, i Historie, bd. 16, hæfte 4. 1987, s. 493-518.
- Landsarkivet for Fyn: Nøgle til skilsmisse- og separations-sager i Fyns stift. (2. udg.) 1974. Ved Anne Riising.
- Helle Linde: Skilsmisser i 1800-tallets København; i Københavns Kronik, Periodiske meddelelser fra Selskabet for Københavns Historie, nr. 50, okt. 1990. (Københavns Stadsarkiv).
- J. Nellemann: Ægteskabsskilsmisse ved kongelig Bevilling. En retshistorisk Undersøgelse. 1882.
- Anne Riising: Tamperrettens funktion og domspraksis, i Festskrift til Johan Hvidtfeldt på 70 års dagen 12. december 1978, s. 393-412.

Trykte kilder

Danske Kirkelove 1536-1683, udg. af Holger Fr. Rørdam. Bd. 1-3. 1883-89.

Kong Christian den Femtes Danske Lov af 15. april 1683. Udg. ved Stig Luul. 1949.

Chronologisk Register over de kgl. Forordninger og Aabne Breve 1670-1849. Ved J. H. Schou m.fl. (Schous Forordninger).

Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve 1660-1870. Ved Laur. Fogtman m.fl. (Fogtmans Reskripter).

Love og Anordninger. 1850-71. Ved T. Algreen-Ussing.

Lovtidende for Kongeriget Danmark. 1871ff. (Love og Bekendtgørelser).

Ministerialtidende for Kongeriget Danmark. 1871ff. (Ministerielle cirkulærer m.v.).

De statslige arkivers publikationer 1992, en oversigt

Af Grethe Ilsøe

Oversigten er en annoteret fortegnelse over de publikationer, som Statens Arkiver, dvs. Rigsarkivet, landsarkiverne for Sjælland m.m., Fyn, Nørrejylland samt Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv, har udsendt i 1992. Oversigten viderefører den tilsvarende oversigt over publikationer 1991 (Personalhistorisk Tidsskrift 1992:2, s. 229-31).

Rigsarkivet:

Tidsskrifter:

Arkiv. Tidsskrift for arkivforskning. 14. bd./1-2, 1992.

Siden Saxo. 1992/1-4

Kildeudgaver:

Ministermøder 1900-1901. Konsejlpræsident Hannibal Sehesteds optegnelser. Ved Poul Erik Olsen. Rigsarkivet/G.E.C. Gad. 1992, 118 s.

Ministermødeprotokol 1901-05. Konsejlpræsident J.H. Deuntzers referater. Ved Poul Erik Olsen. Rigsarkivet/G.E.C. Gad. 1992, VIII + 93 s. (fot.gen.).

Ministermødeprotokol 1905-1908. Konsejlpræsident J.C. Christensens referater. Ved Poul Erik Olsen. Rigsarkivet/G.E.C. Gad. 1992, VII + 202 s. (fot.gen.).

Hvis de skulle reddes –. Indberetninger om arkivundersøgelser ved de lokale embeder 1880-83. Ved Poul Erik Olsen. Studier og kilder bd. 7. Rigsarkivet/G.E.C. Gad. 1992, XI + 126 s., ill.

Diverse:

Postkort fra Rigsarkivet. Historier om motiverne. 1992, 16 s., ill.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm:

Registraturer, oversigter og arkivvejledninger:

Vemmetofte Kloster. Arkivregistratur. 1992, 129 s.

Blindeinstitutioner i Danmark 1858-1970. Arkivregistratur. Ved Niels Strandsbjerg. 1992, 110 s., ill.

Arven efter Martha Wærn. Pigeopdragelse i 1800- og 1900-tallets Wærnske Institut. Ved Nete Balslev Wingender. Med fortegnelse over Det Wærnske Instituts og Mariaforbundets arkiver. ARKI: Varia/Det Wærnske Institut. 1992, 118 s.

Underdanigst Pro Memoria! Indberetninger til amtmænd på Sjælland med Møn, Lolland-Falster og Bornholm. Registratur og sagregister. ARKI: Varia/Lokalhist. Afd. 1992, XXXVI + 140 s. (m. kort).

Udstillingskataloger:

»Levende« skifter... Når kvinder arver kvinder. 1992, 7. s.

Landsarkivet for Fyn:

Ingen udgivelser i 1992.

Landsarkivet for Nørrejylland:

Kildeudgaver:

Århus kannikebords jordebog ca. 1315. Ved Poul Rasmussen. Udgiverselskabet v. Landsarkivet for Nørrejylland. 1992, 88 s., ill.

Registraturer, oversigter og arkivvejledninger:

Hinnerup arkiverne 1842-1967. Fortegnelse over arkiver fra de kommuner, der indgik i Hinnerup kommune 1967. Ved Harry Christensen. Udgiverselskabet v. Landsarkivet for Nørrejylland. 1992, 95 s., ill.

Landsarkivet for de Sønderjyske landsdele:

Registraturer, oversigter og arkivvejledninger:

Telegrafvæsenet i Sønderjylland. 1992, 210 s.

Sogne- og flækkekommunale arkiver i Sønderjyllands amt 1920-1970. II. Ved Kim Furdal. 1992, 226 s.

De preussiske landkommunale arkiver i Nordslesvig 1867-1920. Kommuneregistraturer III. Ved Kim Furdal. 1992, 216 s.

Erhvervsarkivet:

I h.t. den nye arkivlov indgår Erhvervsarkivet fra 1. oktober 1992 i Statens Arkiver.

Årbøger:

Erhvervshistorisk Årbog 1991. Medd. fra Erhvervsarkivet 41. 1992, 213 s., ill.

Dansk Data Arkiv:

I h.t. kgl. res. overføres Dansk Data Arkiv 1. januar 1993 fra Undervisnings- og Forskningsministeriet til Kulturministeriet. Fra samme dato indgår DDA i Statens Arkiver. Red. har valgt her kort at omtale DDA og at medtage DDAs publikationer i 1992.

Dansk Data Arkiv, der blev oprettet i 1973, har til formål at bevare og formidle forskningsmateriale på edb-form. DDA har pt. bevaret data fra mere end 1.700 projekter inden for politiske, sociale, økonomiske, historiske og medicinske fagområder. DDA udsender et informationsblad DDA-Nyt 4 gange årligt og udarbejder datadokumentationer for de enkelte projekter, de såkaldte DDP'er (datadokumentationspublikationer også kaldet »kodebøger«), der kan rekvireres hos DDA. For øjeblikket koster en DDP på op til 50 sider 40 kr., på 51-200 sider 80 kr. og på over 200 sider 120 kr. For hver DDP foreligger maskinlæsbart materiale, der lader sig analysere med statistiske standard-analyseprogrammer som SAS, SPSS, OSIRIS og NSDstat eller med et database- eller regneprogram. Fra DDA udleveres data til umiddelbar analyse med de nævnte pakker. Men data kan også leveres som CSV-filer, og i den version vil de direkte kunne indlæses i næsten ethvert program på markedet. DDA-Nyt indeholder en liste over de projekter, hvortil den fuldstændige datadokumentation kan rekvireres i bogform; det drejer sig for øjeblikket om mere end 350 bøger. Hertil kommer, at DDA på bestilling kan laserprinte den tilsvarende dokumentation for andre ca. 500 undersøgelser, således at der i alt foreligger 8-900 undersøgelser med maskinlæsbare dokumentation.

Dansk Data Arkiv får ny adresse fra eftersommeren 1993: *Islandsgade 10, 5000 Odense C.*

Tidsskrifter:

DDA-Nyt nr. 60-63 (1992). Heri særlig at bemærke Elsebeth Paikin: *DIS-Danmark. Databehandling i slægtsforskning* (62/s. 13-18) og Hans Jørgen Marker: *Fra kilde til data* (63/s. 7-15).

Dokumentationspublikationer (historiske undersøgelser):

DDA-0670: Dansk oversøisk udvandring 1868-1900. (Kristian Hvidt). 36 s.

DDA-1483: Befolkningen på St. Jan 1841-46. (Hans Chr. Johansen). 25 s.

Släktsforskerdagarna i Luleå 12.-15. august 1993

Hvert år afholdes *Släktsforskerdagarna* i Sverige. I år stod *Luleåbygdens Forskarförening* for arrangementet, som løb af stabelen i dagene 12.-15. august. I sammenhæng med slægtsforskerdagene afholder *Sveriges Släktsforskarförbund* sin årlige konference for de lokale slægtsforskerforeningers repræsentanter samt den årlige generalforsamling. Hertil kom en meget omfattende udstillingsmesse med 36 forskellige stande. Udstillere var dels en lang række af de svenske slægtshistoriske foreninger, som hver især præsenterede programmer, aktiviteter, udgivelser etc. Men også *Krigsarkivet* i Stockholm, *Lantmäteriet*, *Ortnamnsarkivet i Uppsala*, *SVAR Svensk Arkivinformation* i Ramsele, en del *Folkrörelsesarkiver* samt museer i Norbotten viste forskellige udstillinger, ligesom der var demonstration af dataprogrammer, computere og læseapparater.

Sideløbende med messe og møder var arrangeret foredrag om rigs- og lokalhistorie, genealogi og dialektforskning. Som ekstra tilbud var det også muligt at deltage i udflugter til historiske steder.

Der var megen inspiration at hente i Luleå.

Birgit Flemming Larsen

Orientering

Generalforsamling 1993

Torsdag, den 29. april 1993 kl. 20.00 afholdt Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie sin årlige ordinære generalforsamling i Zahles Seminariums festsal med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Bestyrelsens beretning
3. Regnskab og fastsættelse af kontingent
4. Valg. På ordinært valg er:
  - Nils G. Bartholdy, Ida Dybdal og Poul Steen
 Formanden er ekstraordinært på valg.
 På valg til revisor er:
  - Jørgen Stage Larsen og Ingvar Musaeus
 samt til revisorsuppleant – Sigurd Rambusch
5. Eventuelt

Formanden, Hans H. Worsøe, bød velkommen og foreslog på bestyrelsens vegne kontorchef Robert Oest-Larsen som dirigent. Dette tiltrådte forsamlingen, hvorefter dirigenten takkede for valget og konstaterede, at indkaldelsen var sket med det fornødne varsel og at indkaldelsens dagsorden indeholdt de for gyldigheden nødvendige punkter. På denne baggrund erklærede dirigenten generalforsamlingen for lovlig, og foreslog at revisorerne kunne fungere som stemmetællere ved evt. afstemninger.

Dernæst blev redaktøren af Personalhistorisk Tidsskrift, Tommy P. Christensen, udpeget til referent af generalforsamlingen, hvorefter dirigenten gav ordet til formanden for aflæggelse af bestyrelsens beretning:

Bestyrelsens beretning om samfundets virksomhed i året 1992/93

I det forløbne år er der sket en række ting, som ikke er uden betydning inden for vort virkefelt. For det første har vi omsider fået en ny arkivlov, for det andet er vi blevet fuldgyltige medlemmer af SSF og for det tredje synes jeg også, at vi kan tillade os at nævne, at vi har udsendt Poul Steens store indholdsfortegnelse til de første 110 årgange af Personalhistorisk Tidsskrift.

Lad os begynde med arkivloven, som alle vore medlemmer har haft mulighed for at sætte sig ind i, idet dens fulde ordlyd var trykt i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1992:2. For arkivbenytterne har tilgængelighedsreglerne under sagens behandling stået i centrum, og jeg synes, at vi med tilfredshed må konstatere, at der i den nye lov er taget hensyn til ønskerne om en friere tilgængelighed og kortere beskyttelsesfrister. Tilgængelighedsgrænsen er nedsat fra 50 til 30 år for administrative arkivalier og 100-års grænsen, som hidtil var gældende for f.eks. jordemoderprotokoller, er helt afskaffet. 80-år er nu længste beskyttelsesfrist, dog med en enkelt undtagelse, hvor der af Justitsministeriet er fastsat 250-års utilgængelighed. Dette vil dog næppe komme til at genere personalhistorikerne, idet der er tale om tegninger og beskrivelser af fængsler og arresthuse! Vigtigt er det også, at rigsarkivaren har uddelegeret bemyndigelsen til at give dispensation for en række spørgsmål om tilgængelighed til de 4 landsarkivarer, hvilket skulle give en hurtigere sagsbehandling. Samtidig er der strammet kraftigt op i Rigsarkivets behandling af tilgængelighedssager. For hovedparten af de mest benyttede slægts- og personalhistoriske kilder må vi konstatere uændrede tilgængelighedsfrister: for kirkebøgernes vedkommende skal vi være glade for, at fristerne ikke blev forlænget, for folketællingerne må vi beklage, at de ikke blev forkortet. Her gælder stadig 80 år. Derimod synes der at blive åbnet for benyttelsen af folkeregistermaterialet under visse betingelser, når det drejer sig om personer, der ikke er optaget i CPRregisteret.

Vort medlemskab af Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger har været med til at muliggøre, at denne sammenslutning nu er blevet anerkendt af Dansk Historisk Fællesråd, således at den er fast repræsenteret i styrelsen og sidder med ved bordet, når bl.a. Kulturministeriets tilskud skal fordeles. Det betyder øgede kontaktmuligheder til de slægtshistoriske foreninger og deres medlemmer og bedre muligheder for vore medlemmer for at udnytte SSFs tilbud f.eks. om kurser og publikationer. I det nedsatte redaktionsudvalg, som ud over *Personalhistorisk Tidsskrift* og SSFs blad *Slægten* omfatter Hvem forsker Hvad, gøres et intensivt arbejde for at finde frem til en naturlig arbejdsdeling og derved undgå unødigt overlappning og konkurrence. Tommy P. Christensen er desuden blevet udpeget til SSFs repræsentant i Fortid og Nutids redaktionsudvalg. Jeg tillægger samarbejde i SSF stor betydning, og der var derfor med glæde, at jeg modtog en opfordring til at lade sig opstille som repræsentant for Samfundet, hvilket resulterede i valg til SSFs bestyrelse på årsmødet d. 17. april 1993. Som ny formand for SSF valgtes Birgit Larsen som afløser for Ingvar Musæus. Jeg vil benytte lejligheden til at ønske den nye formand, som jo ikke er vore medlemmer ukendt, al mulig held og lykke, og til at takke den afgående for det ganske udmærkede samarbejde, vi har haft i hans formandstid, og som nu har resulteret i, at slægts- og personalhistorikerne i Danmark har en samlet organisation, der kan tale deres sag når det er nødvendigt. SSF omfatter i dag 3356 medlemmer fordelt på 26 foreninger.

Tidsskriftet Hvem forsker Hvad udgives i et samarbejde mellem Samfundet og SSF men med helt selvstændig redaktion og regnskab. Jeg kan i den forbindelse nævne, at Samfundets bestyrelse på sit seneste møde har godkendt beretning og regnskab for Hvem forsker Hvad. Udgiverne har stilet mod en egenkapital på 100.000 kr, således at man altid var i stand til at betale næste årgang kontant. Dette mål er nu nået og det er meget flot. Jeg vil derfor gerne her takke Helle Villesen og Franz Horvath for deres store indsats. Vi har i år fået indlagt brochuren om Hvem forsker Hvad i *Personalhistorisk Tidsskrift*. Da det var i Samfundets regi, Hvem forsker Hvad blev startet, og da den kommende årgang er årgang 25, vil jeg gerne opfordre til, at så mange som muligt af vore medlemmer benytter lejligheden til at indsende stof. Fristen er 1. maj, så det haster!

Vort eget medlemstal er i følge regnskabet nede på 1110, hvortil dog kommer 44 restanter, hvoraf en meget stor del senere har betalt, men alligevel er der tale om en ret stor

tilbagegang fra sidste års 1180. Vi har iværksat en undersøgelse af, hvorvidt der er tale om en reel tilbagegang, og vil i så fald forsøge at finde årsagerne til denne. Det kan meget vel tænkes, at en del af frafaldet skyldes uregelmæssighederne ved forsendelse og kontingentopkrævning, som vi er i færd med at gøre en kraftig indsats for at komme til livs, bl.a. ved selv at overtage føring af medlemskartotek og udskrivning af forsendelseslabels. Hvis årsagen til frafaldet er at finde i disse rent tekniske forhold, håber vi til næste år at have genindfanget en del af de tabte medlemmer, idet vi nu har etableret vort eget EDB-medlemskartotek, der bl.a. kan anvendes til udskrivning af labels til forsendelse af tidsskriftet. Desværre har vi også i år måttet konstatere, at der er medlemmer, der ikke til tiden har modtaget forårshæftet og dermed indkaldelsen til generalforsamlingen. Vi beklager det meget, men håber, at det kun er ganske få.

Udsendelsen af Poul Steens 400 sider store Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1880-1990 med forfatter- og titelregister betegner en milepæl i tilgængeliggørelsen af det uhyre store materiale i de 111 første årgange af tidsskriftet. Ikke blot skal man nu ikke længere søge i 5-6 forskellige mindre registre begrænset til rækker eller årgange, men man har derudover fået en lang række nye indgangsmuligheder p.g.a. den saglige opdeling og registrene. Man kan nu hurtigt konstatere om en bestemt slægt er behandlet i artikelform eller om der har været anmeldt bøger om en bestemt slægt. Herved kommer indholdsfortegnelsen til en vis grad også til at supplere de eksisterende bibliografier. Et arbejde af denne karakter har kun været muligt ved udnyttelse af den moderne tekniks muligheder på en nærmest virtuos måde. Vi er meget glade over, at Poul Steen har forstået at gøre dette, og kan varmt anbefale alle medlemmer og biblioteker at anskaffe værket. De foreløbige salgstal er pæne og takket være et smukt tilskud fra Alfred Goods personalhistoriske Fond har vi ikke måttet dræne vore hensatte midler fuldstændigt. Der er således stadig muligheder for at arbejde med nye projekter eller fuldføre ældre såsom Studiebogen. Desværre har vi måttet vinke farvel til det faste tilskud fra Statens humanistiske forskningsråd, desmere er vi afhængige af de øvrige faste tilskud, nemlig fra tipsmidlerne gennem Undervisningsministeriet og fra Alfred Goods personalhistoriske Fond, som vi takker på det bedste.

Personalhistorisk Tidsskrift er i 1992 udkommet med 270 sider lædigt stof, og jeg føler trang til ved denne lejlighed især at udtrykke min glæde over og tak for den udformning, efterårshæftet fik i forbindelse med min 60 års fødselsdag 11. nov. 1992. Jeg har glædet mig over den smukke tanke og de gode ord. Som ny kasserer har Birgit Flemming Larsen gjort et stort arbejde for at leve op til den hidtidige effektivitet, som Lise Lund praktiserede. Da vi er blevet momsregistrerede har det også været nødvendigt med en omlægning af forretningsgangen i forbindelse med ekspeditionen af ældre hæfter m.v., men vi håber, at de forsinkelser, der opstod i begyndelsen, nu er overvundne. Jeg vil gerne takke alle i bestyrelsen for det gode samarbejde, ikke blot i det forløbne år, men i hele den tid jeg har været formand.

Da det var sidste beretning aflagt af Hans Worsøe som formand, afsluttede denne med nogle personlige bemærkninger begyndende med en omtale af den bestyrelse, der sad i 1966, hvor han og Knud Prange blev indvalgt. Det havde været en udfordring for den unge arkivar fra provinsen at komme ind i en kreds med folk som Albert Fabritius, Topsøe-Jensen, Hans Konow, Sven Houmøller og Finn H. Blædel, og få betroet redaktionen af Personalhistorisk Tidsskrift. Allerede til det første hæfte

havde Albert Fabritius leveret en artikel, hvilket var kendetegnende for hans opbakning. Efter Sven Houmøllers død overtog Hans Worsøe formandskabet og overlod samtidig redaktionen af tidsskriftet til Finn Andersen. Han havde altid betragtet tidsskriftet som Samfundets vigtigste opgave og fundet det af afgørende betydning, at det indeholdt såvel videnskabelige artikler som letlæseligt vejledende stof.

Det var omkring dette tidspunkt, at de slægtshistoriske foreninger begyndte at tale om at stifte en landssammenslutning. Når Samfundet valgte i første omgang at holde sig udenfor, skyldtes det et ønske om at se tiden an og finde frem til en naturlig deling af arbejdsopgaverne. Det var lykkedes i løbet af slutningen af 80'erne og begyndelsen af 90'erne at finde denne opdeling, og det var derfor helt naturligt, at der nu var skabt en fælles organisation, som gerne fremover skulle omfatte alle slægts- og personalhistorikere i Danmark.

Han sluttede med at udtale sin glæde over, at medlemstallet, som i 1966 kun var omkring 350 + en række biblioteker og institutioner var vokset støt. Han ville som menigt bestyrelsesmedlem sammen med de nye kræfter, der nu tog over, også fremover gøre sit til, at denne vækst kunne fortsætte.

Der var ingen spørgsmål eller bemærkninger til beretningen, der blev godkendt.

Derefter gav dirigenten ordet til Samfundets kasserer, Birgit Flemming Larsen, der aflagde regnskabet for 1992. Efter gennemgangen af regnskabet spurgte Georg Agerby til posten »Kursgevinst på obligationer: kr. 6,-« som han fandt var en ringe forrentning. Det var kassereren enig i, men henviste til posten: »Renter: kr. 19.328« på den modsatte side i regnskabet. Bent Suurballe spurgte til posten »Adm. aftale Odense Universitetsforlag: kr. 24.075« og posten »Forsendelsesomkostninger: kr. 25.639«, idet han fandt den første påfaldende og den sidste bemærkelsesværdig ved at være mindre end det foregående år (1991: kr. 29.000). Hertil svarede kassereren, at administrationsaftalen med Odense Universitetsforlag udover håndtering af Personalhistorisk Tidsskrift (indlæggelse af løse indlæg, kuvertering m.v.) også havde omfattet føring af vort medlemskartotek, opkrævning, rykkere m.v. Dette var dog blevet ændret fra omkring årsskiftet, hvorfor administrationsaftalen fremover ville blive billigere. Omkring faldet i porto-omkostningerne påpegede Birgit Flemming Larsen, at det var lykkedes, at holde begge hæfter af Personalhistorisk Tidsskrift under den vægtmæssigt bestemte portogrænse. Herefter blev regnskabet godkendt. Bestyrelsen foreslog, at kontingentet fastholdtes på kr. 150,- for 1994, hvilket godkendtes af forsamlingen.

Derefter overgik dirigenten til pkt. 4 på dagsorden og gjorde i den forbindelse opmærksom på, at formanden ønskede at afgang før sin valgperiodes udløb. Han påpegede, at formanden i henhold til lovenes § 4 skal vælges særskilt, og udbad sig derfor forslag til kandidater til formandsposten.

På bestyrelsens vegne foreslog formanden Samfundets sekretær for nordiske anliggender, Finn Andersen, til formandsposten. Da der ikke var andre forslag til kandidater til formandsposten blev Finn Andersen valgt med akklamation. Dernæst udbad dirigenten sig forslag til yderligere kandidater til bestyrelsen, idet han påpegede, at lovene bestemmer at bestyrelsen består af indtil 10 medlemmer foruden formanden. Herefter foreslog flere Hans H. Worsøe opstillet til bestyrelsen hvilket Finn Andersen på bestyrelsens vegne støttede. Dirigenten kunne oplyse, at såvel Nils G. Bartholdy og Poul Steen, der begge var forhindret i at være tilstede, som Ida Dybdal der var tilstede, modtog genvalg. Da der ikke fremkom andre forslag til kandidater til bestyrelsen, valgtes de med akklamation.

Herefter var der valg af to revisorer, hvortil såvel Ingvar Musaeus som Jørgen Stage Larsen var villige til genvalg. Da der ikke var andre forslag til kandidater, valgtes de med akklamation.

Til valg af en revisorsuppleant, var Sigurd Rambusch villig til genvalg, og da der ikke var andre forslag til kandidater, blev han genvalgt med akklamation.

Under punktet eventuelt bad først Finn Andersen om ordet, og benyttede lejligheden til at takke den afgående formand, Hans H. Worsøe for det gode samarbejde i bestyrelsen og for den indsats, der har muliggjort et lift for Personalhistorisk Tidsskrift. Dernæst fik Ingvar Musaeus ordet og takkede Hans Worsøe for det gode samarbejde med SSF og for alt det, han havde været med til at opbygge i sin formandstid til gavn for alle der interesserer sig for denne side af den historiske virksomhed. Som afgående formand for SSF følte han også trang til at takke for invitationerne gennem årene til Samfundets generalforsamlinger samt takke for den opbakning til en samarbejdslinje, som han og Worsøe havde mødt ved Samfundets generalforsamlinger.

Herefter fik Georg Agerby ordet, og lykönskede Finn Andersen med formandsposten – men gjorde opmærksom på det aber-dabei som mange aktive slægtsforskere oplever i glæden ved deres slægtsforskning: adgangsf forholdene til landsarkiverne og problemerne med at få læsesalspladser. Han håbede, at de slægthistoriske foreninger, herunder også Samfundet, ville gøre noget ved disse problemer.

Dernæst fik Bent Suurballe ordet, og med et smukt citat fra Rudyard

Kipling (1865-1936) benyttede han lejligheden til at hylde den afgående formand for hans store indsats for dansk slægtsforskning, hvilket afstedkom kraftig akklamation.

Herefter svarede Finn Andersen på Georg Agerbys opfordring, at Samfundet også fremover ville være aktivt – såvel på dette, som på andre områder. Dermed var talerlisten udtømt, og dirigenten gav ordet til den afgående formand, der takkede for den arbejdsindsats forskellige havde lagt indenfor Samfundet i hans formandstid og for det gode samarbejde i bestyrelsen. Derefter erklærede dirigenten dagsordenen for udtømt og idet han betragtede sin opgave som afsluttet, takkede han for god ro og orden.

Endelig præsenterede den nyvalgte formand, Finn Andersen, aftenens foredrag »*Undervejs med Nathalie Zahle*« og bød overarkivar ved Det kgl. Biblioteks håndskriftsafd. dr.phil. Birgitte Possing velkommen på Zahles Seminarium. Herefter besteg aftenens foredragsholder talerstolen og fremlagde på en saglig og overbevisende måde sine principielle og metodiske overvejelser i forbindelse med faghistorikerens anvendelse af den historiske biografi som genre samt de betænkeligheder hun havde haft ved mødet med de forventninger, som omverden havde haft til biografens behandling af Nathalie Zahle og dennes eftermæle. Efter foredraget var der en livlig spørgelyst og en god debat.

Tommy P. Christensen

Indtastning af kilder på EDB

Kildeindtastningsprojektet og dets perspektiver

Af Elsebeth Paikin

Glæden ved at sidde over gulnede sider i gamle dokumenter og protokoller kender vi vist alle. Det vil ingen af os være foruden. Vi kender vist også alle til den følelse af frustration, der overvælder os, når vi time efter time, dag efter dag har higet og søgt i de gamle bøger uden held. Så kommer overvejelserne: Er vi på rette spor? Skal vi søge nye veje? – Hvor kan vi finde en ledetråd?

En ny og anderledes glæde kender mange af os til, hvis vi i den situation finder frem fx til et register til eller en ekstrakt af de gamle kilder. Og vi føler ofte en taknemmelighed over for dem, der brugt tid og kræfter på at udarbejde disse hjælpemidler, – oftest er denne taknemmelighed blandet med undren: Hvordan kunne de dog få tid til det store arbejde?

Vi griber til disse hjælpemidler som en druknende efter et halmstrå. Vi løber registre og ekstrakter igennem – og frustrationen og trætheden forsvinder. Hurtigt får vi et overblik over, hvad vi kan finde i de forskellige kilder, og hvis heldet er med os finder vi det vi søgte. Vi kan da gå direkte til den rette kilde, og bruge tiden og kræfterne på rette vis.

Vi kan ikke på nogen måde undvære de gamle kilder, det er sikkert. Men vi priser os lykkelige, når vi finder en ekstrakt af en nu forsvunden kilde. Ekstrakten vil ikke kunne erstatte den originale kilde, men kan dog bruges til at udfylde et tomrum og bygge bro mellem de eksisterende kilder.

Når vi gang på gang har måttet vende tilbage til samme kilde, er mange af os selv gået i gang med at afskrive kilden – i hånden, på maskine eller i de senere år på computer. Vi får derved mulighed for at arbejde hjemme i stedet for at skulle være afhængig af arkivernes åbningstider, og ofte kan det spare os tid og penge til rejser til arkiver i den anden ende af landet. Sådanne afskrifter er udarbejdet til rent privat brug, en del er efter endt brug afleveret til et arkiv. Fælles for de fleste af disse afskrifter er dog, at deres eksistens desværre ikke er kendt af mange ud over en snæver kreds. De fleste forskere har nok oplevet at finde frem til sådanne afskrifter på et sent – måske for sent – tidspunkt, – for sent til at spare megen tid og arbejde.

View Ask Report Create Modify Image Forms Tools Scripts Exit						
Kilde	ID#	Navn	Ålder	Civilsta	Er	
FT 1787		Nette Cathrine Johansdatter	3	-		
FT 1787		Anne Kirstine Madsdatter	22	ugift		
FT 1787		Claus Pedersen	21	ugift		
FT 1787	5	Niels Madsen	9	-		

Kilde	ID#	Navn: ordret søm i kilden	Ålder	Civilsta	Fødested
FT 1845	5	Niels Madsen	68	gift	Viuf
FT 1845	6	Søren Hansen	12	-	Viuf
FT 1845	7	Niels Pedersen	11	-	Smidstrup
FT 1845	8	Hans Pedersen	22	ugift	Smidstrup
FT 1845	9	Hans Pedersen	39	gift	Randbøl

855-15						
Kilde	ID#	Navn	Ålder	Civilsta	Fødested	
FT 1855	5	Niels Madsen	77	Gift	Viuf	
FT 1855	6	Søren Hansen	22	Ugift	Viuf	
FT 1855	7	Niels Pedersen	21	Ugift	Smidstrup	
FT 1855	8	Hans Pedersen	30	Ugift	Smidstrup	
FT 1855	9	Hans Pedersen	49	Gift	Randbøl	

627 of 627

F1 Help F7 Form Alt-F9 CoEdit Main

Her er tre forskellige folketællinger (1787, 1845 og 1855) fra Viuf sogn, Vejle amt, vist samtidig på skærmen. I feltet »Kilde« vises hvilken folketælling, det drejer sig om. Feltet »ID#« er markering af personer, som kan findes i flere folketællinger. Ved søgning efter en Niels Madsen i alle tre folketællinger, finder man en Niels Madsen, der i 1787 var 9 år gammel; i 1845 var han 68 år, gift og født i Viuf; og i 1855 var han 77 år, gift, og fødestedet er også Viuf. Det er formodentlig den samme person, og han får samme ID# – men det skal naturligvis undersøges nærmere. Fordelen ved denne form for søgning er, at man i stedet for at sidde med tre forskellige store bøger, hvor man skal blade frem og tilbage for at finde alle ved navn Niels Madsen, her ved søgning på EDB hurtigt får alle ved navn Niels Madsen frem på skærmen, og man kan så sammenligne alder, erhverv, fødested m.v. Let og overskueligt!

I dag har den rivende teknologiske udvikling bragt computeren inden for almindelige menneskers rækkevidde, og gjort computeren til en snart lige så hverdagsagtig og selvfølgelig ting som skrivemaskinen. Dette har indledt en ny epoke i kildeafskrifternes historie.

Arbejdet med afskrift af vore gamle kilder er i dag gjort betydeligt lettere takket være computeren. Computeren kan også lette arbejdet ved udarbejdelse af registre fx automatisk sortering og alfabetisering. Men registre, som tidligere var en af de største lettelser i arbejdet med kilderne, er i dag af mindre betydning, da hele kilden – og mange kilder – kan rummes i en moderne computer. Kildeindtastninger på computer vil mangedoble søgemulighederne, og på computer tager det kun en brøkdel af søgetiden i trykte registre. Man vil desuden kunne søge i en kildeindtastning på flere forskellige søgekriterier samtidig (fx således at

navn, alder, erhverv og bopæl alle skal passe sammen), og chancen for at finde den rette person i et stort materiale i løbet af kort tid er derfor stor – hvis personen overhovedet findes der!

Glæden ved at sidde med de gamle kilder kan nu forenes med glæden ved at finde det, man søger, uden spildtid og frustrationer.

Jeg havde indtastet nogle folketællinger og kirkebøger i Havrebjerg sogn i forbindelse med en universitetsopgave. En dag hørte en slægtsforsker om indtastningen, og da han længe og forgæves havde søgt en forsvunden ane, bad han om at måtte låne indtastningen, for at se om hans ane skulle være at finde i Havrebjerg. Efter en meget kort tids søgning (mindre end fem minutter) på forskellige stavemåder på computeren kom oplysninger om hans ane frem på skærmen i en af folketællingerne! Nu kunne han gå direkte til den rette kilde og bruge sin tid på arkivet på en mere tilfredsstillende og resultatgivende måde.

Indrømmet, jeg var ikke helt glad ved at udlevere indtastningen. For det første var indtastningen foretaget med et specielt mål for øje og indrettet derefter. Havde jeg, dengang jeg foretog indtastningen, tænkt på, at andre skulle kunne bruge den, ville jeg have tilrettelagt indtastningen på en anden måde. For det andet er der en lille risiko ved at kildeindtastninger på diskette cirkulerer: Hver eneste, der bruger indtastningen, vil kunne foretage ændringer, der forekommer uproblematisk, og som måske er korrekte. Men hvis vi tænker os, at en indtastning går fra hånd til hånd gennem et par år, og måske bruges af 100 personer, hvoraf måske halvdelen foretager rettelser, så vil der i løbet af nogle år eksistere et halvhundredede forskellige udgaver af samme kildeindtastning! Det er mildest talt uhensigtsmæssigt.

Mange indtastninger af gamle kilder har i de senere år set dagens lys. Hvis de skal komme andre end indtasterne selv til gode og ikke havne i glemselens mørke, må problemer bl.a. af ovennævnte art løses.

DIS-Danmark har siden foreningens start i 1987 vist stor interesse for indtastning af kilder på computer.¹

Der har i de senere år vist sig en stigende interesse for indtastning af kilder på computer – måske ikke mindst blandt DIS-Danmarks medlemmer. DIS-Danmark besluttede derfor sidste forår at gå aktivt ind i arbejdet med at løse de problemer, der er i forbindelse med indtastning af kilder på computer, og startede et *kildeindtastningsprojekt*, som er emnet for dette indlæg.

Projektet omfatter 4 dele:

1. Kildeoversigten
2. Samarbejdsgruppen for Kildeindtastninger (SAKI)

Kilde	Navn	Alder	Civilsta	Fødested	Erhverv
FT1845	Niels Jensen	45	gift	Viuf	gaardmand
FT1855	Niels Jensen	55	Gift	Viuf	gaardmand
FT1855	Niels Jensen	7	-	Viuf	
FT1845	Niels Jeppesen	14	-	Bredstr	barn
FT1845	Niels Jørgensen	46	enke	Starup	husmand, leuer der
FT1855	Niels Jørgensen	58	Enke	Starup	boelsmand
FT1787	Niels Lauritzen	2	-		
FT1845	Niels Lykke	6	-	Viuf	barn
FT1845	Niels Madsen	68	gift	Viuf	gaardmand
FT1855	Niels Madsen	77	Gift	Viuf	gaardmand
FT1787	Niels Madsen	9	-		
FT1787	Niels Mortensen	28	ugift		
FT1845	Niels Mortensen	40	gift	Gauersl	husmand
FT1855	Niels Mortensen	50	Gift	Gaarsle	husmand, daglejer
FT1845	Niels Nielsen	45	gift	Eltang	gaardmand
FT1855	Niels Nielsen	55	Enke	Eltang	gaardmand
FT1845	Niels Nielsen	8	-	Viuf	barn
FT1855	Niels Olesen	2	-	Viuf	
FT1845	Niels Pedersen	11	-	Smidstr	barn
FT1787	Niels Pedersen	13	-		

En anden måde at arbejde med flere kilder på en gang er at sammenkøre flere indtastninger. Her er de tre folketællinger fra Viuf (1787, 1845 og 1855) kørt sammen i en database, hvorefter der er sorteret på navn (man kunne have opsat flere sorteringskriterier, således at der også blev sorteret på fødested eller lignende). Her får man på skærmen en liste, som man kan blade op og ned i eller søge på fx navn. Vi genfinder her Niels Madsen fra Fig 1. og kan også her sammenligne alder m.v. I denne form hvor man får alle Niels'er listet sammen, vil man kunne søge efter mulige fædre til en med efternavnet Nielsen, om hvem man ved, at han er født i Viuf. Og der er naturligvis mange andre muligheder

3. Koordinationsgruppen for Kildeindtastninger (KOKI)

4. Kildeindtastningsprogrammet KIP

1. Kildeoversigten

DIS-Danmark begyndte for en del år siden at indsamle oplysninger om, hvad der findes af afskrifter eller indtastninger af kilder. Hensigten var at udbrede kendskabet til sådanne afskrifter og give oplysning om, hvor man kunne få fat i dem. Men tanken med kildeoversigten var også – og ikke mindst – at sikre mod dobbeltarbejde. Det har vist sig, at ikke helt få kilder er afskrevet to – og i enkelte tilfælde tre gange – af forskellige personer, som ikke kendte til de allerede eksisterende afskrifter! Et sådant dobbeltarbejde er naturligvis spild af tid og ressourcer, og det ville have været mere hensigtsmæssigt, hvis de, der har interesse i samme sogn eller område, samarbejdede. Et sådant samarbejde kunne fx bestå i fordeling af opgaverne og hjælp med korrekturlæsning.

Kildeoversigten er vokset langsomt men støt gennem årene. I juni 1992 sendte DIS-Danmark og Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver (SLA) sammen et brev til samtlige medlemmer af SLA. I brevet bad vi om oplysninger om alle eksisterende eller igangværende kildeafskrifter. Interessen har været stor, og DIS har fået overvældende mange svar. I dag omfatter kildeoversigten oplysning om godt 2900 afskrifter/indtastninger.

Kildeoversigten vil foreligge i en trykt udgave og på diskette med søge/læseprogram i efteråret 1993. Statens Arkiver (Rigsarkivet, landsarkiverne, Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv) og mange lokalhistoriske arkiver vil hver få tilsendt nogle eksemplarer, således at Kildeoversigten kan være tilgængelig på læsesalene.

Databasen med kildeoversigten vil løbende blive ført ajour med oplysninger om færdige eller igangværende kildeindtastninger.

Med kildeoversigten vil afskrifter og indtastninger blive reddet fra glemsel og kunne komme mange til gode.

2. SAKI – Samarbejdsgruppen for Kildeindtastninger

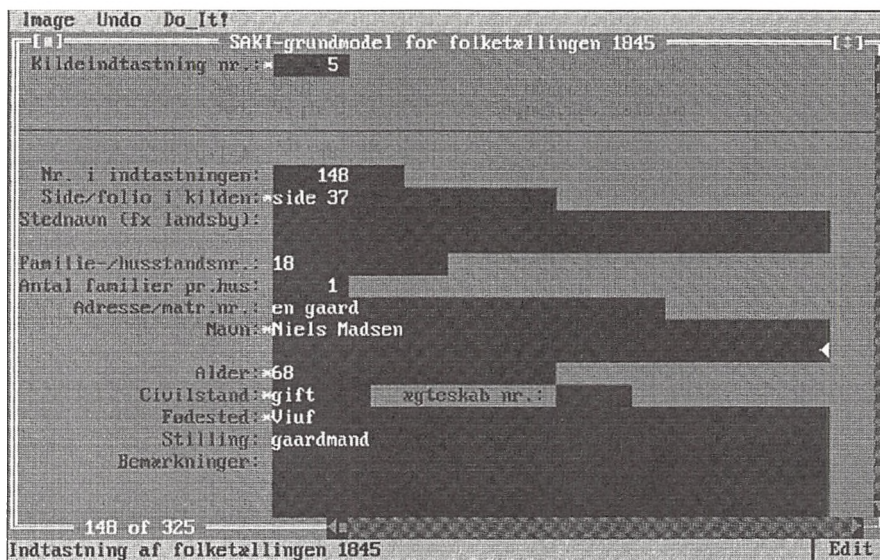
Et par af de væsentligste problemer ved indtastning af kilder er nævnt ovenfor, og for at løse disse og andre problemer tog DIS-Danmark initiativ til etablering af en Samarbejdsgruppe for Kildeindtastninger (SAKI)². SAKI afholdt sit første møde i juni 1992 og sit (foreløbig) sidste møde i april 1993. Første del af arbejdet er nu tilendebragt og omfatter en trykt Vejledning i Kildeindtastninger og modeller for kildeindtastninger.

SAKIs opgave har først og fremmest været at fastlægge ensartede retningslinjer for indtastning af kilder, som vil gøre kildeindtastninger anvendelige for mange, uanset hvilken brug man ønsker at gøre af oplysningerne fra kilden. For at dette mål skal kunne nås, må indtastninger være 'kildetro'. En indtastning kan selvsagt aldrig være fuldstændig kildetro, men vil altid være en mere eller mindre fortolket gengivelse af kilden. Nogle informationer, som man kan få ved at sidde med originalen, vil aldrig kunne komme med i en afskrift eller indtastning (fx håndskrift, papirkvalitet, ...). Andet vil kunne medtages i en indtastning men vil altid være baseret på indtasterens fortolkning³.

Modeller til kildeindtastning

SAKI anbefaler derfor to modeller for kildeindtastninger: En grundmodel (som er 'kildetro') og en udvidet model (til viderebearbejdning af grundmodellens data). Grundmodellen er det første – og kan også være det eneste – trin i indtastning af kilder. Når en indtastning er foretaget i grundmodellen, kan man viderebearbejde de indtastede data i den ud-

Indtastningsskærm til SAKI-grundmodellen for folketællingen 1845. Samme Niels Madsen som er nævnt i Fig. 1 og 2.

videde model med normalisering eller standardisering af personnavne, stednavne, datoer, stillingsbetegnelser m.v, eller man kan foretage kodning til statistiske undersøgelser. Den udvidede model giver derfor mulighed for mange forskellige bearbejdnings af materialet, og kan derfor anvendes af mange forskellige forskere – fx historikere, etnologer, navneforskere, statistikere, demografer, arvelighedsforskere for blot at nævne nogle.

Grundmodellen vil kunne erstatte originalen – men naturligvis kun i nødstilfælde, fx hvor originalen går tabt. Hvis man allerede ved indtastningen foretog normaliseringer o.l., ville en indtastning være en meget ringere erstatning for en tabt kilde. Grundmodellen skal derfor være en så nøjagtig gengivelse af kilden, som det er muligt, og den vil kun indeholde en beskeden fortolkning – nemlig den fortolkning, der altid ligger i at skrive det, man har (mener at have) læst.

Grundmodellen kan derfor være udgangspunkt for flere forskellige versioner af den udvidede model.

Grundmodellen er således en kildeudgave, som altid vil kunne bruges af andre uanset formål. Den udvidede model, hvori de 'kildetro' felter fra grundmodellen også figurerer, vil også kunne bruges af enhver, idet det er muligt at vurdere de videregående tolkninger, der er sket ved normalisering og standardisering.

Indtastning af kilder efter disse retningslinjer vil gøre det meget hurtigere og lettere at finde frem til den kilde, man har brug for. Kildeindtastninger vil således medføre mindre slitage af originalerne, idet man søger på computer i stedet for at bladere i talrige gamle protokoller. Kildeindtastninger vil også betyde kortere tid og lettere arbejde i den fase af forskningen, hvor man ikke præcis ved, hvilken kilde man har brug for. Og endelig vil man kunne spare den kostbare tid på arkiverne ved hjemmefra at have fundet ud af, hvilken kilde man har brug for.

Principper for indtastning

SAKI har også udarbejdet anvisninger på principper for indtastning samt retningslinjer for løsning af de problemer, der kan opstå under indtastning af kilder. Disse, grundlaget for SAKI-modellerne o.a., findes i *Vejledning i kildeindtastninger*, som udgives af Dansk Data Arkiv.

EDB-programmer til indtastning

For at udnytte mulighederne ved edb fuldt ud kræves det, at indtastninger sker i et hensigtsmæssigt og velegnet program. I SAKI-vejledningen findes derfor også en beskrivelse af hvilke edb-programmer, der er mest formålstjenlige til indtastning af de forskellige kilder.

Velstrukturerede kilder som folketællinger, matrikler og lægdsruller er det mest hensigtsmæssigt at indtaste i et databaseprogram¹.

Ustrukturerede og ordrige kilder som tingbøger, skifteprotokoller, jordebøger m.v. vil det derimod ikke være hensigtsmæssigt at indtaste i et databaseprogram, hvis man ønsker at indtaste hele teksten. Her vil et godt tekstbehandlingsprogram² være på sin plads – eller et fritekstdatabaseprogram, som kombinerer fordelene ved tekstbehandlings- og databaseprogram. Til gengæld vil et databaseprogram være bedst egnet, hvis man kun har til hensigt at indtaste uddrag af sådanne kilder fx navn, stednavn, dato og begivenhed.

Kirkebøger befinder sig midt imellem disse kategorier. Før c. 1814 er kirkebøgerne som regel ganske ustrukturerede, mens kirkebøger efter dette årstal er mere strukturerede. Det ville ikke være hensigtsmæssigt at indtaste kirkebøger i forskellige programmer, da det må være ønskværdigt at kunne arbejde med alle indtastede kirkebøger under ét, uanset hvilken periode de dækker. SAKI anbefaler derfor at indtaste kirkebøger i et databaseprogram (efter særlige retningslinjer), hvilket også vil gøre det muligt at arbejde med folketællinger, matrikler, lægdsruller og kirkebøger i et og samme program – og det giver meget store fordele.

I SAKI-vejledningen findes strukturer til grundmodellen og den udvi-

dede model, som kan anvendes til indtastning i eget databaseprogram. Da mange måske ikke har og ikke ønsker at anskaffe sig et databaseprogram, eller er tilbageholdende over for at skulle sætte sig ind i brugen af et sådant, er der udviklet et specielt program til indtastning af kilder: KIP.

Sikkerhed

SAKI har overvejet mange forskellige løsninger på det problem, der som nævnt tidligere kan opstå, når indtastede kilder cirkulerer frit. Da alle sikkerhedssystemer kan omgås, er SAKI kommet frem til, at den største sikkerhed ligger i at sikre de 'originale' kildeindtastninger på samme måde som originale kilder er sikret i fx Rigsarkivet: Opbevaring i sikkert regi i Dansk Data Arkiv.

Dansk Data Arkiv (DDA)

Dansk Data Arkiv er et af Statens Arkiver på linje med Rigsarkivet, landsarkiverne og Erhvervsarkivet, og har specialiseret sig i arkivering og formidling af 'data i maskinlæsbar form', hvilket bl.a. omfatter data, der foreligger på disketter. Samtidig sikrer Dansk Data Arkiv materialet for eftertiden og sørger for, at det til stadighed kan bruges, uanset hvilke ændringer der sker inden for computerteknologien (nye programmer, ny størrelse disketter m.v.). Kildeindtastninger, der deponeres hos DDA, er normalt uden adgangsrestriktioner. Det vil sige, at de er frit tilgængelige for alle. Donor (den, der deponerer materiale hos DDA) kan dog bestemme, at materialet først skal gøres frit tilgængeligt efter en vis, kortere periode. DDA har fra begyndelsen lagt stor vægt på også at opbevare historisk materiale. Det var derfor nærliggende at sikre, at de kildeindtastninger, der foretages, bliver arkiveret hos DDA.

Man skal derfor altid sørge for at få kildeindtastninger direkte fra DDA og ikke fra venner og bekendte, idet man da kan være sikker på, at det er en 'originalindtastning', dvs. at indtastningen ikke har passeret gennem flere hænder og blevet ændret.

DDA vil efterhånden samle indtastningerne i større enheder fx herredsvis eller amtsvis.

3. Koordinationsgruppen for Kildeindtastninger (KOKI)

DIS-Danmark og SAKI fandt det mest hensigtsmæssigt, at der er et sted i Danmark, hvor alle oplysninger om afskrifter eller indtastninger samles. Derfor dannede DIS-Danmark en Koordinationsgruppe for Kildeindtastninger (KOKI).

KOKI skal indsamle oplysninger om kildeafskrifter og -indtastninger

samt udarbejde og ajourføre kildeoversigten. Samtidig vil KOKI have til opgave at koordinere indtastninger for at sikre mod dobbeltarbejde. Dette kan ske ved at skabe kontakt mellem dem, der er interesseret i samme sogn eller område. Endvidere vil KOKI søge at skaffe korrekturlæsere i de tilfælde, hvor indtasterne ikke selv kender nogen. KOKI vil også modtage kopier af færdige indtastninger og sørge for at disse bliver arkiveret hos Dansk Data Arkiv.

Hvis man ikke i den trykte kildeoversigt eller kildeoversigten, der udsendes på diskette, kan finde en bestemt kilde, man søger eller ønsker at indtaste, kan man kontakte KOKI. Den trykte kildeoversigt vil selvsagt ikke kunne opdateres løbende. Ny, revideret udgave vil blive trykt, når der er sket væsentlige tilføjelser. Kildeoversigten på diskette vil hyppigere og med regelmæssige mellemrum blive opdateret, men i sidste instans vil KOKI altid have de nyeste oplysninger.

KOKI modtager meget gerne oplysninger om afskrifter af kilder, der endnu ikke er med i Kildeoversigten, således at Kildeoversigten i løbet af de kommende år kan blive komplet.

4. Programserien: KIP

Da ikke alle har eller ønsker at anskaffe et databaseprogram – eller måske blot ikke ønsker at bruge tid på at lære at bruge et sådant, er der på basis af SAKI-grundmodellen som nævnt udviklet et kildeindtastningsprogram, KIP, til de kilder, der er bedst egnede til indtastning i databaseprogram (folketællinger, matrikler og lægdsruller), og i løbet af efteråret 1993 vil KIP til kirkebøger være klar til udsendelse. Dansk Data Arkiv har betalt de udgifter, der har været i forbindelse med udviklingen af programmet. KIP er derfor gratis og kan fås mod blot at betale for disketter og forsendelse.

Der er også udviklet et læseprogram, KIP-L, som kan bruges dels af dem, der ikke selv har et databaseprogram, dels af arkiver, hvor kildeindtastningerne skal ligge på en offentlig tilgængelig PC. I KIP-L kan man *kun* læse og søge i indtastningerne samt udskrive, det man finder af interesse. Da der ikke kan indtastes data i KIP-L, er der ingen risiko for, at der ændres i indtastningerne eller at nogen ved et uheld kommer til at slette data.

5. Fremtidsperspektiver

Inden sommeren 1993 var ca. 60 i gang med indtastning i KIP, heraf ca. 10 arkiver, som også har bestilt KIP-L, og 30 indtastede folketællinger var allerede sendt til arkivering hos DDA.

30 færdige og 30 igangværende indtastninger på kun få måneder lo-

ver godt for fremtiden. Måske tør vi håbe på, at alle folketællinger, kirkebøger, matrikler og lægdsruller for hele Danmark inden for en over-skuelig fremtid vil være indtastet.

Længere ude i fremtiden kan man drømme om en befolkningsfortegnelse – eller befolkningsgenealogi – hvor de enkelte personer fra bl.a. folketællinger og kirkebøger er klart identificerede – hver med sit ID-nummer – med henvisning til, hvor man i øvrigt kan finde oplysninger om dem, og med oplysning om familietilhørsforhold.

En drøm – ja! Et luftkastel – nej! Alt dette er nu inden for det muliges rækkevidde.

Yderligere oplysninger, vejledning og program kan fås ved henvendelse til KOKI (Elsebeth Paikin, Kildevænget 37, 2100 København Ø, tlf. 39 27 24 33, eller Hanne Rud, Egebjergtoften 122, 2750 Ballerup, tlf. 44 66 17 04) eller Dansk Data Arkiv, Islandsgade 10, 5000 Odense, tlf. 66 11 30 10. Kildeoversigten kan fås ved henvendelse til KOKI.

Noter:

1. I næsten samtlige numre af DIS-Danmarks medlemsblad, *SLÆGT & DATA*, har kildeindtastninger være omtalt. Der skal derfor her henvises generelt til *SLÆGT & DATA*, men især til 6. årg. nr. 2, »Fremtidsvisioner« (p. 8-11); 6. årg. nr. 3, »Nyt fra SAKI«, »Nyt fra KOKI« (p. 9-11); 6. årg. nr. 4, »SAKI/KOKI« (p. 14-15); 7. årg. nr. 1, »Formandsberetning« (p. 12-16) og »Kildeindtastningsprojektet« (p. 34-36), og 7. årg., nr. 2 »Kildeindtastningsprojektet – hvor langt er vi nået?« (p. 17-20).
2. SAKI består af følgende medlemmer, der på forskellig vis har arbejdet med indtastning af kilder på EDB: Finn Andersen, Landsarkivet i København, formand for Samfundet; Bjarne Birkbak, repræsentant for Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver (SLA); Ole Degn, Landsarkivet i Viborg; Gunner Lind, Institut for Humanistisk Informatik, Københavns Uni-versitet; Hans Jørgen Marker, Dansk Data Arkiv; Poul Olsen, Rigsarkivet; Svend-Erik Christensen og Elsebeth Paikin, henholdsvis formand og næstformand i DIS-Danmark.
3. Hans Jørgen Marker: »Fra kilde til data«, i: DDA-nyt, nr. 63, efterår 1992 (p. 7-15), og samme artikel i modificeret udgave: Hans Jørgen Marker: »Indlæsning af historiske kilder i computeren«, i: *SLÆGT & DATA*, 7. årg. nr. 1, marts 1993 (p. 17-23).
4. Et databaseprogram kan sammenlignes med hulkort og kartotekskort. Oplysningerne er strukturerede og kan sorteres og udvælges efter forskellige kriterier.
5. Et tekstbehandlingsprogram kan man frit indtaste – fuldstændig som på en skrivemaskine men har muligheder for søgning, søg-erstat, automatisk flytning af hele afsnit m.v.

Elsebeth Paikin, f. 1943, stud.mag. (historie og humanistisk informatik), næstformand i DIS-Danmark (Databehandling i Slægtsforskning) og medlem af Samarbejdsgruppen for Kildeindtastninger (SAKI) og Koordinationsgruppen for Kildeindtastninger (KOKI). Adresse: Kildevænget 37, 2100 København Ø.

Koldinghus Birketing 3.12.1748-1.9.1761

– en justitsprotokol på diskette

Af Johs. Lind

Koldinghus birketing bestod i perioden 1719-1775. De fem originale tingbøger opbevares på landsarkivet i Viborg. Kopier deraf findes som mikrofilm på rigsarkivet under registerbetegnelsen M 30894-30904.

I ønsket om at få overblik over indholdet af disse justitsprotokoller er jeg begyndt med den 4. i rækken: Justitsprotokollen 1748-61 (M 30900 og M 30901).

Mit ønske har været at gøre det nemt at følge de enkelte sager fra deres start til deres afslutning og i forbindelse dermed at oprette registre over personer, steder og emner. – Det betyder ikke, at man i registrene kan finde samtlige de navne, som forekommer i tingbøgerne. En prioritering er jo nødvendig. Så det er især sagernes direkte implicerede, der er nævnt i registrene. De mange vidner, som kan have optrådt under en sag, er sædvanligvis ikke taget med. Der er altså stadig meget at hente ved en læsning af bøgerne selv.

Min læsning har været baseret på mikrofilmene, og det har været mit valg at acceptere et tekstafsnit som vanskeligt læseligt, hvis det forekom sådan på filmen. Men teksten i originalerne er væsentligt klarere. Dem må man søge tilflugt til, hvis det skulle vise sig nødvendigt at få uklare detaljer klarlagt.

Jeg har måttet konstatere, at jeg i løbet af læsningen er kommet til at ændre mine kriterier for optagelse i ekstrakt og register. Det var fra starten min hensigt kun at gøre noget ud af de sager, der endte med en egentlig dom (hvor sagens hele forløb repeteres); men efterhånden har jeg fundet så meget interessant stof i sager, der f.eks. blot endte med et tingsvidne eller måske med et forlig, at jeg er begyndt at fravige de oprindelige retningslinjer. Forskellen vil man især kunne mærke ved læsning af den næste ekstrakt, Tingbogen 1761-75.

Ekstrakten:

Denne registrerer side for side, hvilke sager der forekommer (starter) på den pågældende side. Det er angivet, hvilken dato sagen sidst har været behandlet, og hvornår den forekommer igen. Birkeskriveren har

almindeligvis noteret, hvornår næste behandling skulle finde sted, men man har ikke altid været så nøjeregnende med at anføre, hvornår den sidst blev behandlet. Teksten, hvormed en sag er angivet i ekstrakten, er normalt enslydende fra gang til gang; og det gælder også, hvis der forekommer sidevis af vidneafhøringer. Først ved sagens afslutning bliver der gået mere i detaljer.

Registrene:

Der er alfabetiske registre over personer, steder og emner. Man skal ikke regne med, at de oprindelige stavemåder for navne og steder er bibeholdt. Der henvises normalt kun til de steder i ekstrakten, hvor en sag afsluttes. Henvisningen er givet til folie-siden i ekstrakten.

Tingbogens blade er fordelt på de enkelte år således:

1748: 1-8 (bogen starter 3.12.48)

1749: 8-71

1750: 71-159b

1751: 159b-224

1752: 224-270b

1753: 270b-330b

1754: 330b-387

1755: 390-448

1756: 448-539b

1757: 539b-603

1758: 603-654

1759: 654-712

1760: 712-756b

1761: 756b-792 (bogen slutter 1.9.61).

På disketten er der en fil for hvert årstal, idet dog 1748 og 1749 er slået sammen til én fil. Hver af disse filer har navn efter det år, som de vedrører. Navnets sidste tre felter er benyttet til at angive, på hvilken folieside det pågældende år begynder. Det letter referencen mellem registre og tekstfiler.

At disketten er belagt med copyright, gælder blot kommerciel udnyttelse. Derimod skal enhver bruger have lov til med god samvittighed at kopiere til venner og bekendte.

Om tingbogen generelt:

Selv om jeg har været igennem bogen, kan jeg bestemt ikke sige, at jeg har læst den. Adskillige sider har jeg blot kigget på for at konstatere, at

det stadig var sagen fra foregående side, der fortsatte her. Og hvad der står på disse sider, har jeg ingen idé om. Måske er det trivielle prokurator-skænderier (man fornemmer undertiden, at retten er ved at vige for juraen!); men måske kan det også være spændende vidneudsagn, der vil føje overraskende nyt til vor viden om den tids dagligliv. – Så ingen har grund til at føle, at tilstedeværelsen af min ekstrakt har taget spændingen ud af tingbogslæsningen. Man har bare fået lettere ved at følge de enkelte sager igennem bogen.

Tingbogslæsning kan være ganske vanskelig. Det skyldes sikkert øvrighedens ældgamle omsorg for, at en tingbog skulle være pålidelig. I tingbøger af ældre dato kan man i autorisationen finde anvisninger, der f.eks. siger, at hver eneste linje skal udfyldes. Der må ikke være margin hverken til højre eller til venstre. Og der må ikke være tomme linjer indimellem. Det er klart, at sådanne foranstaltninger har skullet forhindre, at mindre ærlige skrivere føjede noget til, efter at tingmændene havde påhørt dagens tilførsler og bekræftet, at de var i overensstemmelse med det, som var passeret. Disse anvisninger er ikke med i autorisationen af denne tingbog; men i almindelighed er de stadigvæk blevet fulgt. Siden er udfyldt fra venstre til højre kant helt ud, og begyndelsen af en ny sag er kun angivet ved et meget beskedent indtryk af den nye linje. Begge dele er til ekstra gene, når man læser bogen på mikrofilm, hvor det har været meget vanskeligt at få den del af teksten med, som befinder sig ind mod bogens ryg. – Her er der igen en ting, som den enkelte bruger kan råde bod på ved at tage til Viborg og læse selve originalerne. Her vil man også opdage, at skriften er en del tydeligere, end mikrofilmene har givet den.

Sagstyper og emner:

Der er nok umiddelbart tre sagstyper, som især vil have interesse for slægtsforskere. Det er opbydelser, lovbydelser samt almindelige tingsvidner om arveret. Disse sidste skal blot bevise arveret efter en eller anden afdød person, og i den forbindelse kan der forekomme ganske mange navne. Opbydelserne gælder »børnepenget«. Hvis der ved et dødsfald blev efterladt umyndige børn, skulle deres arv gerne sættes på rente. I ekstrakten er normalt kun nævnt den formynder, der foretog opbydelser. I tingbogen kan man finde, hvem de umyndige var. Lovbydelse er et begreb, der forekommer i forbindelse med salg af fast ejendom, der først skulle udbydes til familie og frænder. I ekstrakten nævnes almindeligvis kun den, der i retten foretog lovbydelsen; men i tingbogen nævnes desuden de øvrige arveberettigede. Desuden plejer køberens kone eller trolovede at være nævnt som medkøber.

Gårdhistorikeren vil desuden interessere sig for de hyppige anmeldelser af ildsvåde, der almindeligvis indbragte den skadelidte en tilladelse til at søge om almisse inden for amtets grænser i en vis periode. Beskrivelsen af tabet kan fortælle om både bygninger, besætning og indbo. De mange anmeldelser af kvægdød kan sikkert også have interesse.

Og hvordan gik det egentlig til, når en fæstegård blev »godvilligt« eller »mindeligt« afstået til en ny fæster? Det har man et eksempel på i folio 643.

Alskens ufred er selvfølgelig rigt repræsenteret i en tingbog, både mundtlig og korporlig. Slagsmål kan være ganske nøje beskrevet, og det hænger bl.a. sammen med, at der i Danske Lov var fastsat bøder for forskellige former for vold såsom jordskub, hårgreb og såremål. Og det vil måske forbavse en læser af tingbogen at opdage, hvor »kvindagtigt« datidens mænd sloges, målt på vore egne forestillinger om, hvordan »rigtige mænd« slås. De ligger på jorden og river hinanden i håret, og de bider, så man undertiden må bruge redskaber for at tvinge kæberne op! Men både økse og spade kunne også komme i brug.

Et af tingbogens drabeligste slagsmål må være det, som sognefoged Jens Jepsen i Trelde med sine folk udkæmpede med Hans Gregersens to sønner (fol. 441). Det var ikke just i hans egenskab af sognefoged, at han udkæmpede det slag. Men hans stilling har måske alligevel været medvirkende årsag til ufreden, for en del af Hanssønnernes had mod ham hidrører fra, at han har bevirket at en af dem er blevet taget til soldat. Det nævnes en del sognefogeder i tingbogen, ikke altid fordi de er ude i embeds medfør, men alligevel kan nogle af disse tilførsler medvirke til at belyse sognefogedstillingen i tiden inden den store forordning af 1791.

Hvad ufred angår, er bogens mest markante person uden tvivl Marcus Madsen (undertiden kaldt Marcus Madsen Haar), der i begyndelsen af bogen endnu er møller på Vrandrup mølle i Seest sogn. Han er blevet sat i fængsel på grund af påståede trusler mod naboerne og ulydighed mod amtmanden. Det er i forbindelse med en byggesag, hvor myndighederne efter naboernes appel har forbudt ham at bygge på Skovdrup mark, som han åbenbart ejer. Retten dømmer ham til at ophøre med det påbegyndte byggeri og slette alle spor efter det. Men ikke længe efter betegnes han altid som Marcus Madsen på Skovdrupgård. Måske har han fået sin ret på tværs af amtmandens vilje, og i så fald kan man egentlig godt tænke sig, at han i alle senere sager har mødt en vis kølighed fra den side. Han er i alt fald et studium værd, og man ville meget nemt kunne indhøste supplerende viden fra amtets korrespondance (kopi-bøgerne). Halstarrig har han været. Da han bliver udlagt som barnefader, stævner han først moderen ved et ting, som hun ikke havde pligt til

at møde ved, for at aflægge ed på, at udlæggelsen var falsk. Men siden gik han alligevel til bekendelse og underkastede sig kirkens disciplin i sin sognekirke. Han var indviklet i sager om gæld, injurier og slagsmål. Ofte var det ham selv, der rejste sagerne; og han førte dem også gerne selv; ikke altid med held. Trods det kølige forhold til øvrigheden havde han den betroede opgave at være »opsynsmand«. Det var et hverv, der blev pålagt bønder i de fire sogne syd for Kolding for at holde kontrol med passagen af kvæg over toldgrænsen. Man har indtryk af, at opsynsmændene i almindelighed tog sig deres opgave let til trods for den dyre ed, de havde svoret i forbindelse med deres beskikkelse. Men det kan man i alt fald ikke beskyldte Marcus Madsen for. En af de straffe, han bliver idømt, er i forbindelse med en yderst dramatisk opbringelse af en studetransport, som et par herremænd havde stået for. Hvervet som opsynsmand mister han, da den nye møller på Vranderup mølle sammen med nogle medsammensvorne overfalder ham og river hans øjne ud. Men selv efter den omgang er han en af rettens hyppige gæster. Hvad var dette for et menneske? Det kunne fortjene en undersøgelse.

En saggruppe, som kan have et vist komisk skær, er brændevinssagerne. En gang imellem tog borgere fra Kolding ud i landsbyerne for at »inkvirere« efter brændevinsredskaber, og det var bestemt ikke populært i landbefolkningen, der åbenbart følte, at de havde en moralsk ret til at brænde deres brændevin selv. En årelang sag fik bønderne i Sønder Vilstrup på halsen (folio 234). Jeg tror, at hver eneste beboer i byen efterhånden bliver indkaldt som vidne, og man forbavses over, så lidt folk kan have set. Den drastiske ed, der foreskrives i Danske Lov, har åbenbart kun haft en begrænset værdi.

Tilfældet er ikke enestående. Endnu mere påfaldende gik det til, da birkedommer Hans Pank selv sammen med regimentskriverens assistent havde været på inkquisition for brændevinsredskaber hos en bonde i Dons. De var blevet holdt indespærret i stuen, mens bonden fjernede de mest graverende beviser. Karlen havde stået udenfor og holdt den ene dør, mens tjenestepigen holdt den anden. Begge to erkendte nok, at de havde fået besked om at holde døren, men de vidste ikke hvorfor. Og karlen havde nok hørt en råben og banken indenfor, men han vidste ikke, hvad det kunne være! Han havde nok set husbond komme ud fra bryggerset med et eller andet, men havde ikke lagt mærke til, hvad det var. Havde også bagefter hørt ægteparret tale om episoden, men huskede ikke ordene! Da det viste sig, at han var broder til madmor, slap han for videre vidneførelse.

Brændevinens rolle i dagligdagen kunne man også underkaste et nærmere studium. Man kan få på fornemmelse, at denne drik har været

dagliglivets tredje sakramente. Den korte notits om søgsmål for brudt ægteskabsløfte fol. 432b gemmer under sig en hel beskrivelse af, hvorledes en trolovelse kunne foregå. Den havde ganske vist ikke været rets-gyldig, for den var foregået hos sognefogeden; men det beskrives, hvordan de to unge både havde taget hinanden i hånden og drukket brændevin. Samme drik skulle også til ved lidkøb og ved forsoning. På fol. 122b har vi dommen, der afslutter en affære, som begyndte med at en kone i Smidstrup havde stjålet og slagtet et lam fra en af byens bønder. Ved den efterfølgende ransagning blev både skind og kød fundet hos konen, der efterhånden fik så svært ved at bortforklare situationen, at hun bad om forlig. Det fik hun, og det kostede brændevin. Måske har hun troet lidt for stærkt på virkningen af dette sakramente; for under drikkelaget har hun erklæret, at der herefter ikke var nogen, der skulle sige, at hun havde taget det lam; og det blev faktisk hende, der anlagde sag mod den bestjålne for bagvaskelse! Brændevinsdrikken anføres ligefrem blandt beviserne på, at videfogeden i Tiufkær på bymændenes vegne havde ansat en ny smed (fol. 716b). Han kan nemlig føre vidner på, at den nye smed gav dem noget at drikke, »sådan som det er skik på landet, når lodsejere i en by fæster til deres tjeneste enten smed, hyrde eller markvogter«.

Den alfabetiske emneliste kan sikkert give ideer til flere studier.

Johs. Lind,
Spurvevænget 41
6710 Esbjerg.

Fremragende hjælpemiddel

Af Knud Prange

Slægtshistorikere og andre arkivbenyttere har gået et fremragende hjælpemiddel i deres arbejde. Desværre »dækker« det endnu kun svenske forhold, men noget kunne tyde på at det måske vil inspirere danskere til at udarbejde et lignende arbejdsredskab.

Et tilbagevendende og ofte meget vanskeligt problem for arkivbrugere er det forhold, at administrative grænser så ofte er blevet ændret, og at embeder af alle mulige arter bestandig er blevet delt eller slået sammen. Skal man derfor finde frem til alle de relevante arkivalier vedrørende et bestemt sogn eller en person fra dette sogn, bliver man ofte sendt ud på en større administrationshistorisk karruseltur. For eksempel har Vålse sogn på Falster gennem tiderne hørt til 5 forskellige provstier, 2 stifter, 2 kommuner, 3 amter, 4 retskredse, 4 overretter, 5 udskrivningskredse, 4 lægedistrikter, 4 amtsstuedistrikter osv. Eksemplet er såre langt fra at være usædvanligt, det er snarere helt normalt. Det findes hjælpemidler af forskellig art (for netop Falsters vedkommende er man godt hjulpet af Kulturhistorisk Håndbog for Falster), men det kræver i reglen tid og omhu at benytte dem, og man er ikke altid sikker på at man har fundet alle de ønskede embeder. Her kan man imidlertid nu skyde genvej, takket være edb-teknikken, og det er lige præcis det man har gjort i Sverige.

Det svenske Riksarkiv har udarbejdet, hvad der teknisk set kan kaldes en topografisk database – eller anderledes udtrykt: der er tale om et produkt, der svarer til at Karl-Erik Frandsens: Danmarks administrative inddeling (det administrationshistoriske atlas) var sat på edb. Alle de administrative grænser er indlagt på edb, og ved hjælp af computergrafik er det hele samlet i ét kort. Skærbilledet viser et Sverigeskort med landets lensinddeling i dag samt en tidsakse. Med en mus der styrer en pil kan man derpå gå tilbage i tiden, og samtidig vil lensinddelingerne på kortet så skifte. Når man har bestemt sig for hvilket tidspunkt man ønsker at få flere oplysninger om, vælger man med pilen det ønskede len. Nu skifter skærbilledet så til et kort over lenet, og man kan igen vælge en kommune eller et sogn, som derefter dukker op, og derved kan man få oplyst alle de arkivalske provenienser, der har betydning for kommunen eller sognet. Havde det drejet sig for ek-

sempel Våse sogn, ville man således have fået besked om de ca. to snese embeder, det i tidens løb havde hørt under.

Det lyder unægtelig som skøn musik, og arkivar Tyge Krogh, som har beskrevet systemet i Intern Information, skriver tilmed, at det danske arkivvæsens database arbejder efter et system, der gør det muligt at overtage det svenske program. Det betyder selvfølgelig ikke, at det er hurtigt og enkelt at udarbejde et lignende hjælpemiddel der dækker de danske forhold, men muligt er det altså. Måske kunne arkivvæsenet samarbejde med DHF, som jo udgav det administrationshistoriske atlas. Atlasset er nemlig forlængst udsolgt. Arkivgæsterne vil være dybt taknemmelige over at få stillet et så fortrinligt arbejdsredskab til rådighed.

Dansk Slægtsgårdsforenings arkiv på Gl. Estrup – en orientering

Af Ejgil Overby

Dansk Slægtsgårdsforenings arkiv på Gl. Estrup består for størstedelen af materiale om danske slægtsgårde, ordnet topografisk i skrøbelige papkapsler, der dog for tiden forsøges udskiftet med mere solide ompakninger. Landet er inddelt i numre, således at hvert amt, herred, sogn og hver by har sit eget nummer. Med hensyn til amterne benyttes stadigvæk den gamle amtsinddeling.

Når et nyt medlem optages i Dansk Slægtsgårdsforening, modtager vedkommende et skema, der udfyldes med oplysninger om gården og dens slægt. Dette skema arkiveres, og efter ønske kan der herefter foretages en folketællingsundersøgelse, baseret på flest mulige oplysninger i folketællingslister og kirkebøger. Undersøgelsen sendes til det pågældende medlem, og arkivet beholder kopien deraf til opbevaring i den nummererede kapsel, hvori tillige lægges eventuelle udklip og billeder.

Mere uddybende oplysninger, som for eksempel om skøde- og fæsteforhold, tilhørsforhold til herregårde o.a. findes i en tilsvarende topografisk samling i folioformat, og til denne samling hører også eventuelle gårdhistoriske undersøgelser og/eller kopier af diplomer, udarbejdet af arkivets medarbejder.

Gennem årene har slægtsgårdsarkivet erhvervet sig et ret omfattende bibliotek af forskellig art. Hvor det drejer sig om slægtsbøger, egnsbeskrivelser etc. er disse anbragt topografisk, enten direkte på reolerne eller i kassetter. Anderledes forholder det sig med opslagsbøger som for eksempel Trap's Danmark, »Danske gårde«, »Danske slotte og herregårde«, »Større danske gårde«, samlingerne om arkivmæssige forhold, præstefortegnelser og meget andet. Hvor det drejer sig om skønlitterære værker som for eksempel Samuel J. Frifelts bøger, er de så vidt muligt placeret samlet.

Endelig har arkivet en stor samling af privatpapirer, der er foræret til – eller deponeret på – arkivet. Langt fra alle er af slægtsgårdshistorisk art.

Slægtsgårdsarkivet modtager særdeles gerne gårdenes ældre og nyere dokumenter, optegnelser om slægten, billeder m.m. til deponering eller

til fremtidig stedsevarende opbevaring. Skulle man ønske fotokopiering af dokumenterne kan det udføres af arkivets medarbejdere, og man kan så selv bestemme, om man ønsker originaldokumenterne eller de fotokopierede opbevaret på arkivet. Der har også været en del henvendelser fra folk, der ønsker at sende avisudklip, billeder etc., og sådanne henvendelser modtages naturligvis med tak.

Endvidere har der været henvendelser fra foreninger, der beskæftiger sig med lokalhistorie og slægtsforskning, om arkivets medarbejdere vil holde foredrag om Dansk Slægtsgårdsarkiv på Gl. Estrup, og i den anledning er der optaget lysbilleder af vore nye lokaler og omgivelser til et »dias-show«.

Arkivets åbningstid er onsdage kl. 11-15. Udenfor den sædvanlige åbningstid holdes åbent, når der er særlige aktiviteter på Dansk Landbrugsmuseum og for foreninger evt. efter aftale. Arkivets ledere kan træffes på telefon 86 48 34 44 lokal 35 eller 86 48 48 16 i kontortiden og udenfor på 86 88 62 66 (Ejgil Overby) og 86 49 43 03 (Aage Kirkegaard).

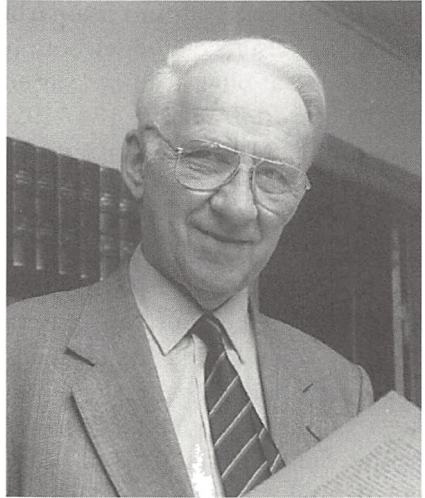
Slægtsgårdsarkivet blev oprettet af Dansk Slægtsgårdsforening i 1941, som et arkiv, hvori danske gårdes og slægters historie samles. Slægtsgårdsforeningen er ikke konkurrent til landbrugets organisationer. Dens arbejde omfatter løsninger af særlige opgaver vedrørende gårdenes og slægternes fortid, nutid og fremtid. Foreningen arbejder især for at bevare de rige historiske og kulturelle værdier, der knytter sig til landbruget, og den kan give vejledning i spørgsmål vedrørende ejendomsoverdragelse ved generationsskifte.

Alle kan optages i Dansk Slægtsgårdsforening – medlemskontingent 100 kr. om året. Medlemsbladet »Slægtsgården« tilsendes gratis. Nærmere oplysninger om Dansk Slægtsgårdsforening fås hos foreningens kasserer og sekretær: Inger M. Hansen, Bjerggårdsvænget 9, 2840 Holte, tlf. 42 80 25 37 efter kl. 17 (træffes bedst på tirsdage).

Ovenstående er en let bearbejdet udgave af to mindre artikler af Slægtsgårdsarkivets leder, gårdejer Ejgil Overby. Artiklerne blev i juni bragt i »Slægtsgården«. Red.

Mogens Seidelin 1913-1993

Mogens Seidelin blev født i Odense den 12. juli 1913 som søn af læge Peter Anton Seidelin og hustru Anna Else Karla Schroll, og døde samsteds den 20. juli 1993, kort efter sin 80-års fødselsdag. Som faderen valgte han lægegerningen, men det blev som en af sin samtids mest betydende slægtshistorikere, han kom til at slå sit navn fast, selv om han lige frem til 1980 drev sin lægepraksis i Odense, nogle år sammen med sønnen Jørgen. Mogens Seidelin var personlig et meget beskeden menneske, der nødtod stod frem, heller ikke i slægtshistoriske foreninger m.v., men han var dybt engageret i forskellige former for socialt arbejde bl.a. i menighedsplejen.

Det værk, som fremfor noget vil bevare hans navn for eftertiden, er Den Seidelinske Slægtsbog, som udkom i fem statelige bind fra 1943 til 1982. Selvom det i format og udstyr ligger tæt op af en anden fynsk slægtsbog, lensbaron Hans Berner-Schilden-Holstens, er der tale om et selvstændigt arbejde, og i modsætning til den Berner-Schilden-Holstenske slægtsbog, om en enkeltmands enestående livsværk. Med en ukuelig flid og usædvanlig sporsans blev alle typer af trykte og arkivalske kilder omhyggeligt gennemgået, og resultatet udmøntet i en række enestående biografier af slægtens medlemmer helt fra stamfaderen Hans Seidel, der var byfoged i Helsingør til sin død 1616, og frem til vor egen tid. Mogens Seidelin skabte med dette værk et næsten uopnåeligt forbillede for andre slægtsforskere, og det var fuldt fortjent, at han ved Samfundet for dansk genealogi og Personalhistories 100-års jubilæum fik den nyindstiftede medalje for en bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats overrakt. Mogens Seidelins præstation har været medvirkende til, at slægtshistorikere efterhånden anerkendes på lige fod med andre historiske

forskere, når de respekterer de givne betingelser og behersker den kildekritiske metode.

Det er også hævet over enhver tvivl, at såvel rigshistorikere som lokalhistorikere med stort udbytte kan benytte en del af det stof, der er tilgængeliggjort i Den Seidelinske Slægtsbog. Efter afslutningen af dette værk fortsatte Mogens Seidelin med udarbejdelsen af slægtsbøger over andre slægter af samme navn, og da også dette var udtømt, lagde han sin utrolige arbejdskraft ind i samarbejdet om udgivelsen af Odense-bispen Hans Mikkelsens dagbøger, som udkom i 1991.* Det sidste projekt, som ikke nåede at blive afsluttet, var en gennemlæsning og registrering af de ca. 5000 breve fra årene 1867-1925, som befinder sig i afdøde landsarkivar Gustav Ludvig Wads privatarkiv på Landsarkivet i Odense. De ialt 23 pakker breve er registreret som »Breve fra fremmede« og har arkivsignatur 92A-92W. Det omfattende kulturhistoriske, lokalhistoriske og personhistoriske stof blev registreret på EDB, og er nu tilgængeligt på diskette på landsarkiverne i Odense og Aabenraa. I udskrift fylder det knap 500 sider, og kun brevene fra G.L. Wads sidste år, 1926-1929, nåede Mogens Seidelin ikke at gennemgå, inden kræfterne slap op.

Mogens Seidelins efterladte papirer bliver nu overdraget til Landsarkivet i Odense, og takket være et generøst tilbud formidlet af sønnen Jørgen Seidelin, vil en del af restoplaget af Den Seidelinske Slægtsbog ligeledes blive deponeret der, hvor seriøst interesserede slægtsforskere uden betaling, men efter aftale vil kunne afhente et eksemplar.

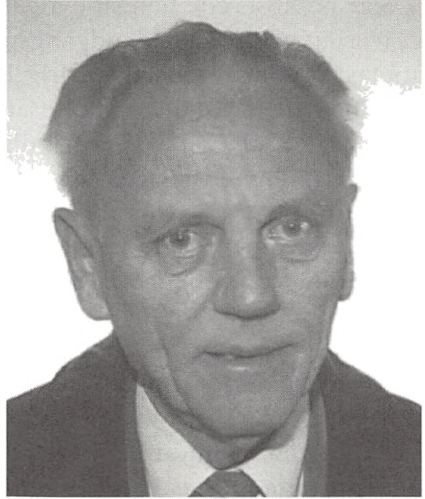
Den bedste måde at ære Mogens Seidelins minde vil være at læse hans værker og anvende dem som forbillede for sine egne slægtshistoriske arbejder.

Hans H. Worsøe

* Anmeldt i dette tidsskrift, s. 203

Svend Erik Sørensen 1923-1993

Svend Erik Sørensen blev født i Langå den 30. juli 1923 som søn af fyrbøder og senere lokomotiv- og motorvognsfører ved DSB Niels Vilhelm Sørensen (1896-1956) og hustru Ingrid Lilly Petra Pedersen (1898-1972). Han blev gift 21. juni 1947 i Langå kirke med Inger Margrethe Pedersen f. 1. oktober 1924 i Hadbjerg og død 2. juni 1986 i Århus. Der var i ægteskabet tre børn, sønnen Orla Steen, som døde i 1979, og døtrene Kirsten og Birthe, som begge overlever forældrene. Svend Erik Sørensen døde 25. juni i Århus.

Svend Erik Sørensen startede som trafikelev ved DSB i 1940 og blev i 1946 trafikassistent, 1956 overtrafikassistent og i 1964 trafikkontrollør. I 1987 trak han sig tilbage med pension bl.a. for at få bedre tid til sin store interesse, slægtsforskning, som han havde beskæftiget sig med siden 1955.

Svend Erik Sørensen var med i Slægtshistorisk Forening i Århus, landets første lokale slægtshistoriske forening, fra dens start i 1957 og sad 31 år i dens bestyrelse, heraf 6 år som formand. Han var medstifter af S sammenslutningen af slægtshistoriske Foreninger (SSF) og dens første formand, indtil han i 1988 efter 7 år trak sig tilbage fra denne post. Han var i denne periode også meget virksom i slægtshistorisk organisationsarbejde på nordisk plan. I sin formandstid i SSF var Svend Erik Sørensen altid deltager i Samfundets generalforsamlinger og havde sin store andel i det gode samarbejde mellem de to organisationer.

I den periode, hvor mange nye slægtshistoriske foreninger blev oprettet, var Svend Erik Sørensen en utrættelig inspirator til foreningsdannelse og foredragsholder ved møderne, og det er især her hans store betydning for udviklingen af det slægtshistoriske arbejde i Danmark lig-

ger. Han underviste selv på slægtshistoriske kurser og udarbejdede vejledende foldere. Et af hans mest værdsatte foredrag hed simpelthen »Orden i papirerne«, og der er ingen tvivl om, at hans ubønhørlige krav om systematik og orden har reddet mange nybegyndere fra kaos i papirerne med deraf følgende senere frustrationer. Mange slægtsforskere vil derfor senere have sendt ham en venlig tanke og har haft grund til at være ham taknemmelig.

Selv praktiserede han sine idealer i et stort anlagt indsamlings- og registreringsarbejde med udgangspunkt i sine børns og ene svigersøns anetavler, som imidlertid aldrig blev offentliggjort. Efter hans død er samlingerne skænket til Landsarkivet i Viborg, hvor de nu indgår i håndskriftsamlingen. De er frit tilgængelige for andre forskere, som her vil have mulighed for ved selvsyn at konstatere, hvordan indsamlet materiale om ganske almindelige jyske bondeslægter bliver meningsfyldt og letoverskueligt, når der bliver lagt så megen kærlighed og ordenssans i arbejdet, som Svend Erik Sørensen gjorde det i sit slægtshistoriske arbejde.

Når der i dag findes en handlekraftig slægtshistorisk landsorganisation og mere end 25 slægtshistoriske foreninger spredt ud over hele landet, har Svend Erik Sørensen sin meget store andel heri. Dansk slægtsforskning har grund til at være ham dybt taknemmelig for den store og uegennyttige indsats han gennem godt og vel 35 år ydede på dette område. Hans imødekommende væsen og saglige indsigt vil blive savnet fremover, ikke mindst på de årlige slægtshistoriske kurser, som havde hans store interesse, og hvor han altid var med, i en årrække som organisator, senere som engageret deltager. Bladet »Slægten«, som udgives af Sømmenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger, havde planlagt at hylde Svend Erik Sørensen på 70-årsdagen med et temahæfte »Slægtsforskere: Lad os vedgå arv og gæld«, som indeholder forskellig vejledning omkring arbejdet med skifter, men dette nåede han desværre ikke at opleve. Hæftet er i stedet for udkommet i efteråret 1993.

Hans H. Worsøe

Hvem Forsker Hvad

Regnskab 1992

Resultatopgørelse	kr.	1991 kr.
<i>Indtægter:</i>		
Salg af HFH 1992 og ældre årgange ^{1,2} og porto retur	91.842,18	95.648
Salg af kuverter	0,00	265
Rabat fra postvæsenet	<u>0,00</u>	<u>1.998</u>
Indtægter ialt	<u>91.842,18</u>	<u>97.911</u>
<i>Udgifter:</i>		
Trykkeri HFH	36.115,00	58.873
folder	2.450,00	5.892
kuverter	3.868,75	0
Redaktion – leje af EDB-udstyr, registrering, korrektur, tlf. m.v.	12.550,00	11.355
Porto	12.972,75	11.945
Kontorartikler	1.229,50	1.520
Kopimaskine	7.451,00	0
Møder, transport	7.846,53	6.504
Moms (netto)	4.365,00	0
Tab på fordringer fra 1991	806,50	0
Diverse	158,75	555
Girogebyrer	<u>576,50</u>	<u>0</u>
Udgifter ialt	<u>90.390,28</u>	<u>96.644</u>
Årets driftsresultat	1.451,90	1.267
Renter på giro og bankkonti	5.358,23	4.932
Aktieudbytte	<u>120,00</u>	<u>120</u>
Årets resultat	<u>6.930,13</u>	<u>6.319</u>
Beløbene er inclusive moms.		

Noter

1. HFH 1992: 2367 (2294), restoplæg: 233 eks. Ældre årgange: 156 eks. (144), restoplæg (1988-91): 628 eks.
2. Restlager optaget til kr. 0 da trykudgifterne udgiftsføres i produktionsåret.
3. På grund af momsregistrering er der skiftet regnskabsprincip i 1992. Udestående fordringer, der tidligere alene har været medtaget som en oplysning, er i 1992 inkorporeret i regnskabet.

Balance pr. 31. december 1992	kr.	kr.
<i>Aktiver:</i>		31.12.91
Kontantbeholdning	55,00	1
Indestående på giro	2.192,83	1.040
Indestående på bankkonti	99.044,21	90.286
Udestående fordringer ³	3.494,00	0
1.200 aktier i Unibank – anskaffelsessum (kursværdi kr. 1.440)	1.350,00	1.350
Lager af HFH 1992 og tidligere årgange optaget til	0,00	0
Inventar – kopimaskine købt 1992 udgiftsført	<u>0,00</u>	<u>0</u>
Aktiver ialt	<u>106.136,04</u>	<u>92.677</u>
<i>Passiver:</i>		
Gæld:		
Moms	157,00	0
Skyldig trykkeri	2.450,00	0
Forudindgået for fremtidige årgange af HFH	240,00	0
Anden gæld	<u>312,75</u>	<u>0</u>
Gæld ialt	<u>3.159,75</u>	<u>0</u>
Egenkapital:		
Saldo pr. 1. januar 1992	92.677,16	
Udestående pr. 1. januar 1992	3.369,00	
Årets resultat ifølge resultatopg.	<u>6.933,13</u>	<u>92.677</u>
Egenkapital ialt	<u>102.976,29</u>	<u>92.677</u>
Passiver ialt	<u>106.136,04</u>	<u>92.677</u>

Århus, 2. februar 1993

Helle Villesen

Foranstående resultatopgørelse og balance, som vi har revideret, er i overensstemmelse med HVEM FORSKER HVADs bogføring og opfylder statutternes krav til regnskabsaflæggelse.

Den opførte beholdning pr. 31.12.1992 er afstemt til pengeinstitutternes årsopgørelse. Udestående fordringer er afstemt til udarbejdet fortegnelse over restancer.

Tove Glud Rasmussen (sign.)
Århus, 9. februar 1993

Jørgen Stage Larsen (sign.)
Ølstykke, 14. februar 1993

Beretning til Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger og Samfundet for danske genealogi og Personhistorie

Vedrørende HVEM FORSKER HVADs virksomhed i 1992

Af Franz Horvath

Jeg vil gerne indlede med at bringe en tak til alle, som har været med i arbejdet omkring HFH 1992, specielt til de mange indsendere af indlæg. Jeg vil også takke HFHs abonnenter og ikke mindst SSFs medlemsforeninger for den store interesse man har vist HVEM FORSKER HVAD 1992.

Jeg vil også takke kollegerne i Redaktørudvalget for et meget positivt samarbejde i det forløbne år. I Redaktørudvalget fostres mange nye ideer og drøftes mange problemer, som er fælles for Slægten, PHT og HFH. Arbejdet i Redaktørudvalget foregår i en meget afslappet men aktiv atmosfære, og vi prioriterer dette arbejde meget højt.

HVEM FORSKER HVAD havde 333 indlæg i 1992. Det var en lille stigning i forhold til 1991. Vi kunne have fået flere indlæg med, men vi valgte at holde fast i indsendelsesfristen 1. maj, hvorfor ca. 30 indlæg som vi modtog efter 10. maj måtte gemmes til 1993.

Vi bragte på 1. side i HFH 1992 nogle retningslinier for udfærdigelse af indlæg til HVEM FORSKER HVAD. Denne side vil blive gentaget hvert år, og det er glædeligt at så mange indsendere har valgt at følge vore indslag.

I 1992 var vi desværre nødsaget til at nægte et indlæg optagelse i HFH, da det var udformet som en biografi over en nulevende person. Et par indlæg returneredes med anmodning om yderligere oplysninger vedrørende stedsangivelser. Fru Villesens flittige brug af telefonen afklarede utallige fejlagtige stedsangivelser og en omfattende korrespondance med et par tyske slægtsforskere resulterede i 2 gode indlæg fra disse. Det var en glæde at opleve, at ikke-dansktalende slægtsforskere med rødder i Danmark, til fulde forstod vore retningslinier for udfærdigelse af indlæg til HFH, og præsterede glimrende indlæg »på dansk«, som kunne bringes stort set uden redaktionelle ændringer.

Med hensyn til økonomi, ja så viser regnskabet, at vi i 1992 nåede det

mål, som vi for godt 5 år siden satte, nemlig at HFH skulle have en egenkapital på 100.000 kr. Evt. kommende overskud ville blive benyttet til køb af tekniske hjælpemidler, som kan lette redaktionen i arbejdet med bladet.

Vi skiftede i 1992 til et andet trykkeri, og vi var meget spændte på hvilke problemer dette ville afføde. Imidlertid blev vi glædeligt overraskede, da hele produktionen forløb problemfrit.

Vi havde ladet det firma, som afgav det næstbilligste tilbud, fremstille kuverter til HVEM FORSKER HVAD. Heldigvis valgte vi ikke dette firma til fremstillingen af bladet, for vi havde større problemer med fremstillingen af kuverterne, end med produktionen af hele bladet.

HVEM FORSKER HVADs pris vil i år være uændret i forhold til 1992, hvilket fremgik af det tilbud som udsendtes til foreningerne før jul. Vi er glade for de mange bestillinger på HFH 1993 vi allerede har modtaget.

HVEM FORSKER HVAD 1993 bliver den 25. årgang af bladet. Vi har i redaktionen tænkt os at markere dette på bladets forside, og i forordet. Desuden har vi tænkt os at genindføre Speciel afdeling. HFH vil dog fremtræde på en lidt anden måde end hidtil. Indsenderne vil nemlig ikke optræde i alfabetisk orden, men i den orden som de er modtaget af redaktionen. Dermed opnår vi, at redigeringen og produktionen af bladet kan starte ca. 1 måned tidligere, og vi får ikke så kort en produktionsstid, som vi har måttet leve med de seneste år. I stedet for indlæg i alfabetisk orden vil bladet efter forordet indeholde en alfabetisk indsenderfortegnelse.

Det er desuden redaktionens håb med jubilæumsnummeret at kunne levere en fyldig udgave af HVEM FORSKER HVAD med mange forskningsoversigter og spørgsmål til glæde for Danmarks store bestand af slægtsforskere.

Debat

En skuespillers erindringsblade – og retten til deres benyttelse i forskningen
På den sidste side i dette tidsskrifts seneste forårsnummer (93:1) bragte vi Sv. Cedergreen Bechs anmeldelse af bogen »En skuespiller. Nicolai Neiiendams erindringsblade. Kommenteret af Elsebeth Aasted og Klaus Neiiendam«. Anmeldelsen afsluttedes med følgende strøtanke: »Man kan ikke læse denne i øvrigt interessante bog uden at tænke på hvilken *anden* bog vi ville have fået hvis Teatermuseets leder Lisbeth Grandjean havde fået mulighed for at fuldføre det arbejde hun var langt inde i da Selskabet for dansk Teaterhistorie ved en retssag fik tilkendt udgivelsesretten til manuskriptet der tilhører Teatermuseet.«

Kort efter offentliggørelsen af disse linjer truede formanden for Selskabet for dansk Teaterhistorie, Klaus Neiiendam, under henvisning til presseloven såvel anmelder, som redaktionen af Personalhistorisk Tidsskrift med retsforfølgelse, hvis ikke der bragtes en berigtigelse af denne omtale af retssagen mellem Teatermuseet og Selskabet for dansk Teaterhistorie. Nu er vi besindige folk på redaktionen af nærværende tidsskrift, og har derfor til sagens rette belysning fremskaffet dels en udskrift af dommen fra Østre Landsret afsagt den 11. oktober 1989, dels en kommentar fra anmelderen.

Nedenfor bringes derfor et uddrag af udskriften fra Østre Landsrets dombog, anmelderens kommentar samt formanden for Selskabet for dansk Teaterhistorie, Klaus Neiiendams berigtigelse.

Redaktionen

»Selskabet for dansk Teaterhistorie mod Teatermuseet«

Sagens omstændigheder er følgende: Sagsøgeren, Selskabet for dansk Teaterhistorie, er stiftet i 1911 og har ifølge sine vedtægter »til formål at vække interesse for og kendskab til dansk teaterhistorie samt at støtte Teatermuseet ved Christiansborg.«

Sagsøgte, Teatermuseet, der også bærer navnet Teaterhistorisk Museum, blev oprettet i 1912 af sagsøgeren. Ifølge sine vedtægter har museet til formål »landsdækkende gennem indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling at belyse navnlig dansk teaters historie.

Formålet tilgodeses blandt andet ved

- at samlingerne udbygges
- at samlingerne gøres tilgængelige for offentligheden
- at samlingerne stilles til rådighed for forskningen, og at kendskabet til forskningens resultater søges udbredt.«

Museet modtager offentlige tilskud og er omfattet af museumsloven.

De omstridte hæfter, der er skrevet af Nicolai Neiiendam er – formentlig ved hans død i 1945 – overdraget til hans søn Tavs Neiiendam.

Det er sagsøgerens opfattelse, at Tavs Neiiendam har overdraget hæfterne til sin bekendte journalist Kaj Christensen, og at denne har deponeret hæfterne hos sagsøgte uden at opgive sin ejendomsret.

Det er sagsøgtes opfattelse, at sagsøgte her erhvervet ejendomsretten til hæfterne enten fra Tavs Neiiendam eller fra Kaj Christensen.

Nicolai Neiiendam efterlod sig ved sin død udoover sønnen Tavs Neiiendam sønnen Michael Neiiendam og dennes børn Inger Marie Balslev og Henrik Neiiendam. Der er mellem parterne enighed om, at disse ikke havde arveret efter Nicolai Neiiendam. Nicolai Neiiendams bror var teaterhistorikeren Robert Neiiendam, hvis svigerdatter Karen Neiiendam tidligere var museumsinspektør ved Teatermuseet. Dennes søn Klaus Neiiendam har ligeledes været ansat på Teatermuseet og er medlem af bestyrelsen i det sagsøgende selskab...

Landsretten skal udtale:

Efter bevisførelsen må det lægges til grund, at hæfterne for ca. 20 år siden blev overgivet Teatermuseet af Kaj Christensen, for at museet skulle drage omsorg for deres bevaring og anvendelse.

Sagsøgeren findes imidlertid ikke at have godtgjort, at det ved overgivelsen var Kaj Christensens hensigt, at museet skulle tage vare på hæfterne alene på hans og ikke på almenhedens vegne. Det må derfor lægges til grund, at sagsøgte har erhvervet ejendomsretten til hæfterne. Sagsøgte vil herefter være at frifinde for sagsøgerens principale påstand.

Efter museumsloven har sagsøgte ikke pligt til at udlåne sine samlinger, herunder hæfterne, men sagsøgte skal efter loven stille hæfterne til rådighed for forskningen, og sagsøgte er ikke til opfyldelse heraf afskåret fra at udlåne hæfterne i forskningsøjemed. Da det imidlertid må lægges til grund, at sagsøgte for tiden selv anvender hæfterne til forskning på museet, findes der intet grundlag for at tilsidesætte sagsøgtes skøn, hvorefter hæfterne bør forblive på museet. Sagsøgte vil følgelig være at frifinde for sagsøgerens subsidiære påstand. Det må efter det oplyste kunne lægges til grund, at en fotokopiering ikke vil beskadige hæfterne, og at en kopiering derfor kan foretages uden nogen fare for tilsi-

desættelse af de hensyn, som sagsøgte skal varetage efter museumsloven, herunder hensynet til hæfternes bevaring. Sagsøgte har efter museumsloven pligt til at stille samlingerne til rådighed for forskningen, og sagsøgte kan derfor ikke afslå en anmodning fra sagsøgeren om kopiering af hæfterne uden saglige modstående hensyn. Den omstændighed, at hæfterne også fra museets side er genstand for forskning findes ikke at udgøre en tilstrækkelig tungtvejende begrundelse for et afslag og sagsøgerens mest subsidiære påstand tages derfor til følge...«

En skuespiller – endnu engang

Klaus Neiiendam har under trussel om endnu et sagsanlæg anmodet om en berigtigelse af en passus i min anmeldelse af hans bog »En skuespiller. Nicolai Neiiendams erindringsblade« i dette tidsskrifts foregående hæfte. Jeg indrømmer, efter at have læst landsrettens dom, at udtrykket »udgivelsesretten« må stå for min egen regning. »Selskabet for dansk Teaterhistorie« fik tilkendt en fotokopi af det omtalte manuskript, som så har dannet grundlag for udgivelsen af den af mig anmeldte bog. Jeg beklager den kluntede formulering – og opfindelsen af en tvivlsom juridisk størrelse. Men dette ændrer naturligvis ikke essensen af den opfattelse jeg gav udtryk for: At den pågældende udgave, der først kunne virkeliggøres efter en retssag, har sat bom for en biografi over Nicolai Neiiendam, der som nævnt var under arbejde på Teatermuseet.

Su. Cedergreen Bech

En berigtigelse af en omtale af en retssag

I cand.mag. Svend Cedergreen Bechs anmeldelse af bogen »En skuespiller. Nicolai Neiiendams erindringsblade« i Personalhistorisk Tidsskrift nr. side 114 har der indsneget sig en alvorlig fejl. Der er ikke tale om, at »Selskabet for dansk Teaterhistorie ved en retssag fik tilkendt udgivelsesretten til manuskriptet«. Dommen ved Østre Landsret var principiel og af væsentlig betydning for alle forskere, fordi den danner præcedens. Teatermuseets ledelse hævdede at have indført den regel, at alt utrykt materiale i Museets samlinger ikke måtte fotokopieres. Landsretten fastslog derimod, at private tilskudsnydende samlinger på lige fod med statens skulle stille alt materiale til forskeres rådighed, under den forudsætning, at der ikke var tale om ganske særlige forhold som båndlæggelse.

Teatermuseets nuværende leder hævdede yderligere i Landsretten, at hun *ikke* havde planer om at udgive Nicolai Neiiendams fortsatte erindringer, men at hun var i færd med at udarbejde en biografi om ham. Den bog ventes der stadig på.

Klaus Neiiendam

Anmeldelser

ARKIVVEJVISER 1993. Redaktion: Jacob Bang Jensen og Grethe Banggaard. Udgivet af SLA – Sammenslutningen af Lokalkarkiver, Odense, 1993. 115 s. Hft. ISBN 87-89528-06-9. Bogen kan erhverves fra SLA, Enghavevej 34 B, Postboks 235, 7100 Vejle. Pris for medl./i løssalg: 100,-/150,- (excl. forsendelse).

I 1986 udgav Dansk historisk Fællesforening en længe savnet afløser for den *Lokalhistorisk Vejviser*, som foreningen havde udgivet i slutningen af halvfjerdserne. Den udmærkede sig ved at omfatte såvel arkiver, biblioteker, museer og specialsamlinger som relevante foreninger og organisationer.

Desværre forældes sådanne udgivelser meget hurtigt, og da det kneb med løbende ajourføring var det held i uheld, at SLAs Arkivvejviser atter begyndte at udkomme regelmæssigt fra begyndelsen af 1989. Arkivvejviseren er ganske vist tænkt som en medlemsfortegnelse, og omfatter derfor primært en række nyttige oplysninger om SLAs medlemmer og organer; oplysninger der løbende revideres, idet vejviseren udkommer hvert år. Men da den løbende forbedres kan man i den seneste udgave blandt andet glæde sig over, at der atter er medtaget et navneregister. Stedregister og en amtinddelt liste over kommune- og amtskodenumre finder man også, hvorimod man ikke haft mod på en særskilt sogne/herredsfortegnelse, ligesom man øjensynligt tøver omkring inddragelsen af endnu flere nyttige adresser, såsom de lokale museer. Omfanget af »andre adresser« vokser dog fortsat, og de sogne der nævnes under »arbejdsområde« eller i arkivinstitutionens navn lader sig trods alt let finde via stedregisteret. Vejviserens hovedopgave løses til gengæld yderst tilfredsstillende: fax- og telefonnumre, postadresser, stiftelsesår, arkivets arbejdsområde, kontaktperson, åbningstider m.v. er placeret i kommune-nummerorden. Det bliver vanskeligt at gøre bedre, og endog de få spredte annoncer er for så nyttige ting som mikrofilmapparater, arkivreoler og brandskabe.

Tommy P. Christensen

Foreningsarkiver fra Århus amt – registratur og oversigt. Udgivet af Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Århus Amt. Erhvervsarkivet 1992. 120 kr. 232 s.

En af Dansk historisk Fællesforenings mangfoldige fortjenstfulde gerninger var, at den i slutningen af 1970'erne tog initiativ til at få indsamlet og registreret de folkelige bevægelses arkivalier. Det skete amtsvis, og det var de lokalhistoriske arkivers amtssammenslutninger der kom til at stå for arbejdet. Heldigvis lod man det ikke blive ved indsamlingen og registreringen, men man gik hurtigt i gang med at udsende trykte registraturer, der kunne gøre det uhyre omfattende og værdifulde materiale tilgængeligt, alene for Århus amt er der tale om arkivalier fra mere end 4000 foreninger. Nu foreligger bindet om Århus amt – tidligere udkom bind om Storkøbenhavn, Frederiksborg amt, Roskilde amt, Storstrøms amt, Vestsjællands amt, Fyns amt, Vejle amt, Viborg amt, Nordjyllands amt samt en centralregistratur over landsdækkende foreningers arkiver.

Bindet om Århus amt er opbygget efter den samme systematik som er anvendt i de fo-

regående registraturer, det vil sige at der er tale om en systematisk ordnet registratur, der er forsynet med en topografisk registerindgang. Der er redegjort for hele systemet og brugen af bogen i en kortfattet og praktisk indledning. I den systematiske del er foreningerne opført efter deres hovedformål i otte hovedgrupper, der atter er opdelt i en række undergrupper. Man kan give udgiverne ret i, at der unægtelig klæber mangler og inkonsekvenser ved denne inddeling fordi man har måttet lægge et systematisk net ned over et stykke levende historie. Måske kunne et kortfattet stikordsregister have hjulpet lidt på problemet. Det er heller ikke nemt at se, efter hvilket system de enkelte foreninger inden for samme gruppe bliver anført – hverken i den systematiske eller den topografiske del.

I den topografiske del er foreningerne opregnet efter den primærkommune de hører hjemme i, dog således at Århus by og omegn er samlet under et, og foreninger der dækker et større område har fået sin særlige gruppe. I denne del henvises der til de systematiske grupper, og det er her man finder oplysninger om foreningens navn (navne), arkivets størrelse (antal bind, pakker og læg), hjemstedet, hvilket arkiv (lokalhistorisk arkiv, landsarkiv eller andet) foreningens arkivalier nu opbevares i, samt arkivets hovedindhold (for eksempel forhandlingsprotokol, medlemsfortegnelse og korrespondance).

I indledningen bliver der med god grund gjort opmærksom på at de mange foreningsarkivalier giver os gode muligheder for at studere de folkelige bevægelser betydning for det moderne demokrati. Foreningerne er uhyre forskellige, lige fra politiske foreninger der har udviklet sig til landsdækkende organisationer til foreninger der drev frysehuse eller fælles vaskemaskine. Det betyder at arkivalier belyser det danske samfund særdeles bredt: økonomisk, socialhistorisk, kulturelt, lokalhistorisk, men så sandelig også i meget høj grad personalhistorisk. Der er grund til at glæde sig over rækken af foreningsregistraturer, og man kan åbenbart snart se frem til at den er landsdækkende. I forordet opregnes de mange organisationer, institutioner, kommuner og personer, der har været involveret i arbejdet, og vi skylder dem alle megen tak. I dag er det næsten en selvfølge at registrering af arkivalier er foretaget på edb, og det betyder at det er forholdsvis enkelt at føre registreringen ajour.

Knud Prange

Vemmetofte Kloster. Arkivregistratur 129+22 s. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, København 1992. 50 kr.

I 1991 overdrog Vemmetofte Kloster sit ældre arkiv frem til 1951 til Landarkivet, som i forvejen kun havde de afleveringspligtige arkivalier. Den nye aflevering er derfor både med hensyn til indhold og omfang en meget omfattende og værdifuld tilvæxt (ca. 135 meter); og det er prisværdigt at Landsarkivet så hurtigt har kunnet fremlægge en grundig og udførlig registratur. Det store ordnings- og registreringsarbejde er udført i Landsarkivet af cand.phil. Niels Strandsbjerg med økonomisk støtte fra Vemmetofte Kloster. En omfattende samling af kort og tegninger opbevares stadig på Vemmetofte.

Arkivet er på flere måder usædvanligt, og det rummer et rigt materiale til belysning af lokalhistorie, socialhistorie, landbrugs- og skovhistorie samt personalhistorie for personer, der har hørt under klosteret eller på anden måde har haft tilknytning til det. Vemmetofte var en adelig hovedgård frem til 1694, da Christian 5.s dronning Charlotte Amalie købte den. Efter dronningens død gik godset over til sønnen prins Carl, og han og hans søster, Sophie Hedevig, slog sig ned på Vemmetofte i 1721 og holdt stort hof her. Da Sophie Hedevig døde i 1735 blev godset et adeligt jomfrukloster. Det bestod da af Vemmetofte og Højstrup hovedgårde med tilhørende skove, bøndergods, skoler og kirker i 9 sogne i Fak-

se og Stevns herreder samt en del af Fakse kalkbrud. Efterhånden fik klosteret en stor kapitalformue hvad der medførte en omfattende udlånsvirksomhed, især til godser og kommuner. Alle disse funktioner og forhold præger arkivets indhold, og registraturrens indledning giver god og nyttig besked herom.

Arkivet er stort set ordnet efter Lotte Jansens velkendte model for fynske godsarkiver med de ændringer og tilføjelser som er naturlige pga godsets specielle forhold. Den største afvigelse fra modellen skyldes, at C.H. Brasch, der skrev et 3-binds værk om Vemmetofte, foretog en udskillelse af de dele af arkivet, som han fandt mest værdifuld. Denne såkaldte første afdeling er opretholdt som en særlig gruppe, vel navnlig fordi Brasch har lavet en detaljeret beskrivelse af indholdet, som er særdeles varieret, fra skøder over såning af kløver til rygter om dronningen og Struensee. Brasch' beskrivelse er gengivet midt i registraturen som 22 upaginerede sider – det havde måske været mere praktisk at have haft den som et tillæg.

Arkivet indeholder de sædvanlige grupper man kan forvente at finde i et godsarkiv (skifte-, fæste- og lægdsvæsen osv.), men også en del mere. Foruden alt hvad der vedrører klosterfunktionerne, kan nævnes sager fra de kongelige ejeres tid (hofhold, godsdrift og andre kongelige besiddelser som bl.a. Jægerspris, Charlottenlund og Frederiksdal) og arkivalier vedrørende de mange legater og støtteforanstaltninger for ansatte og deres familier. Af speciel personalhistorisk interesse er det forhold, at frøkener »der nød hæving« hver skulle forsørge et forældreløst barn, der oprindeligt blev anbragt hos en af klosterets bønder – fra 1873 kunne barnet dog blive i sit hjemsohn. Herom findes en del stof, og da ordningen var på sit højeste omfattede støtten ca. 450 børn årligt. Hele denne understøttelsesvirksomhed kunne nok fortjene en nærmere undersøgelse.

Korrespondancen er en meget stor arkivgruppe, og her kan man tillige finde sager der vedrører alle de øvrige sagsgrupper i arkivet. Den største afdeling er dog regnskaber og skatter. Fra 1714 er der gods-, hof- og bygningsregnskaber (heri bl.a. inventarlistes, jordebøger, kirkeregnskaber og lægdsruller) og derefter følger en komplet række godsregnskaber 1735-1952 (380 pakker), undertiden også med lægdsruller og jordebøger. Det er et fornemt materiale der nu er blevet gjort tilgængeligt.

Knud Prange

Det kongelige Bibliotek. *INDSIGT*. Håndskriftafdelingens arkivregistraturer 2 »Americana«. Det kongelige Bibliotek 1992. 52 s. ill. uindb., 60 kr.

Denne nye registratur drager en lang række tidligere »skjult« materiale frem i lyset. »Skjult« skal forstås på den måde, at det ikke var at finde i afdelingens systematiske katalog. »Americana« er en registratur over manuskripter til udgivne værker, private breve, rejseudgaver og – beskrivelser, optegnelser, afhandlinger og andet materiale, der vedrører »Den Ny Verden«, danskere i Amerika og udvandring fra Danmark. »Den Ny Verden« omfatter her Vinland, USA, Canada, Vestindien, Mellemamerika og Sydamerika. Bindet er opdelt i afsnit dels udfra emner og dels topografisk efter de ovenfor nævnte lande. Det er overassistent Palle Ringsted, der i sin fritid har gjort det store arbejde med at finde de mange arkivalier frem og udarbejde registraturen.

Det har ikke været let at placere arkivalierne indenfor de enkelte afsnit. Kriterierne for placeringen er derfor ikke helt gennemskuelig.

»Americana« er et godt lille værk at få i hånden, og indsatsen må hilses hjertelig velkommen af bl.a. alle med interesse for danskere i det fremmede.

Birgit Flemming Larsen

Skifter fra Køge 1597-1655. Udg. ved Gerd Neubert af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1992. Pris 200 kr. ekskl. moms.

»Skifter fra Køge 1596-1655« er på 498 sider og indeholder foruden skifterne udgiverens indledning samt tre registre. Personregistret er ordnet efter fornavne og desuden er der et stedregister og et sagregister med ordforklaringer.

Af 34 skifteprotokoller fra 1596 til 1919 er der her fra 5 protokoller udvalgt 24 skifter, som dækker perioden 1596 til 1663 af de ialt 406 skifter fra denne periode. Det er naturligvis vanskeligt at foretage en udvælgelse, således at man tilgodeser alle synspunkter, men man har dog her søgt at give et billede af liv og virksomhed i datidens Køge. Man har dels søgt at vælge skifter fra folk med forskellige erhverv og dels også søgt at få dem fordelt både efter social og økonomisk status.

Allerførst møder vi enken Maren efter Jens Brock, der havde ejet hjørnegården Brogade 6 og Torvet 11. Hun boede ved sin død til leje hos Bo Skinder og vi får at vide, at hun har ernæret sig ved hegling og spinding af hør, og at hendes arvinger var to søstre, der var gift i København.

Det er således en værdifuld tilføjelse, som udgiverne har givet hvert af skifterne, nemlig at de dels har fortalt lidt om de afdødes fortid og dels lidt om hvilke arvinger, der var aktuelle. Fra den første protokol er det på denne måde foruden enken, en væver, en kræmmer, en kedelsmed, et ægtepar og en skrædder, og fra den anden protokol, der strækker sig fra 1606 til 1633 er der skifter efter en købmand, en skinder, en kræmmer og dennes hustru samt enken efter en borgmester, en byfoged og en skomager.

Her er eksempler fra nogle af de mere velstillede borgere. Købmand Poul Pedersen var således søn af den velhavende borgmester Peder Pedersen, hvis epitafium også findes i byens kirke, og borgmesterens datter er den enke, for hvem der også er skifte, og som var gift med en borgmester. Ligesom ved skiftet efter kræmmeren Lambert Ibsen er det fra disse skifter ret store værdier, der omtales. Værdierne gennemgås rum for rum og for skomagerens vedkommende får vi at vide, at skiftet tog ret lang tid, fordi pesten bortrev også hans kone og flere af de ansatte på virksomheden og i byen.

I den tredje protokol fra tiden 1672 til 1648 finder vi en lidt anden type skifter, idet der her er valgt en guldsmed, en præst, en skipper og en kræmmer. Ved skipperens skifte noteres det, at skifteretten gik fra rum til rum og noterede møbler o.a. inventar, hvoriblandt der f.eks. især var mange veludstyrede senge. Desuden noteres varer fra salen, boderne, kælder og loft, og der er lister over linned, metaller, sølv, gangklæder og kvæg samt tilgodehavende fra en stor kundekreds. Det er også tilføjet til skiftet om kræmmeren Johan Badskær, at det var i hans gård, at Køge Huskors hærgede i begyndelsen af århundredet og at historien herom blev nedskrevet af Anne Pedersdatter.

Det er således gode alsidige eksempler på, hvad man kan finde i skifteprotokollerne, og hertil kommer, at det kan være af værdi for mange, at se tydingen af diverse sager, således at det herved kan hjælpe en og anden slægtsforsker på vej i forståelsen af en ellers vanskelig tekst. Netop af denne grund kunne man måske have ønsket sig nogle fotos af siderne i protokollerne. Bogen har iøvrigt nogle fotos af epitafier som gode illustrationer til skifterne.

Fra den fjerde protokol, der kun dækker årene fra 1649 til 1654 gennemgås bl.a. en tolders og hans kones skifte, og her er gengivet en ret stor bogsamling med bøger i både folio, kvart og oktav, og i det hele taget viser skiftet et ret velhavende hjem med en del guld og sølv og andre værdier. Der er også skifter efter en præstecenke og en borgmester, men især en købmands skifte falder vel i øjnene. Han er født i Westphalen får vi at vide, og hans bolig og indbo gennemgås nøje ligesom vi ser, at der i forskellige bodere findes varer som klæder i alensvarer, bånd, sysager, isenkram og kolonialvarer m.m. samt en liste over kre-

ditorer fra mange dele af Østsjælland. Endvidere oplyses det, at han har en gravsten i midtskibet i Sct. Nicolaj kirke i Køge.

I 1654 var der pest i byen, hvilket præger dem femte protokol. Fra dette år er der skifter fra kræmmer Carl Hansen, fra Henrik Madsen og hustru samt fra Dorthe Jakobsdatter, der var enke efter skomager Peter Jakobsen Flensborg, og enken efterlader sig fem børn mellem 2 og 13 år. Skomageren havde ejet og boet i huset Kirkestræde 8, og skiftet er ret typisk for en solid håndværker, og skomagerne var netop den talrigeste håndværkergruppe i byen. Foruden det sædvanlige indbo efterlod han sig en del råvarer i form af bark, huder og læder samt nogle færdigvarer.

Det må siges, at udgivelsen af disse skifter giver et godt billede af forskellige dagligdags erhverv, og med de oplysninger, der er knyttet til de forskellige skifter får vi tilmed et mere fyldigt billede af personerne og deres arvinger. Bogen kan derfor være et nyttigt redskab for enhver, som giver sig af med at studere skifteprotokoller, og dette gælder også, fordi der er knyttet gode registre til.

Jørgen H. Barfod

Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41 ved Anne Riising og Mogens Seidelin. Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift, Odense 1991. XV + 303 s. 248 kr.

Hans Mikkelsen var en heldig fynbo. Efter korte studier i København blev han rektor i Nykøbing 24 år gammel. Kort efter drog han dog på årelange studierejser til udlandet, og i 1608 blev han rektor i Odense. Han var en glimrende pædagog, og det førte til at han blev kapellan for Ellen Marsvin og lærer i tysk og fransk for hendes datter, Kirsten Munk. Det skete netop året før hans elev blev Christian 4.s kone. Derefter avancerede Hans Mikkelsen hastigt: sogneprest, provst, professor, slotspræst og endelig i 1616 biskop over Odense stift, det vil sige over Fyn, Lolland, Falster og Als. Hans indholdsrige latinske dagbøger stammer fra bispetiden, og det er dem der nu foreligger i en fortrinlig dansk udgave forsynet med særdeles udførlige person- og stedregistre (mere om dem siden).

De fleste af optegnelserne er meget korte; nogle notiser fra februar 1629, kan belyse stilen: »D. 24. Anders Bille udtog stævning mod hr. Anders i Rudkøbing, d. 25. Axel Arenfeldt skrev til mig om sine ryttere og sendte samtidig for dem 30 daler i kontanter. Jeg svarede ham og Ernst Normann, d. 27. Jeg gav hr. Anders Eskildsen, der var kaldet til præstembedet i Søllested, præsentationsbrev, d. 29. Barbara, mag. Olufs enke, rådspurgte mig angående det ægteskab, som rektoren tænker på at indgå med hendes datter og d. 30. En lærer begik manddrab på Sct. Knuds kirkegård. Hr. Knud i Ore bad mig om en kapellan, idet Erik Bille tilskyndede dertil.«

Der er megen personalhistorie at hente i dagbøgerne, navnlig om adelige, som bispren havde et nært forhold til – han var en yndet forfatter af ligprædikener – og om gejstlige, herunder degne, rektorer og hørere. Bloch har benyttet en del af det sidste stof i sin bog: Den fynske Geistligheds Historie fra Reformationen indtil nuværende Tid. Man får for eksempel at vide at hr. Niels i Stenløse meddelte, at hans søn hellere vil fortsætte som lærer end blive sogneprest i Allerup, at fru Karen Sparre er blevet begravet, at degnen i Broby er blevet gift, at mag. Jørgen Sadolin og Margrethe, afdøde hr. Hans Frederiks enke er trolovet, at provstens søn Mads i Hillested er døbt, at hr. Niels' hustru i Stenløse er begravet, at hr. Jørgen Jacobsen i Åby og hans broder Jeppe Jacobsen er blevet forsonet, at præsten i Vesterborg, mag. Henriks kone, Marie, tidligere havde været prinsessens kammerjomfru, og at degnen i Vejleby's gravide enke bad om en degn, som hun kunne blive gift med.

Ud over alle disse fortrinlige oplysninger, som kan være svære eller umulige at finde i andre kilder, er der meget kulturhistorisk stof at hente. I Arninge afslog bispren at lade en

pige på 8 år blive trolovet med en ung bonde, og han gik heller ikke med til at en trolovet kvinde, der var gravid med en anden, måtte gifte sig med »bøleren«. Embedet gav i det hele taget bispemangt og meget at se til. Sognepræsten i Hørup måtte således indkassere en advarsel, da sognebørnene klagede over at han skældte dem ud i sin prædiken, at han ikke ophørte med prædikenen i rimelig tid, og at han opkrævede en rigsdaler af dem der skulle troloves. Det bliver også noteret at elevernes mad i latinskolen var dårlig. Fiskene var meget små, øllet meget tyndt og brødet dårligt bagt, og hørerne får senere en påmindelse om den høflighed, der skal iagttages ved bordet. I Svendborg skole var eleverne meget forsømte, og bispem tilkalder byens bartsvær og klippede eleverne for meddelst en halv daler. Også dagen efter blev der klippet. Her var det degnen i Øster Skerninge det var galt med. Bispem befalede at præsten skulle klippe ham »og derved forvandle en hofmand til en præst.« Helt galt stod det til i Stubbekøbing, hvor tre sjællandske præster fortalte bispem om hr. Hans i Alslevs »uhørte misgerning«. Han havde nemlig iført sin kone bukser, der var lavet til hende, og havde lukket dem med en lås.

Hans Mikkelsen var flittig til at visitere, og resultatet noteres hyppigt i dagbogen. I Rødby kirke var børnene godt underviste i katekismen. De kunne læse, skrive og synge danske salmer, men for eksempel i Morsby var børnene dårligt undervist – »en samling for sømmelige unger«.

Tiden var på mange måder barsk. Det afspejler sig i mange optegnelser om stridigheder og processer. Bispem bliver selv truet med proces af Niels Skinkel, Falk Gøye fortæller om hvad det er sket i striden mellem ham og hans præst, lensmanden »talte meget med mig« om en strid mellem ham og fru Ellen Marsvin, og hr. Niels' enke i Søby »klagede med tårer« over at Ditlev Monrad generede hende. Det kunne også være galt præsterne imellem. Hr. Peder i Mesinge klagede over at hr. Christen i Dalby »lumskeligt søgte at tilegne sig hans embede«, og sagerne kunne udarte til det korporlige, som når hr. Jens i Lunde klagede over at hr. Knud i Egense ved et præstekonvent i Lumby kirke havde givet ham en lussing så blodet flød.

Først og sidst giver dagbogen selvfølgelig et levende billede af en biskops brogede og mangeartede hverdag. Blandt de lidt mere uventede ting er forskellige oplysninger om Hans Mikkelsens økonomiske transaktioner. Det nævnes således at han havde en prokurator i Oslo, at han solgte sit »spanske skib«, og det nævnes flere gange at han lånte penge ud. For eksempel »ansøgte« adelsmanden Falk Gøye om et lån på 150 joachimsdaler.

Andre hyppige notater er indførsler om de ganske mange gaver bispem modtog. En borger i Nidaros (var han mon også en forretningsforbindelse?) sendte en halv tønde fisk, fru Sophie Below leverede et egetræ, hr. Malte kom med en ox, flere adelige sendte vildt og 4 eller 5 fedesvin, og en borger i Nyborg gav 10 skæpper hvede og en italiensk ost. Bispens bord har været ganske godt forsynet, og der var også lækkerier og specialiteter imellem som røgede aborner, 94 røgede ål fra hertug Frederik og en halv tønde krebs og saltet fåremælk, som kom fra to præster.

Som man kan se, er der tale om en righoldig kilde med et væld af forskelligartede oplysninger af især personal-, lokal- og kulturhistorisk art. Oplysningerne er så mange, at de hver for sig umiddelbart kan være svære at finde. Derfor er det meget lykkeligt at udgaven er udstyret med to glimrende registre. Personregistret på 64 sider indeholder ikke mindre end ca. 1.900 navne, og der er lagt et stort arbejde i at identificere de enkelte personer og i at give korte biografiske oplysninger om dem. Stedregistret på 25 dobbeltspaltede sider henviser de notitser, hvor lokaliteten er nævnt (også i forbindelse med visitatser, konventer og begavelser). Til hvert sogn eller købstad følger sig en liste over præster, degne, rektorer, borgmestre, herredsfogeder mm. samt alle andre beboere, der er nævnt i dagbøgerne.

Arbejdet med oversættelse og registre blev påbegyndt af senere afdøde arkivar H. Skyt-

te, og det er nu afsluttet på fortrinlig vis af Anne Riising og Mogens Seidelin. Den første synes at tegne sig for oversættelsen, den sidste af registrene. Historisk Samfund for Fyns Stift har megen ære af publikationen.

Knud Prange

Ministermøder 1900-1901. Konsejlspræsident Hannibal Sehesteds optegnelser. Ved Poul Erik Olsen. Rigsarkivet, G. E. C. Gad 1992. 118 s.

Ministermødeprotokol 1901-1905. Konsejlspræsident J. H. Deuntzers referater. Ved Poul Erik Olsen. Rigsarkivet, G. E. C. Gad 1992. 93 s.

Ministermødeprotokol 1905-1908. Konsejlspræsident J. C. Christensens referater. Ved Poul Erik Olsen. Rigsarkivet, G. E. C. Gad 1992. 202 s.

I 1973 tog professor Tage Kaarsted initiativet til at udgive ministermødereferater fra dette århundrede med udgaven om ministeriet Th. Zahle 1916-18. Siden har både han selv og andre fulgt det op, så der foreligger udgivne referater dækkende perioden 1916-40 med enkelte huller. Poul Erik Olsen, Rigsarkivet, er nu gået samme vej med tre bind ministermødereferater for årene 1900-1908 i udgaver, der bedst kan betegnes som skrabe. Realoplysninger er der overhovedet ingen af og i de to sidste af de tre bind, er end ikke den håndskrevne tekst renskrevet, men gengives direkte. Han følger her et dårligt eksempel fra nogle af de tidligere udgivelser. Simplere kan det vist ikke være, men nyttigt er det under alle omstændigheder for den politiske historie, at referaterne bliver gjort lettilgængelige. På creditsiden må også regnes et personregister til hver af de tre bind, som uden omfangsproblemer kunne være slået sammen til et. For personalhistorien er der kun spredte stumper at hente, referaterne giver næppe meget indtryk af referenternes personlighed. Efter registrene at dømme er navnestoffet størst i det første bind dækkende den ganske korte periode 1900-1901, mens det er ret ubetydeligt i de følgende.

John T. Lauridsen

Michael Bregnsbo: Gejstlighedens syn på samfund og øvrighed 1775-1800, belyst ved trykte prædikener og taler. Den danske historiske Forening 1992. 160+124 s. i et bd. 150,00 kr. III.

Med god grund har Den danske historiske Forening udgivet Michael Bregnsbos historiespeciale i uforkortet form med rettelser af de fleste trykfejl (dog ikke alle, konsekvent staves bl.a. ordet hierarki forkert!), men det er helt ude i det petitesseagtige i et i øvrigt bundsolidt og stofmættet arbejde, der baner nye veje for forståelsen af dansk politisk idehistorie i slutningen af 1700-tallet. Bregnsbo har turdet kaste sig ud i det, som andre ikke engang har turdet tænke på, nemlig at gennemgå godt 3100 prædikener og taler mellem 1775 og 1800 – stort set det kendte trykte materiale – for at finde ud af, hvilke budskaber om samfund og øvrighed, konge, embedsmænd, lighed, menneskerettigheder, frihed, m.m. præsterne viderebragte til deres sognebørn. Det var en periode af dansk historie, hvor oplysningstiden begyndte at nå større samfundsgrupper og hvor store udenlandske begivenheder (den amerikanske frihedskrig, den franske revolution), satte spørgsmålstegn ved etablerede institutioner og autoriteter og vedtagne opfattelser. Samtidig var landboreformer igang herhjemme. Afspejler disse forhold sig i prædikenerne, spørger Bregnsbo sit store materiale, idet han, som venteligt i en historisk faglig svendeprøve gør meget ud af at undersøge repræsentativiteten af sit kildemateriale. Her må han til det sidste svare, at det ikke er ganske repræsentativt. Materialet er først og fremmest fra gejstlighedens øverste lag med geografisk koncentration til København. Der er foretaget et stort personalhistorisk identifikationsarbejde blot for at kunne konstatere dette. Dette lader Bregns-

bo det imidlertid ikke blive ved. Talernes og prædikeneres ophavssituation spillede naturligvis også en rolle for, hvad de venteligt kunne indeholde. Det var ikke et tidens tegn, at præsterne brugte f.eks. en godsejers død til en sønderlemmende kritik af godsejervældet! Selvfølgelig ikke, men med de nødvendige forbehold når Bregnsbo frem til, at de nye idestrømninger i modificeret og tillemptet form faktisk nåede frem til prædikestolene i løbet af den behandlede periode og dermed ud til den brede befolkning på de hårde bænke. Det er bogens slutpointe, at der hermed var bibragt brede befolkningslag en ændret opfattelse af centrale samfundsspørgsmål med langsigtede politiske og sociale konsekvenser, nemlig en af forudsætningerne for moderniseringen af samfundet i 1800-tallet. Bregnsbo har stillet et centralt spørgsmål til et tungt og besværligt kildemateriale og kommer fra det med et flot resultat, som ægger til nye spørgsmål og studier. Hvad kan man da forlange mere? Gerne at Bregnsbo selv følger det op! Han har demonstreret, at han har forudsætningerne for det.

Den ligeledes udgivne materialesamling, som udgør bogens anden selvstændige del, er egentlig Bregnsbos eget arbejdsredskab med referencer til præsteudtalelser om en hel række andre samfundsspørgsmål. Samlingen letter vejen betydeligt for den, som agter at gå i Bregnsbos fodspor. Den indeholder også bibliografier og en lang række gejstliges personalia og karriereforløb. Såre nyttigt, men præstebiografierne når i de fleste tilfælde ikke ud over, hvad den eksisterende håndbogslitteratur giver.

John T. Lauridsen

Fynske Årbøger 1992. Udgivet af Historisk Samfund for Fyns Stift. Odense, 1992. 128 s. ill. Ej ISSN eller ISBN. Pris. 70,-.

Med 10 artikler om fynske forhold, orientering om ny lokalhistorisk litteratur samt foreningsmeddelelser og et navregister er en ny årgang af *Fynske Årbøger* kommet ud til medlemmerne. Selvom udstyret ikke kan måle sig med for eksempel *Sønderjydske Årbøger*, og der øjensynligt er stagnation i medlemstallet, så rummer det foreliggende hæfte et par væsentlige bidrag, der nok kunne fortjene en større udbredelse.

Det drejer sig først og fremmest om Per Grau Møllers oversigtsartikel: »*Udskiftningskort og matrikelkort – indhold og opbevaring*» der er mere spændende, end man måske skulle forvente af titlen. På godt 10 sider får Grau Møller kort, klart og kompetent gennemgået korttyperne (udskiftningskort og matrikelkort) og for de fynske korts vedkommende; deres nuværende opbevaringssteder.

Endelig gives et par eksempler samt en litteraturliste, der erindrer os om, hvor pauvert det står til med håndbogslitteratur på dette interessante felt. Her ligger tydeligvis en opgave og venter, måske for Kartografisk Dokumentationscenter eller Kort- og Matrikelstyrelsens arkiv?

Ole Nederland har under den pudsige, men lidt kryptiske titel: »*Præstens gris – Da Peder Vendepørt skrev tiende i Birkende 1663*» søgt at belyse det særdeles relevante spørgsmål; hvordan foregik det egentlig i praksis, når præsterne i sin tid opkrævede tiende? På baggrund af en sag i Bjerger herredes tingbog, ser forfatteren nærmere på præsten i Marslev-Birken- des opkrævning af kvægtiende omkring Skt. Hans 1663. Af sagen fremgår det bl.a. at præsten også tog tiende af får, grise og andet kræ, når han med sit lille følge drog rundt til fæstebønderne i Birkende by.

Af andre bidrag kan nævnes Anne Riisings »*Fra Verninge sogns kirkeregnskaber i 1840'erne*«, Viggo Bangs »*Hvad gamle marknavne kan fortælle*» samt en artikel, der også har inspireret til årbogens omslag: »*Den fynske bindingsværksgård*«. Artiklen rummer i og for sig intet nyt, men har til gengæld en yderst dystre baggrund, idet forfatteren – Torben Lindegaard

Jensen – nøgternt konstaterer, at med udgangspunkt i mere end 300 bevaringsværdige bindingsværksgårde, er kun 30 blevet fredet. For de resterende gælder med forfatterens ord: »Inden for de næste 5-10 år vil hovedparten af ejendommene have skiftet ejer, og da samfundsøkonomien – specielt med hensyn til budgetterne til kulturelle formål – kører på meget lavt blus, må vi se i øjnene, at en hel livsform – bondekulturen – tager hovedparten af sin bygningskultur med i graven.«

Måske det er på tide, at også slægtsforskere får rede på, hvordan den gamle slægtsgård har det, hvis man hidtil kun har glædet sig over de prægtige længer på et gammelt gulnet fotografi?

Tommy P. Christensen

O.J. Rawert: Kongeriget Danmarks industrielle Forhold. Fra de ældste tider indtil begyndelsen af 1848. 830 s. Indb. Udgivet af Forlaget Skippershoved, 1992 (fotografisk optryk). ISBN 87-89224-16-7. Pris 288,-.

Kan man fascineres af ældre tiders tilvirkning af »gemene Vinduesglas« (s.339) og anse det for nyttigt viden, at det var blikkenslager Irgens i Køge der under krigen med England anlagde et glasværk i bemeldte by (s.340), så vil man også vide at værdsætte den guldgrube af sådanne oplysninger, som Rawert samlede og udgav i sin egen systematiske orden. Hvadenten man søger viden om båndvævning, blegeri, bomuldsvæveri, brændevinsbrænding eller en hel femte produktion i begyndelsen af forrige århundrede, så går man sjældent forgæves hos Rawert.

Derfor er det et godt initiativ, som det lille forlag Skippershoved i Ebeltoft og Arbejder-, Håndværker- og Industrimuseet i Horsens har taget med denne genudgivelse. Til anledningen har Niels Peter Stilling fra Søllerød Museum, der tidligere har beskæftiget sig med Rawerts nyttige skrifter og smukke akvareller, skrevet et længere forord om manden og værket. Afsluttende bringes et stednavneregister, udarbejdet af Jens Skriver, en værdifuld ting, der har været meget savnet. Rawert baserede nemlig sit værk på et ønske om en beskrivelse af de ham bekendte aktiviteter indenfor Danmarks forskellige industrigrene, hvorimod lokaliseringen af sådanne aktiviteter kom i anden række.

Som personalhistoriker må man dog begræde, at det store arbejde med udarbejdelsen af et register ikke har omfattet personnavne-stoffet, idet hundredvis af indvandrede håndværkere og specialister m.m. optræder i værket. I flæng kan fra siderne om papirproduktion (p.632ff.) nævnes navne som: Gødert van Lytke, Johan Ettesen, Johan Drewsen, Lichtenberg, Nelthrop, Harris, de Beaumont, Ernholdt, Henriques, Lappé, Syversen, Worm, Gandil, Herzberg, Holmsted Høst, Sievers, Hagenbeck, Frænckel, Kølle m.fl. Der er derfor nok at tage fat på, hvis man skulle have en ane, der forfærdigede dette eller hint i det 18. eller i første halvdel af det 19. århundrede, idet man skal bemærke sig, at værket *ikke* dækker tiden efter 1850.

Tommy P. Christensen

Harald Ilsøe: Bogtrykkerne i København og deres virksomhed, ca. 1600-1810. En biobibliografisk håndbog med bidrag til bogproduktionens historie. 307 s. Ill. Indb. (Danish Humanist Texts and Studies, Volume 5). Udgivet af Det kongelige Bibliotek på Museum Tusulanums Forlag, 1992. I;ISBN 87-7289-195-5. Pris 298,-

Første gang man får denne gedigne og smukt trykte bog i hånden vil mange nok fundere over betegnelsen »en biobibliografisk håndbog«. Men det er ikke sætternissen, der har været på spil. Bio-bibliografisk er en sammentrækning af »biografisk« og »bibliografisk«, idet bogens

emne er en række biografier af bogtrykkere og deres tryk. Konkret, som det siges s. 11: »en slags status over, hvad der foreligger tilgængeligt om de københavnske bogtrykkere og deres virksomhed fra år 1600, hvor Lauritz Niensens store trykbibliografi med dertil hørende studier standser, til tiden omkring 1808, da trykproduktionen efter et længere opsving var kommet i krise.« For de ikke indviede skal her tilføjes, at der sigtes til Lauritz Niensens grundlæggende værk: »Boghistoriske Studier til dansk Bibliografi 1550-1600« fra 1923, der udkom i stateligt format med en række prøver på de gamle bogtrykkes kunnen.

Ilsløse bog følger sig smukt ind i denne tradition, og gengiver ca. 60 eksempler på titelblade, friser og vignetter m.m. fra en række mindre kendte bogtrykker-arbejder. Illustrationerne det kun er blevet muligt at medtage ved økonomisk imødekommenhed fra Landsdommer V. Gieses legat.

Efter indledningen og en skildring af bogtrykkeren i arbejde anno 1672 kommer bogens vigtigste og vægtigste del (s. 37-222); gennemgangen af bogtrykkerne, opstillet og behandlet kronologisk i 7 perioder, idet der vises tilbage til den foregående periode, såfremt en bogtrykker kendes i flere perioder. Således omfatter den sidste periode (1799-1808) kun otte-ni nye bogtrykkernavne, men heriblandt så eksotiske som: Mandra, Rangel, Sebelow og Oettinger.

I sagens natur har det ikke været forfatteren muligt, også at udarbejde omfattende biografier for alle de – mere end 100 – bogtrykkere, som behandles. Men som illustration af spændvidden og omfanget af bogtrykkerbiografierne kan to citeres, idet der erindres om, at enkelte bogtrykkere også kan findes i Weilbachs Kunstnerleksikon, hvor de blev medtaget i 3. udgaven, hvis redaktionen skønnede, at de også havde været formskærere (træsnit). Først et eksempel på den magre høst, men samtidig også på den noget katalogagtige facon, der nødvendigvis må præge en håndbog af denne type (s. 81): »29 VILHELM WEDEMAN 1695.

Ifølge NYU 50 trykte han kataloger i København 1697, men var både før, i og efter dette år btr. i Norge (jvf. TVE). Kilden er formentlig auk.kat. over Just Høgs bibliotek 10. dec. 1695, som han har trykt i eksemplarer med angivelse af henholdsvis København og Christiania som trykkested. Skal oplysningen tages for pålydende, har W. vel lejet sig ind i et af de københavnske trykkerier«.

Et eksempel på en af de (mange) for den personalhistorisk interesserede mere givtige kunne være (s. 86ff.): »32 JOHAN LAVERENTSEN 1698-1729«, hvori det bl.a. hedder: »Søn af byskriver i Ribe og født ca. 1648. Han kom til København og blev arkivskriver, men havde udpræget boglitterære interesser og var i 1690erne udgiver af og forlægger for nogle publikationer ... Iøvrigt var han den første kgl. btr., der kaldtes direktør ... L. blev ganske velhavende, betalte 1717 366 rdl. i ekstraskat, mere end nogen anden btr., og angav 1726 trykkeriets værdi til over 2000 rdl. (ST II 271). Det lå i Studiestræde, hvilken adresse i de første år findes meddelt på de trykte forordninger. Da han under pesten 1711 forlod byen, nærmest bestyredes det af den senere professor Hans Gram, som han benyttede som korrektør. Trykkeriet brændte 1728, men i maj 1729 havde han et nyt i gang igen. Han døde aug. samme år, hans enke 1759 ...«

Oplysninger af en art, der også kan tjene til en belysning af den biobibliografiske genres særpræg. Afsluttende kan tilføjes, at der også er udarbejdet et register omfattende såvel bogtrykkerne som de trykkerier og typografer der omtales i biografierne. Derved bliver man opmærksom på sjældne navne som Henrich Zettergren, David Paaske og bogtrykker-svend Glasmacher. Det må derfor understreges, at der her foreligger et værdifuldt hjælpemiddel som man bør kende og benytte, såfremt man under sin forskning støder på en københavnsk bogtrykker fra det 17. eller 18. århundrede.

Tommy P. Christensen

Jørgen Kjeldsen (red.): I Guld og Himmelblaat. En bog om frimureriet i Danmark i fortid og nutid. Den danske frimurerorden. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck A/S, 1992. 182 s., Indb. kr. 275,-.

Som optakt til det danske frimureris 250 års jubilæum, som finder sted den 11. november 1993, har Den danske Frimurerorden udsendt dette smukke skrift. Det skal ses som led i en kampagne for, inden for de givne rammer, at skabe mere åbenhed omkring frimureriet. Bogen følges da også op af en udstilling om frimureriets historie baseret på materiale fra Finland og de andre nordiske lande. Udstillingen åbnedes den 3. august 1993 på museet på Koldinghus slot og kan omkring selve jubilæumsdagen og den efterfølgende tid beses på Nationalmuseet i København. Der er her mulighed for på en række punkter at få det visualiseret, som man kan læse om i bogen, som trods et udmærket illustrationsmateriale naturligvis ikke på samme måde kan vise lokaliteter og ting som en udstilling. Interesserede anbefales derfor at besøge udstillingen, efter at de har læst bogen, da udbyttet på denne måde vil blive bedst. Dog skal man ikke forvente, at de sidste hemmeligheder bliver afsløret. Dette ville stride imod frimureriets inderste væsen og ødelægge den værdifulde oplevelse, nyoptagne brødre får ved den gradvise indvielse i symbolernes tolkning i en fremadskridende udvikling af deres egen personlighed. Alligevel må man sige, at den udenfor stående interesserede ikke-frimurer gennem bogen og udstillingen får et vist indblik, som bringer ham tættere på en forståelse af den tankegang, som eksempelvis har præget en eller flere af hans nærmeste slægt. Og på dette punkt er der ingen hemmeligheder: matriklerne over frimurere foreligger trykt og kan beses på bibliotekerne. Man kan således hurtigt konstatere, om en given person har været frimurer. Trods dette er det en tankevækkende liste over kendte folk, der har været frimurere, som Nils G. Bartholdy i bogens afslutningskapitel bringer og kyndigt kommenterer.

Ud over indledningen skrevet af ordenens stormester Erik Qvist og en introduktion består bogen af 13 kapitler skrevet af 12 forfattere. Især i det historiske stof er der mange gentagelser, som en mere konsekvent redaktør nok burde have luget ud i. Det er trods alt ikke nødvendigt at gentage forhistorien hver gang et nyt aspekt skal behandles, og i det mindste burde han have sørget for, at der ikke fremkom direkte modstridende oplysninger, således som tilfældet er med redegørelserne for James Andersons forhold til deismen. Undertiden kunne man have ønsket sig fyldigere personalhistoriske oplysninger om enkeltpersoner, således om en af initiativtagerne til det danske frimurerlag, som blot omtales som »en proprietær A.J.C. Rosendal fra Lejre«. Iøvrigt mangler han i personregisteret. Litteraturlisten er oplysende, men kortfattet, og der savnes en oplysning om, hvad forskellen er på »Trykte kilder« og »Litteratur«. Flere værker forekommer begge steder! Af særligt interessante kapitler kan nævnes Virtus Schades to afsnit, hvor man nok kommer tættest på symboltolkningerne, og Nils G. Bartholdys afsnit om frimureriet og statsmagten, der grundigt dementerer, at der altid har været et skarpt skel mellem frimureri og politik. Det blev i hvert tilfælde ikke respekteret af Gustav III. Oplysningerne om planerne om at oprette en kvindelige i kredsen omkring grevinde Danner forekommer så interessante, at man gerne vil opfordre forfatteren til at publicere mere desangående, også selvom planerne strandede.

Alt i alt må man sige, at artiklerne førere læserne vidt omkring inden for frimureriets verden og giver mange nye og væsentlige oplysninger. Derimod kan det ikke afvises, at man stadig sidder tilbage med fornemmelsen af, at man ikke har fået det vigtigste at vide. Således forekommer der ingen plausibel forklaring på, at en velgørende organisation, der satses på det enkelte menneskes åndelige udvikling, har et så ildevarslende motto, som tilfældet er med ordene »Hævneren hævner hævneren«. Det er formentlig ord

som disse, der har været med til at skabe frygt og usikkerhed omkring frimurerens arbejde.

Den danske frimurerordens bibliotek og arkiv er intakt og rummer også på internationalt plan nogle af de værdifuldeste samlinger om emnet frimureri. Det er derfor med beklagelse, at man på side 155 kan læse, at hverken arkivet eller biblioteket er tilgængeligt for offentligheden. En trøst er det dog, at man altid er villig til at afgive oplysninger, når diskretionshensyn ikke forbyder det. En betingelse for at få adgang er, at en begrundet anmodning herom fremsættes skriftligt. Da det også oplyses, at der ofte afgives oplysninger både til seriøst arbejdende videnskabsmænd og slægtninge til afdøde frimurere, vil jeg gerne afslutte omtalen af den vellykkede og interessante publikation med at opfordre interesserede til at benytte sig af dette tilbud om adgang til et spændende personalhistorisk killemateriale, som kan føje nye aspekter til de levnedsskildringer, man arbejder med som slægts- eller personalhistoriker.

Hans H. Worsøe

– *Det skete. Modstandsbevægelsen på Skaarup Statsseminarium under 2. verdenskrig*. Skrifter for Svendborg & Omegns Museum, bind 31, 1992-112 sider. Pris: 125 kr. ISSN 0106-2220, ISBN 87-87769-49-2

»– Det skete« er en god bog, der kan have betydning både som oplysning om begivenhederne under besættelsen, og for personalhistorikere.

Bogen er sammensat af beretninger fortalt af tidligere elever, der gik på Skaarup Statsseminarium i årene 1940-45, og disse fortæller om deres tilknytning til modstandsgrupperne på skolen.

Den bæres vel nok af Anton Poulsen, der har bygget sin historie på notater i sin gamle dagbog. Han fortæller meget levende om begyndelsen med de illegale blade i efteråret 1943 og hans følgende tilknytning til modstandsgrupperne på grund af jødeforfølgelserne, og dertil kommer så oprettelsen af militærgrupper på seminariet. Vi følger flere af disse grupperes arbejde, der iøvrigt skildres på en meget spændende måde.

Anders Poulsen, der blev leder af grupperne, giver således et godt indblik i, hvorledes antallet af deltagere i modstandsarbejdet udvides, og det giver derved i det hele taget et indtryk af, hvordan en modstandsbevægelse kan opstå. På tre fotos fra 1945 får vi desuden navne på alle de fotograferede fra seminariet. I alt har der været 40 mand fordelt i seks grupper.

Beretningen er endvidere suppleret med oplevelser fra en række andre elever, der fortæller om, hvorledes de i løbet af 1944 og 45 knyttedes til grupperne, og man kan måske undres over den mangel på militær viden, de fleste havde.

Til disse skildringer er der også en beretning af Karl Otto Meyer fra Sydslesvig. Det er uddrag af et foredrag, som blev holdt på Frihedsmuseet i 1991. Vi hører her, at Karl Otto Meyer i efteråret 1944 som 17-årig blev indkaldt til tysk militærtjeneste, og om hvorledes det lykkedes for ham med hjælp fra nogle danskere først på året i 1945 at flygte over grænsen til Danmark. Her måtte han flyttes fra det ene logi til det andet af frygt for opdagelse, og han bliver bl.a. på Svendborgegnen knyttet til militærgrupperne og deltager i flere aktioner indtil han endelig den 5. maj 1945 kan kaste sit illegale navn bort og træde frem med sit eget.

Det er som sagt en god bog, der giver mange gode indtryk af krigens sidste år og med omtale af en del personer.

Jørgen H. Barfod

Hanne Willert: Store familier i små huse. 77 hus-familier i 1800-tallets Kyndby. (Kultursociologiske Skrifter nr. 29). 168 s. hft. Akademisk Forlag, 1992. ISBN 87-500-3041-8. Pris kr. 158,-

Alle slægtsforskere har aner i forrige århundrede, og de fleste i datidens landbosamfund. Men sjældent bliver man stillet overfor en bog, der som denne får spørgsmålene til at hvirvle gennem hovedet, og inspirerer til at se på sin egen anetavle med friske øjne. Allerede forfatterens hovedspørgsmål ægger til egne undersøgelser: Var det almindeligt i forrige århundredes Danmark, at børn, forældre og bedsteforældre boede under samme tag; som én stor familie? Svaret skal ikke røbes her, istedet skal suppleres med et andet aspekt, som forfatteren – der er kultursociolog – behandler, nemlig kvinderne og deres talrige børnefødsler (i og udenfor ægteskab), børnedødeligheden, mønstret i børnefødslerne hos den enkelte kvinde og meget andet. Forfatteren gennem-analyserer sit materiale på kryds og tværs; et materiale, der iøvrigt primært består af folketellingsmaterialet fra landsbyen Kyndby i Hornsherred, som lå under Svanholm gods, suppleret med en lang række kirkebøger, bl.a. fra Frederiksborg, Holbæk og Roskilde amter.

Bogen er en omarbejdet version af en magisterkonferens og følgelig ikke skrevet specielt med henblik på slægtsforskere. Det afspejler sig i den videnskabelige opbygning, hvor der indledes med problemformulering (s. 9-26), metode og kilder (s. 27-35), og iøvrigt afsluttes med en fyldig liste over de anvendte utrykte kilder samt 7 1/2 sides litteraturliste. Det skal dog ikke lastes forfatteren, da sproget er enkelt og glidende, ganske uden unødige krummelurer. Flere gange undervejs samles der op på stoffet, og gøres sammenfatninger (s. 74, 117, 142) inden der endeligt konkluderes over 10 sider. De mere teoretiske og metodiske aspekter i forfatterens behandling af 3-generationsfamiliens forekomst i det 19. årh.s landbosamfund skal ikke kommenteres her, men specielt interesserede kan henvises til forfatterens introducerende artikel i tidsskriftet *Fortid og Nutid* (1991, s. 1ff.), der på udmærket vis opridses hovedresultaterne af Willerts undersøgelser.

I stedet skal der afsluttende gives et par smagsprøver på karakteren af forfatterens konklusioner, da de efter anmelderens mening bedre end mange ord, bør friste til en nærmere undersøgelse af ens egne aner og deres familiemønster. På side 135 hedder det således: »For alle landbokvinderne i mit materiale taget under ét er 9% af deres børn uægteskabeligt født.« – og videre (s. 136): »Hvis jeg således har fundet frem til alle de uægteskabelige fødsler for kvinderne i mit materiale, finder jeg det bemærkelsesværdigt, at ingen af de ugifte mødre forbliver ugifte. Over 3/4 af dem bliver gift med barnets far, resten bliver gift med en anden mand. Og alle de uægteskabeligt fødte børn har jeg fundet hos moderen i hendes ægteskab – selv om materialet ikke giver mig mulighed for at se, om de bor der vedvarende lige til konfirmationen. Flere af disse børn har for en tid – ofte til forældrene blev gift eller i begyndelsen af ægteskabet – boet hos deres bedsteforældre, som plejebørn.« Kort sagt en inspirerende bog, der bør få slægtsforskeren til at kigge slægten efter for eventuelle 3-generationsfamilier.

Tommy P. Christensen

Frants Jørgen Hvass: Den von Schiebell-Arenstorffske familiestiftelse, 50.s., Løgumkloster 1992. Forfatterens adresse: Markledsgade 24A, 6240 Løgumkloster.

I 1981 udsendte den flittige slægtsforsker, fhv. retsassessor Frants Jørgen Hvass en lille stamtavle over de successionsberettigede til den von Schiebell-Arenstorffske familiestiftelse. Dette arbejde har samme forfatter nu fulgt op med en lille publikation om stiftelsen og en række af personerne omkring den beregnet for familien. Den er derfor kun fremstillet i 100 eksemplarer. I modsætningen til stamtavlen (se omtalen af denne i dette tidsskrift

1984/1 s. 87-88) er der denne gang tale om en smuk publikation med adskillige farvegen- givelser af våbenskjolde og bygninger, der har tilhørt familiekredsen. Der kan ikke være tvivl om, at publikationen vil vække glæde i denne kreds, men den fortjener også at kendes af flere og finder forhåbentlig vej til de offentlige arkiver og de store biblioteker.

Hans H. Worsøe

Olaf Boserup Kirstein: Stamtavle over slægten Kirstein i Danmark. 80 s. Dansk Historisk Hånd- bogsforlag, 1992. Hft. kr. 98 + porto.

Den foreliggende stamtavle er resultatet af dr. Olaf Boserup Kirsteins mangeårige arbejde med sin egen slægt, og takket være offervillighed fra hans og familiens side samt et tilskud fra Velux Fonden af 1981 kan den smukt udstyrede bog sælges for en særdeles favorabel pris. Slægten føres tilbage til Jacob Karsten eller Kårsten, der var kammersekretær hos en- kefyrstinde Hedevig på Neustettin slot i det daværende Østpreussen, hvor han omtales i årene 1646-50.

Den nuværende navneform er en slesisk dialektal sideform af navnet. Slægten kom til Danmark i 1781 med Ernst Philip Kirstein, f. 17. dec. 1759 i Stettin, der døde i St. Petri sogn i København d. 6. oktober 1834, og som tilhørte femte slægtled. Han var sekretær for Ernst Heinrich Schimmelmänn og var livet igennem nært knyttet til den schimmelmänn- ske familie. Han var administrator af det Schimmelmänniske fideikommis, deputeret i ge- neral-toldkammer- og kommercekollegiet, ejer af lyststedet »Nøjsomhed« ved København og udnævntes 1829 til etatsråd. Med sin hustru, Emilie Henriette Cramer, havde han 7 børn, der udgør slægtens sytten led, som danner basis for den egentlige stamtavle. Seneste slægtled, det tolvte, omfatter på udgivelsestidspunktet kun to personer, men de 25 perso- ner i 11. slægtled er endnu langt fra færdige med at få børn. Der er imidlertid ikke tale om nogen stor slægt – selve stamtavlen omfatter ialt kun 124 numre.

Bogen, der indledes med farveportrætter af Ernst Philip Kirstein og hustru samt slæg- tens våbenskjold tegnet af Fr. Britze, er smukt udstyret og afsluttes med en række portræt- ter og det obligatoriske personregister. Der er således tale om en publikation, som både forfatter og forlag kan have ære af.

Hans H. Worsøe

Kay Sparre-Ulrich: Stamtavle over efterkommere efter Justitsråd Georg Christian Ulrich, forstinspektør i Sorø, 16+461 sider, A4, 19 fotos, 1 kort, farvevåben. Pris indb. inkl. forsendelse og moms kr. 523,00. Udg. af forf., Krogholmgårdsvej 86, 2950 Vedbæk.

I 1787 forlod den da 25 årige forstmand Georg Chr. Ulrich (1762-1835) sit hjem ved god- set Wispenstein i det skovrige Hannover-område for at gøre sin lykke i det fremmede Dan- mark. To år efter blev han gift med Sophie Margrethe Sparre – af Randers-slægten – og de- res 11 børn og deres efterkommere er bl.a. udførligt beskrevet i denne stamtavle i de 11 slægtsliniers historie. Det er således i modstrid med titlen ikke en »stamtavle«, men en komplet efterslægtstavle den nu 84 årige Kay Sparre-Ulrich efter et imponerende forsk- nings- og indsamlingsarbejde præsenterer os for. Slægtens danske stamfader gik det vel. Han blev dansk statsborger i 1801 og allerede i 1805 fulgte udnævnelsen som forstinspek- tør for Sorø Akademiets skove.

Fordelt på 8-9 slægtled tæller stamtavlen i alt ca. 2.857 efterkommere plus yderligere et par hundrede, som der redegøres for på et udsendt supplementsblad. Dertil skal lægges oplysninger om de indgiftede personer og deres forældre. Ja, så er der endda endnu flere personer i bogen:

I indledningen skildres således slægtens ældste oprindelse i det hannoverske eller rette- re i egnen omkring Klein-Steinwedel, hvor den ældst påviselige stamfader Heinrich Oelckers (ca. 1614-92) levede. Det er interessant at læse om hvordan de landlige navnevarianter Oelers, Ölrich, Ölckers, etc. efterhånden urbaniseres til Ulrich.

Endvidere redegør forfatteren for de ældre tyske linier af slægten samt efterkommere efter den i 1864 fra Wispenstein til USA udvandrede Carl Heinrich Christian Ulrich, og i supplementsbladet fremgår det, at Sparre-Ulrich har sporet endnu en forglemt USA-linie.

Slægten Ulrich har i øvrigt efterhånden tradition for udgivelse af gode stamtavler over slægten. I 1878 udkom således etatsråd G. H. J. Ulrichs »Stamtavle over Familien Ulrich«, et arbejde forfatterens fader, ingeniør Georg Christian Sparre-Ulrich, i 1925 kompletterede og ajourførte. Her var det endnu muligt at opstille de forskellige liniers efterkommere i skematisk tavleform med de mest nødvendige genealogiske data. Dengang var det endnu muligt at presse 3-4 generationers efterkommere sammen på relativt få A4-sider – en umulighed i dag, hvor endnu 3-4 generationer er kommet til.

Den nye og stærkt udvidede efterslægtstamtavle er da også opstillet generationsvis – og suppleret med biografier af efterkommerne og deres eventuelle ægtefæller – i sig selv et imponerende arbejde. Alle efterkommere havde forudgående fået tilsendt et spørgeskema vedrørende genealogiske data, uddannelse og karriere – og disse besvarelser udgør grundstammen i biografierne, der – hvor det har være muligt – er kraftigt suppleret af forfatteren ved anvendelse af stort set alle tilgængelige etatværker, som Sparre-Ulrich udførligt redegør for i litteratur- og kildefortegnelsen. At bogen afsluttes med et fuldstændigt personregister på 40 dobbeltspaltede sider nævnes blot som en selvfølgelighed. Man glæder sig også over de mange portrætter af slægtens ældste medlemmer samt det smukt gen- givne familievåben i farve.

Bogens sats er fremstillet som fotosats på grundlag af et grafisk pc-program, hvor forfatterens nærmeste familie har hjulpet med indtastningsarbejdet, og satsen fremtræder overordentlig nydelig og overskuelig, ligesom papir og indbinding er af gedigen kvalitet. Kay Sparre-Ulrich, der har en fortid som direktør for og indehaver af Dansk Genealogisk Institut, har som pensionist brugt stort set al sin tid i flere år på udarbejdelsen, der dog er ajourført helt frem til sommeren 1992. Den udkom i september samme år! Og denne store »gratisindsats« sammen med delvis egen produktion af satsen og stor interesse fra slægtens side, har medført, at denne mammut-stamtavle har kunnet sælges for kun kr. 500,00 + porto. Der er enkelte trykfejl i bogen, hvad der næppe kan undgås, men de ses alle rettet i en serie supplerende »Tilføjelser og Rettelses«-blade, som forfatteren forbilledligt og løbende har sendt til køberne.

Henning Jensen

Kurt Jacobsen: Aksel Larsen – en politisk biografi. Vindrose 1993. 710 s., ill. Pris: 395,-.

Store biografier af danske politikere er en sjældenhed. Det er derfor med forventning man går til læsningen af en omfattende biografi af en af dansk politikis mest markante skikkelser, Aksel Larsen (1897-1972), der i mere end en menneskealder var leder af Danmarks kommunistiske Parti, for på sine ældre dage at blive en drivende kraft i Socialistisk Folkeparti. Hans liv, spækket med omskiftelser, store skuffelser og enkelte sejre, fører os på rejse fra Brændekilde til Niznij Novgorod og fra Sachenhausen til Dronningens Tværgade! Aksel Larsen nåede ikke selv at få skrevet egentlige erindringer, men ved hans død i januar 1972 forelå der enkelte trykte erindringskitser fra hans hånd, flere båndinterviews samt ikke mindst et stort arkiv. Dette materiale havde imidlertid ikke alene kunnet danne grundlag for en så dækkende og spændende fremstilling, som her foreligger. Forfatteren, historike-

ren, lic.phil. Kurt Jacobsen var begyndt at skrive DKPs tidlige historie før kommunismens sammenbrud i Østeuropa. Som kommunist havde han under det mildere politiske klima fået adgang til arkiver i Sovjetunionen, der kunne belyse partiets historie. 1987-89 udsendte han to bøger, som for perioden 1919-32 beskrev den interne udvikling i det ganske lille parti. Yderligere materiale om Aksel Larsen er nu hentet de samme steder. Kurt Jacobsen har derfor haft ganske særlige forudsætninger for at gå til denne opgave. Dertil kommer, at den hjemlige kommunismes sammenbrud har ført til, at hele DKPs arkiv er blevet overført til Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, og at flytningen egentlig først afslørede, hvor meget, der trods mange udtalelser om det modsatte, er bevaret. Besættelsestiden har ikke indebåret, at DKPs arkiv før 1940 blev tilintetgjort. Tværtimod er det ret fyldestgørende. Det heldige møde mellem en forfatter med særlige forudsætninger og en tid, der åbner for adgang til og udnyttelsen af et righoldigt kildemateriale foreligger.

Kurt Jacobsen skuffer ikke forventningerne. Med sikker hånd fører han os fra fase til fase i Aksel Larsens liv, prøver at finde den røde tråd, leder os videre i forståelsen af denne personlighed med delkonklusioner, tilbageblik og ræsonnerende afsnit, så overblikket ikke tabes. Der vil møde læseren en del overraskelser, selv for den, som i forvejen har stiftet bekendtskab med Kurt Jacobsens tidligere bøger og troede at vide det meste om DKP. Skønt formand for DKP fra 1932 til 1958 var Aksel Larsen på en måde en politisk afviger set med en sovjetkommunistisk optik. Allerede mens han i 1926-28 var på partiskole i Moskva gjorde han sig så meget ud til bens med meninger, der adskilte sig fra de herskende, at han måtte gøre afbigt og blev forvist til Sibirien for en tid derefter. Den mand »burde« aldrig have været formand for DKP, hvis der havde været bedre egnede personligheder. Det var der imidlertid ikke, og her kommer betydningen af Aksel Larsens oratoriske evner og slagfærdighed frem som en faktor, som ikke må underbetones i et land, der ikke ligefrem har tradition for karismatiske ledere. Det var med til at sikre hans position i partiet og siden hans politiske overlevelse efter bruddet med DKP i 1958. Trods afbigt blev Aksel Larsens politiske forsyndelser ikke glemt i Sovjetunionen, hvor hans politiske sagsmappe støt voksede, og hvortil han flere gange måtte foretage rejser for at stå skoleret for de sovjetiske kommissærer, og i 1937 var det nær ved, at returbilletten kunne være sparet. Han var ved at blive fængslet som partikammeraten Arne Munch-Petersen (der døde under indespærringen i 1940). I hvert fald opfattede Aksel Larsen det selv sådan, men han havde en evne til at overleve, såvel politisk som fysisk og psykisk. Efter det tyske overfald på Danmark, blev DKP ved et grundlovsbrud forbudt i 1941. Skønt stærkt eftersøgt holdt Aksel Larsen sig på fri fod til november 1942, og da han først var kommet i Gestapos klør, fortalte han dem efterhånden en del om det illegale DKP og modstandsarbejdet. Der foreligger en lang redigeret forhørsprotokol om dette, som siden 1943 flittigt har været brugt og flere gange udgivet for at sværte Aksel Larsen som stikker overfor sine egne og dermed miscreditere kommunismen i Danmark. Socialdemokraten Hartvig Frisch tog som den første fat i foråret 1943 – forbindelserne til Gestapo må have været i orden – og brug og misbrug af den forhørsprotokol er ikke forbi endnu. Kurt Jacobsen redegør meget søbert for hele forløbet omkring arrestationen og forhøret, og efterlader hverken læseren med en tilsværtet eller frikendt Aksel Larsen. Det er ingen heltebiografi, Kurt Jacobsen, har skrevet, men en bog om en politiker af kød og blod, der vidste, at han ikke godt tålte smerte, havde svært ved at leve monogamt – fire ægteskaber blev det til foruden de kendte og ukendte løse forbindelser – og som lejlighedsvis havde det vanskeligt med sandheden. Han kunne balancere så meget på kanten, at han overskred grænsen, som Kurt Jacobsen formulerer det et sted. Efter et ophold i koncentrationslejren Sachsenhausen reddede Aksel Larsen sig ved en fejl og tilfældighed med til Sverige med de hvide busser i 1945. Det var ellers ikke tyskernes mening, at den danske DKP-formand skulle overleve. Derefter var de mest fa-

refulde faser i Aksel Larsens liv gennemløbet, men en angst for sit liv forlod ham aldrig siden, og især efter bruddet med DKP frygtede han stadig et attentat. For at forebygge det tav han med sin store viden om kommunismen og forhold før 1940, også at han havde vidst, at Arne Munch-Petersen var død. Tavsheden skulle dels være en slags livsforsikring, dels var hans egen rolle ikke kun flatterende. Fortiden forfulgte ham, da han med Socialistisk Folkeparti oplevede sit folkelige og politiske gennembrud. Den lagde en skygge over hans senere år, hvor den gamle kommunist havde svært ved at tilpasse sig mere partidemokratiske regler i SF. Han ville helst være bossen, og det spillede sammen med politiske modsætninger en ikke ringe rolle ved dannelsen af Venstresocialisterne 1967 som udbryderparti fra SF.

Bogens styrke ligger i fremlæggelsen af et stort nyt materiale, som Kurt Jacobsen til fulde mestrer. Især skildringen af tiden før 1940 og perioden fra 1940'ernes slutning til bruddet med DKP er fremragende, nogle steder elementært spændende, mens afsnittet om tiden fra 1958 med SF står langt svagere og i forhold til bogens samlede omfang kun fylder lidt – for lidt. For tiden efter 1958 foreligger flere værker om SF, også flere end Kurt Jacobsen nævner, men det alene retfærdiggør ikke en beskæring, hvis det skal være en helstøbt biografi af politikeren Aksel Larsen. Det er så åbenbart kun den kommunistiske partiformand, der har interesseret Kurt Jacobsen; eksempelvis bliver forklaringen på Aksel Larsens og SFs gennembrud ved valget i 1960 slet ikke forsøgt egentligt forklaret. Vælgeranalyser glimrer ved deres fravær. Det er også forbløffende lidt, der gøres ud af tiden 1940-42. Måske mangler der kildemateriale, men derfra og til at gå uden om artiklerne af f.eks. Ole Borgå og Claus Bryld i *Historievidenskab* 12, 1977, og i øvrigt det meste af besættelsestidslitteraturen, er lige hurtigt nok. Til det besynderlige hører også uviljen mod at bruge og henvise til mange af Det nye Venstres skrifter. Ursula Schmiederers bog om SF er unævnt, Bjørn Meidells om DKP og storstrejkerne 1956 ligeledes for bare at tage et par eksempler. En mand som Elias Bredsdorff har ikke fundet vej til teksten, selv om han optræder på et foto fra 1938, men måske hænger det sammen med, at også Bredsdorffs erindringer med talrige henvisninger til Aksel Larsen er udeladt? Ved at komme lidt mere omkring i litteraturen kunne Kurt Jacobsen have fået rundet bedre af eller nogle steder sparet os for en fremstilling, hvor mere relevant viden allerede foreligger andetsteds. Her vil jeg nævne beskrivelsen af påskekrisen 1948 (s. 354f.) som et eksempel, hvor det manglende kendskab til Nikolai Petersens behandling heraf (i: *Danmark og det internationale system*, 1989), giver et højst ufyldstgørende udslag. Jeg har en mistanke om, at Kurt Jacobsens kendskab til tidsskriftslitteraturen er begrænset. Med hensyn til aflytningen af DKP-medlemmer under opgøret med Aksel Larsen, synes det at være forbigået Kurt Jacobsens opmærksomhed, at også Information i 1976 kunne bringe originale oplysninger i den sag, som kunne have suppleret fremstillingen på dette punkt. En bog af dette omfang har brug for et godt register, men på dette punkt skuffer den ganske. Der er kun et ganske ufuldstændigt personregister, som man ikke kan stole på. Hvorfor skal f.eks. G. Japsen s. 192 og Frits Clausen s. 232 og 242f. ikke med? I lighed med en række trykfejl burde det rettes i kommende oplag.

Det er en hele vejen igennem sober fremstilling af Aksel Larsens liv, der fremlægges. Det er ikke et stykke partikommunistisk historieskrivning. Kurt Jacobsen er både i tilstrækkeligt omfang skånselsløs og sobert bedømmende. Det er meget flot klaret og enkelte mislyde overdøver ikke, at vi her har en af de bøger, der virkelig beriger den danske historiske litteratur og gør det til en ekstra glæde at være læser af den historiske biografi. For en biografi er det først og fremmest. Parti- og organisationshistorie, ligesom Aksel Larsens arbejde i og med hele partiapparatet, kontakten til provinsafdelingerne osv. er udeladt. DKPs historie skal stadig skrives.

John T. Lauridsen

Hvorup-Iowa tur/retur. Nørresundby/Sundby-Hvorup lokalhistoriske Forening. 121 s., ill. Hft. Pris 100 kr.

Martinus Pedersen fra Hvorup ved Nørresundby rejste i 1892 som 29-årig til Amerika. Men Amerika blev vejet og fundet for let. Allerede året efter vendte Martinus Pedersen tilbage. Imidlertid havde han både øjne og øren åbne i de godt 18 måneder, han var borte fra Danmark. Den foreliggende rejseskildring, baseret på dagbogsoptegnelser, er skrevet af Martinus Pedersen i 1896 efter hjemkomsten. Indimellem beretninger om den daglige kamp for brødet i forskellige jobs rundt om i Amerika, giver danskeren særdeles udtømmende beskrivelser af amerikanske forhold – i flæng kan nævnes landbrug, sundheds- og skoleforhold, de amerikanske kvinder, det religiøse liv, drikkeri, påklædning osv. Alle forhold kommenteres med den 29-åriges snusfornuft og kritiske holdning overfor alt, der er anderledes. Der er dog én ting, han altid vil mindes med stor glæde – nemlig amerikansk æblepie – den kan han ikke tale om uden »at smaske med tungen«. Han funderer også over evnen til at tilpasse sig fremmede forhold, jo yngre man er, jo lettere har man ved at glemme Danmark. »Før man glemmer Danmark, kan man ikke blive en god borger i Amerika eller føle sig tilfreds«, er hans mening. Selv er han for gammel og beslutter sig for at rejse hjem igen, »thi også i Danmark kan folk arbejde sig op ved stræbsomhed, udholdenhed og nøjsomhed«. Sundby-Hvorup lokalhistoriske Forening har i en del år haft manuskriptet i sin varetægt, men først i 1992, som er hundredåret for afrejsen samt foreningens tiårs jubilæumsår, er en udgivelse blevet realiseret.

Det er et godt initiativ. Bogen giver en god baggrundsviden til alle, der er interesserede i forhold omkring den danske udvandring i 1890'erne, omendskønt den er farvet af fortællerens efterrationalisering. Vil med stort udbytte kunne anvendes i folkeskolens historieundervisning.

Birgit Flemming Larsen

Bjarne Nielsen Brovst: Jægeren Kaj Munk. Mennesket, digteren og præsten. Poul Kristensens Forlag 1993. 100 s. ill. 158 kr.

Forfatteren har barslet med endnu en bog om Kaj Munk. I sidste halvdel af 30'erne skrev digterpræsten Kaj Munk en lang række jagtoptegnelser, som blev offentliggjort i bl.a. »Dagens Nyheder«, »Jyllandsposten« og »Nationaltidende«. Det er disse opsatser, der er basis for bogen.

Kaj Munks egne fortællinger om jagtoplevelser knyttes sammen med dagbogsoptegnelser, notiser og breve, der kommenterer den urolige tid i mellemkrigsårene, som Kaj Munk var så engageret i. Dette engagement var til tider en så stor belastning, at psykisk aflastning blev en nødvendighed. Aflastningen fandt Kaj Munk i naturen omkring Vedersø Præstegård på de mange begivenhedsrige jagtture alene sammen med sine trofaste hunde Fylla og Gravmand eller sammen med venner fra egnen eller tilrejsende gæster.

Det er ikke kun jægeren Kaj Munk, Bjarne Nielsen Brovst vil skildre. Ved at sætte jagtoptegnelserne ind i et tidsmæssigt perspektiv, hvor læseren får indblik i Kaj Munk's holdninger til tidens spørgsmål, men ligeledes konfronteres med det helt private familieliv, fremkommer en facetteret skildring også af digteren, præsten og mennesket.

Det er en smuk bog, gennemillustreret med fotografier og stregtegninger.

Birgit Flemming Larsen

Erik Hvidt: Liva. En biografi. Skippershoved 1992. 157 s. Ill. 188,00 kr.

Film og TV-mediet er forlængst blevet en så stærk magtfaktor, at den kan sætte både forfattere og forlæggere i gang, hvis der opstår en speciel interesse og er mulighed for et salg. Danmarks Radios udsendelse af en serie på fire dele i december 1992 om Liva Weel danner i den henseende ingen undtagelse. Et af seriens »biprodukter« er denne i bedste forstand populært anlagte og rigt illustrerede biografi. Hovedvægten ligger naturligt nok på Liva Weels revykarriere. Her kan der trækkes på et rigt avis- og ugebladsstof, og unægteligt kommer der hermed en del anekdoter og gode historier med, hvor man imidlertid spørger sig selv om den egentlige informationsværdi, når det er et revyportræt af en central skikkelse, som skal tegnes. Vi kommer ikke rigtigt tæt på Liva, selv om forfatteren ikke er bleg for i mange situationer at fortælle, hvad hun følte og tænkte. Dertil er omgangen med kildematerialet alt for let. Læseren spises af med en yderst knap litteratur- og kildefortegnelse til sidst, egentlige henvisninger er der ingen af, så læseren må selv gå det »primære kildemateriale« (s. 157) i dags- og ugepressen igennem, hvis hun eller han ønsker at komme bare en lille smule dybere ind i stoffet. Tilsyneladende er der ikke bevaret, og i hvert fald ikke benyttet, breve, dagbøger og andet af den type kildemateriale, som kunne bringe os bag massemediernes facadetegning; heller ikke Livas erindringer til Berlingske Tidende i 1940 åbner den mulighed. Det er en skam for Liva – og for læserne.

John T. Lauridsen

Register til Personalhistorisk Tidsskrift 1993

Ved Poul Steen

Personerne anføres som hovedregel på deres slægtsnavn, således som det er anført i teksten. Sammensatte navne, f.eks. Lente-Adler, sættes på første dels begyndelsesbogstav, altså i det nævnte tilfælde på L. Partikler som von, de, des, de la, zum o.s.v. ses der bort fra; f.eks. sættes des Vignes under V. Som hovedregel kan det ikke påregnes at finde navne, som alene optræder i noter og litteraturlister.

- Abelsen, Erik 18
Achen, Sven Tito 34
Adolf, Johan 63, 64
Agerby, Georg 164, 165, 166
Aggesen, Ebbe 6, 8, 12, 19, 33, 35, Magnus 35, Mogens 3, 4, 6, 11, 33, Sven 1
Andersdatter, Christiane 120, Gunder 64
Andersen, Absalon 36, Christiane 120, Dorit 99, Finn 93, 95, 98, 105, 164, 165, 166, 176, H. C. 101, 102, Jacob 31, Knud 21, Strange 17, 36, Svend Otto 100, Tames 120, 121, Vilhelm 109
Anderson, James 209
Andreasen, Janni 110, Poul 107
Anker, Carsten 103
Antonsen, Inge Mejer 78, 82
Archer, Mary 97
Arenfeldt, Axel 203, Jørgen 106
Arnesen, Kammerassessor 70
Assersen, Ring 37
Avnholt, Alfred 100
- Badskær, Johan 202
Bakar, Abu 107
Balle, Ebbe 8, 35, S. J. 100
Balslev, Inger Marie 196, Svend 100
Baltzer, Jürgen 44, 47
Bang, Viggo 207
Banggaard, Grethe 199
Barfod, Jørgen H. 203, 211, Magnus 24
Bargen, Anna von 42
Bartholdy, Nils G. 161, 165, 209
- Bartholin, Christoffer 106
Batzer, Jürgen 46
Baumschulen, Hans 53
Bech, Sv. Cedergreen 100, 103, 109, 110, 114, 195, 197
Beer, Hans 40
Below, Sophie 204
Bentzen, Peder 73, 74, Peter 75
Bentzon, Adrian Benoni 83, Jacob 75, Peter 68, 75, 77, 78, 82, 83, Rachel 75
Berling, Carl 121
Bernard, Charlotte Amalie 75, 82, 83
Bernier, Dagmar 97
Bernier-Schilden-Holsten, Hans 187
Berstähl, Nils Fredrik 138
Bild, Cecilie Larsdatter 30, Evert 26, Jacob Ottesen 26, Jens Nielsen 30, Jens Olufsen 6, 7, Jens Pedersen 30, Lars Jensen 30, Maren Jacobsdatter 26, Margrethe 26, Niels 7, 26, 29, Niels Jensen 30, 35, Niels Olufsen 3, 6, 17, 30, 35, Peder Larsen 30, Peder Nielsen 30, Peder Ottesen 26, Tale 31
Bille, Anders 203, Erik 203
Billær, Nicholao 7
Birkbak, Bjarne 176
Birkelund, Palle 102
Birtze, Fr. 212
Björn, Claus 108
Blixen, Karen 123
Blædel, Finn H. 163
Blæsild, Benno 101

- Blaabjerg, Anton 107
 Bodilsen, Peder 1
 Bomholt, Julius 113
 Bomøve, Niels 31
 Bonde, Carl 43
 Bonderup, Gerda 143
 Bondesen, Bonde 66
 Borgå, Ole 215
 Bosen, Anders 22
 Boserup, Ivan 102
 Brahe, Karen 89, Tycho 54
 Brandt, J. C. 90
 Bredning, Gjøel 14
 Bredsdorff, Elias 215, Thomas 102
 Bregnsbo, Michael 205
 Bremer, Birgit 101
 Brock, Jens 202
 Brok, Niels 8
 Brosbøll, Svend 111
 Bronst, Bjarne Nielsen 216
 Brun, Asser 31, 35, Esger 14, 31, Jens 14,
     15, 31, 35, Michel 35, Mikkkel 31, Niels
     14, 15, 16, 31, 36, Strange 14, 16, 31
 Bryld, Claus 215
 Bryske, Lisbeth 37
 Bundesen, Niels 66
 Buntzen, Advokat 74, Jean Baptiste L. C.
     E. 73, Jean Baptiste Louis Camille
     Edouard 76
 Burchhart, Jürgen Johann 44
 Bældenak, Jens Andersen 101
 Bøckmand, Adolf Hans 66, Christian
     Frederik 66, Matthias 56, 58, 59, 60, 61,
     62, 63, 64, 65, 66
 Bøckmann, Frantz 53, Matthias 53
 Bøgh, Knud 102
 Børresen, Annalise 100
 Børtning, Peter 54
 Bøssner, Johan Caspar 47, Johanne Maria
     46
 Baad, Abigael Nielsdatter 58
- Cappel, Hans 75, Madam 68, Susanne 72
 Carl-Nielsen, Anne Marie 110
 Carsten, Arent 41, Marie 41
 Christensdatter, Eleonora 120, Kirsten 134,
     135
 Christensen, Harry 158, J. C. 157, 205,
     Jens 60, Kaj 196, Niels 125, Peter M.
     M. 100, Tommy P. 91, 99, 104, 107,
     161, 162, 167, 199, 207, 209, 211
- Christian, Peter 44, 46, 47
 Christiansen, Skalle 29, Svend-Erik 176
 Clausen, Frits 215, H. P. 91, Niels 5,
     Terkel 5, 6
 Cocker, Mary 69, 72
 Conradi, Johan Dyring 52
 Cramer, Emilie Henriette 212
- Dalgaard, Jørgen B. 137, 138, 139, 141
 Dam, Sigvard Mahler 1, 37
 Damsholt, Nanna 96
 Dannemand, Frederikke 141, Frederikke
     Benedicte 121
 Danner, Grevinde 121, 138, 141
 Degn, Jess 119, Ole 99, 176
 Deuntzer, J. H. 157, 205
 Didrichsen, Fritz William 71
 Dieran, Marie Sophie 48
 Dinesen, Thomas 123, 141
 Dionan, Nic. 48
 Diran, Marie 48
 Dolleris, Knud 109
 Dosenrode, Folrad 28, Ingeborg 33
 Drewsen, Johan 207
 Drost, Mathæus 9, 19
 Due, Niels Jensen 36
 Dybdahl, Vagn 99
 Dybdal, Ida 161, 165
 Dyrbye, Holger 104
 Dyring, Carl Frederich Nicolay 49, 50,
     Chr. H. 49, Ed 50, Frederik Theodor
     51, Fredrik Theodor 49, Hans Johan
     38, 49, 50, 51, Johan Frederich Nicolay
     50, Johan Frederik Nicolay 49, Johan
     Nicolay 49, Johan Peder 49, Johan
     Peder Michael 51, Johan Peter 51,
     Johan Peter M. 49, Peder Mathiesen
     49, Peder Thomas 50, Theodor H. 49
 Dyrning, Nicolay 50, P. 50, Peder Thomas
     49, Peter 50, Peter Thomsen 50
 Døring, Johan Peter 50
- Ebbesdatter, Christine 29
 Ebbesen, Christen 119, Ebbe 27, 33, Niels
     12, 26, 27, 28, 33, 37, Oluf 11, 27, 33,
     Peder 14, 32, Strange 33, Ud 2, 29
 Egholm-Pedersen, Sv. 102
 Elsbøll, Lisa 106, 112
 Elswing, Niels 79

- Emune, Erik 23, 25
 Erik, Kong 10, 23, 24
 Eriksdatter, Mette 134, 135
 Eriksen, Claus 33, Ludvig Mylius 110
 Esbernsdatter, Cecilie 36, Ingeborg 36
 Eschen, Donat 39
 Eselmann, Angelus 43
 Esesen, Anders 8, 10, 29, 32, 35, Niels 14,
   Oluf 8, 10, 29, 32, 35, Strange 8, 11, 29,
   32, 35
 Eskildsen, Anders 203, Oluf 35
 Essen, Alexander Magnus von 44, 52
 Etlar, Carit 111
 Ettesen, Johan 207
- Faber, Familien 53, Peter Christian
   Frederik 67, Richardt 67
 Fabris, Salvator 102
 Fabritius, Albert 163, 164
 Fagerskind, Trugot 34
 Farlig, Ebbe 12
 Finne, Henrik C. 38, 52
 Finsen, Peder 13, 18
 Flensborg, Peter Jakobsen 203
 Florian, Annelise 101
 Fohlmann, Maria Dorothea 106
 Fonnesbech-Wulff, Bendicte 105
 Føstermoder, Anne 126
 Francis, John 72
 Franck, Magnus Friederich 44, 52
 Frandsen, Karl-Erik 183
 Frifelt, Samuel J. 185
 Friis, Henrik 26, Johan 26, Niels 31
 Frisch, Hartvig 214
 Frost, Anders 32, Esge 10, 32, Esger 8, 13,
   35, Sofie 32
 Furdal, Kim 158
- Garde, Georg 102, H. F. 76, 82, Hother
   Friboe 82, Søofficersfamilien 82, T. V.
   83
 Gartzten, Dietrich von 43
 Gauss, Johann Carl Friederich 83
 Glasmacher, Bogtrykkersvend 209
 Glipping, Erik 7, 13, 18
 Glob, Jens 19, Mogens Pedersen 33
 Good, Alfred 163
 Goralczyk, Wilhelm 51
 Gottburg, Magdalena 52
- Gram, Hans 208
 Grandjean, Lisbeth 114, 195
 Graugaard, Esben 104
 Gregersdatter, Magdalene 121
 Gregersen, Hans 180
 Greisdatter, Magdalene 121
 Griff, Morten Henriksen 58
 Grosen, Anders 36
 Grosøn, Anders 17
 Gundesdatter, Gro 36
 Gunnersdatter, Gro 18
 Gunnersen, Torkil 36
 Gyldenløve, Christian Ulrik 121, Elisabeth
   Sophia 121
 Gyldenstjerne, Cathrine Nielsdatter 31
 Gødesen, Peder 11, 32, Peder Jensen 35
 Gønge, Svend Poulsen 111
 Gøye, Falk 204
- Hackemann, Hans 41
 Hackmann, Margrethe 41
 Haffner, Johan Wolfgang 123, Wilhelmine
   Magdalene 124, 138, Wolfgang 124
 Hak, Niels 18, 36
 Hammer, Leif 138
 Hannover, Emil 130
 Hansen, Carl 203, Georg 127, 129, 131,
   132, 139, 141, Holger 111, Inger M.
   186, Malling 101, Maren Nielsdatter
   107, Niels 120
 Haraldsen, Olaf 25, Oluf 17, 18, 19, 23, 26,
   29, 36
 Hartby, Inger 93
 Hartogsohn, Hanna Rakel 98
 Hartvigsen, Jens 126
 Hase, Agge 5, 33, Ingeborg 33, Mogens 4,
   33, Mogens Ebbesen 5, 27, 37, Ove 12,
   27, 33, 37, Palle 33, Åge 27
 Hassé, Cathrine 40, Slekten 41
 Hatt, Gudmund 100
 Heegaard, Anna 68, 77, 79, 82, 83
 Heiken, Aage 106, 107, Aage Gerhard 106
 Helk, Vello 98, 99
 Helweg-Larsen, L. C. 79
 Hemming, Ingeborg 49
 Hemmingsen, Mathis 64
 Henningsen, Frants 130, Gustav 105, 106
 Hertel, Jørgen Lund 124, Sara Birgitte 138
 Heydtmann, Dirick 41

- Hilden, Adda 97
 Hinzesen, Henrik 31
 Hjorth, Karen 96, 136, 139, 141
 Holberg, Ludvig 102
 Holsten, Adolf Hans von 54, 59, 63, Hans
 von 59, 65
 Horvath, Franz 162, 193
 Hoseøl, Peder Nielsen 19
 Houmøller, Sven 163, 164
 Huitfeld, Arild 9
 Hvas, Lars 33
 Hvass, Frants Jørgen 211
 Hvedebrød, Niels Tuesen 11, 36
 Hvide, Anne 100, Jens Ebbesen 36, Skjaln
 1, Tove Andersdatter 31
 Hvidt, Erik 217, Kristian 159
 Høffding, Harald 102
 Høg, Barbara 32, 33, Bo 13, 32, Christen
 32, Just 208, Peder 32, 33
 Haar, Marcus Madsen 180
- Ibsen, Lambert 202
 Ilsøe, Grethe 94, 96, 99, 157, Harald 102,
 207, Ingrid 102
- Jacobsen, Hans 123, 124, Jeppe 203,
 Jørgen 203, Kurt 213, 214, 215
 Jakobsdatter, Dorthe 203
 Jacobsen, Per 101
 Jansen, Henrik 101, Henrik M. 100, Lotte
 201
 Japsen, G. 215
 Jensdatter, Kirstine 46, 47, Sofie 31
 Jensen, Chresten 134, Christen 120, Helge
 105, Henning 121, 213, Jacob 22, Jacob
 Bang 199, Jens 21, Johannes 120,
 Jørgen I. 109, 110, Lars 19, 21, Mette
 101, Niels 13, 14, 17, 20, Oluf 14, 34,
 Strange 4, 5, 16, 31, Torben Lindegaard
 207, Ærkebisp Niels 19
 Jepsen, Anton 103, 104, Jens 180
 Johannesen, Jens 52
 Johansen, Hans Chr. 132, 141, 159
 Jonsen, Niels 3, 4
 Jæger, Everlin 22
 Jønsson, Bente 100
 Jørgensen, Harald 141, Jacob 56, Paul
 Raimund 102, Peder 120
- Kardinal, Tue 18
 Karsten, Jacob 212
 Keller, Johann Jost 106, Johann Keinrich
 106, Johannes 106
 Kesja, Harald 23, 24, 25
 Kierulff, C. 70
 Kipling, Rudyard 166
 Kirkegaard, Aage 186
 Kirstein, Ernst Philip 212, Olaf Boserup
 212
 Kirt, Jacob 32, Jacob Nielsen 11
 Kjeldsen, Gunne 36, Jørgen 209
 Kjær, Gitte 111
 Kjærgaard, Thorkild 108
 Knudsen, Adrian Benoni Bentzon 82,
 Anders 17, Anna 82, Christen 82, 83,
 Jens 134, 135, Ole Bech 143, 155,
 Philip Julius 83
 Koch, Carl Henrik 102, Hal 112, 113
 Koefod, Jacob 76
 Koefoed, Jacob 73
 Kofoed, Georg A. 76
 Konow, Hans 163
 Krabbe, Iver 66
 Krage, Eskild 8
 Kragelund, Minna 96
 Kragh, Mogens 44
 Krause, Louise Augusta von 81
 Krengerup, Peter 62, 64
 Kristensen, Poul 103, 111
 Kristiansen, Skammel 12
 Krog, Cecilie 33, Elisabeth 33, Esge 33,
 Esge Ebbesen 12, 28, Esger 13, Eske 33,
 Niels 36
 Krogh, Tyge 184
 Kruse, Vibeke 121
 Kuhlemann, Elisabeth 41
 Kuhlmann, Lisabeth 40
 Kølln, Elly 101
 Køppen, Frederik 104, Gotthilf Ludwig
 122
 Kaarsted, Tage 102, 103, 205
 Kaasbøll, Anne Margrethe 123, 124
- Lagerbuk, Thomas 18
 Lam, Erik 25
 Lambertsdatter, Cathrine 135
 Lang, Theodora 97
 Lange, Anne Clausdatter 33, Lorentz 107,
 Mads 107, Mads Johansen 107, Villum
 105

- Lappenberg, Johann Dietrich 43
 Larsdatter, Cecilie 21
 Larsen, Aksel 213, 214, 215, 216, Birgit
 Flemming 87, 97, 98, 112, 161, 162,
 163, 164, 201, 216, 217, Christen 60,
 Jørgen Stage 87, 161, 165, 192, Peder
 21, 22, 35
 Lauridsen, John T. 108, 114, 205, 206, 216,
 217, Rasmus 61
 Lauritsen, Anders 61, 64
 Laursdatter, Kirsten 62
 Lautrup, Jochumine Øllegaard Charlotte
 150
 Lavard, Knud 23, 24
 Laverentsen, Johan 208
 Lavesen, Jens 21
 Lebech-Sørensen, Anna Marie 53
 Legel, Bo 12, 33, 34, Jacob 12, 34, Jens 12,
 17, 29, 34
 Lerche, Peter Madsen 106
 Liebenberg, Carl Christian Birch 73, 76
 Lillelund, Rigmor 104
 Lillie, Joseph C. 103
 Limbek, Ellen Henriksdatter 11
 Lind, Gunner 176, Johs. 177, 182
 Linde, Helle 96
 Litle, Jon 36, Oluf 36
 Luckock, Benjamin 81
 Lund, Christian Jensen 120, Jørgen Hertel
 138, Lise 163, Troels 129, 139, 141,
 Wilhelm 112
 Lykke, Kaj 54
 Lytke, Gødert van 207
 Lütken, Peter 41
 Læge, Jens 22
 Løwenborg, Hans 126
- Madsdatter, Appolonia 125
 Madsen, Henrik 203, Marcus 180, 181,
 Niels 168, 170, 172, Otto 91
 Magnusen, Jacob 35
 Mamsen, Jens 126
 Margolinsky, Julius 98
 Marker, Hans Jørgen 159, 176
 Markussen, Ingrid 96
 Marsk, Harald 29
 Marsvin, Ellen 203, 204
 Martinsen, Catharina 42
 Matthiassen, Christian 67
- Matthiesen, Hugo 104
 Meidell, Bjørn 215
 Meincke, Anna 40, 42, Ulrick 42
 Mether, Leif 93
 Metzson, Hans 98
 Meyer, Karl Otto 210, Poul 112, 113, 114
 Migliorato, Guiseppa 102
 Mikkelsen, Hans 188, 203, 204, Jørgen 102
 Miller, Lizzie 83
 Mitka, Isabella 101
 Mogensen, Jacob 11, 33, Mogens 22, 30,
 37
 Monrad, Ditlev 204
 Mortensdatter, Caren 125, 126, 138
 Motzfeldt, Peter 37
 Muller, Anna Magdalene 138
 Munch-Petersen, Arne 214, 215
 Munk, Jens 14, Kaj 216, Kirsten 121, 203,
 Niels Jensen 16, 35
 Mus, Jens 12, 33, Marine 30, Tage 21, 30
 Musaeus, Ingvar 87, 161, 162, 165
 Møller, Anders Monrad 91, Dietrich 41,
 Johanne 41, Kirstine Petersdatter 50,
 P. M. 102, Per Grau 206, Tove Barfoed
 102
- Naur, Elias 104
 Navnesen, Jens 5, 16, 31
 Nederland, Ole 206
 Neiiendam, Henrik 196, Karen 196, Klaus
 114, 195, 196, 197, Michael 196,
 Nicolai 114, 195, 196, 197, Robert 196,
 Tavs 114, 196
 Nellemann, J. 143
 Neubert, Gerd 202
 Nicolay, Johan 48, 50, Johan Georg 48
 Nielsdatter, Abigael 66, Gisle 134, 141,
 Johanne 31, Karen 31, Kirsten 33, 120,
 Malene 66, Tove 31
 Nielsen, Anders 19, Beth Grothe 134, 141,
 Birgit 138, 141, Carl 109, 110, Erik
 Møller 101, Jens 20, 28, 37, Kai 101,
 Kirsten 120, Lauritz 208, Magnus 24,
 Niels 125, 138, Oluf 4, Peder 7, 11, 12,
 20, 33, 100, Strange 28, 33, Tage 33,
 Tue 16, 22, 31
 Nilstochter, Johanna Maria 47
 Nissen, Henrik S. 112, Nicolai 106
 Nordentoft, Inge Merete 136

- Normann, Ernst 203
 Nyeberg, Caroline Jensdatter 122
 Nyholm, Nicolai 150
 Nøsted, Olaf 112
- Oelcker, Heinrich 213
 Oest-Larsen, Robert 161
 Olemann, Dirik 39
 Olesen, Anders 120
 Olsen, Poul 176, Poul Erik 157, 205
 Olufsen, Esge 29, Morten 125, Niels 7, 8,
 9, 13, 19, Oluf 33, Strange 29
 Ottesdatter, Anne 31, Ingeborg 31,
 Johanne 31
 Ottesen, Jacob 26, 31, Peder 26, Aeder 31
 Otze, Christian 52
 Overby, Ejgil 185, 186
 Ovesen, Ebbe 5, 33, 35, Mogens 5, 33
 Owen, Ch. 73, Francis 76
 Oxenvad, Niels 101
 Oxholm, F. 73
- Paikin, Elsebeth 159, 167, 176
 Pallesen, Peder 36
 Pank, Hans 181
 Panter, Knud Andersen 35, Lars Ågesen
 35
 Pawelsen, Jens 126
 Peck, Almers 41, Paul 41
 Pedersdatter, Anne 147, 202, Else 32,
 Ingefred 35, Karen 126, Margrethe 33,
 Mette 33
 Pedersen, Anders 32, Erik Helmer 100,
 Esger 14, 32, Hemming 22, 30, 37,
 Inger Margrethe 189, Ingrid Lilly Petra
 189, Jens 17, 19, 22, 32, 125, Karl Peder
 94, Martinus 216, Mogens N. 112,
 Niels Christian 120, Peder 202, Poul
 202, Strange 31, Tue 31
 Persen, Jens 11
 Petersen, Bertel 112, E. Ladewig 132, 141,
 Jeronimus 42, Maria 69, Mogens N.
 113, Nikolai 215
 Piilgaard, Anna 50
 Pilgrim, Johannes Sigismundus 43
 Porse, Knud 9
 Possing, Birgitte 96, 97, 109, 166
 Poulsen, Anders 210, Anton 210, Henning
 112, Svend 111
- Poulsen Gønge, Svend 111
 Prange, Knud 94, 95, 142, 163, 184, 200,
 201, 205
 Pufendorf, Esaias 102
 Paaske, David 208
- Qvist, Erik 209
- Rafsted, Bendte Mortensdatter Andersen
 121, Morten Andersen 121
 Rambusch, Sigurd 161, 165
 Rane, Jacob Nielsen 35, Niels 10, 29, 30,
 35, Peder Nielsen 35
 Rasmussen, Bonde 66, Hans 125, Juliane
 Caroline 122, Knud 110, Lars 122,
 Louise Christine 121, Poul 158, Tove
 Glud 192
 Rathlou, Ide 56, 65
 Ravn, Niels 62, 64
 Ravnkilde, Adda 83
 Refn, Kirsten 111
 Resen, Peder 102
 Reventlow, Christian Ditlev Frederik 108
 Riber, Niels Laursen 125
 Riising, Anne 143, 203, 205, 206
 Ringsen, Mogens 22, 30
 Ringsted, Palle 201
 Rizau, Erik Nicolai 105
 Rodsteen, Erik 106, Jens 105
 Roentgen, Georg 103
 Rosen, Wilhelm von 99
 Rosenberg, Georg E. 103
 Rosenkrantz, Niels Jensen 31
 Rud, Hanne 176
 Rude, Lars 83
 Røde, Hans 119, 138, Johanes 125
- Sadolin, Jørgen 203
 Sambiria, Margrete 13, 18
 Sawmand, Pawel 126
 Schade, Virtus 209
 Schimmelmann, Ernst Heinrich 212
 Schmidt, Johan 52
 Schmiederer, Ursula 215
 Scholten, Peter von 75, 77, 82, 83
 Schroll, Anna Else Karla 187
 Schubart, Carl Friederich 102
 Schøniger, J. G. 49, Johan Christian 49,
 Johan Georg 48, Johan Nicolay 49

- Sehested, Hannibal 157, 205
 Seidel, Hans 187
 Seidelin, Jørgen 188, Mogens 187, 188,
 203, 205, Peter Anton 187, Sophie 111
 Sevin, Pierre 83
 Sidelmann, Jochumine Øllegaard Charlotte
 150
 Sivén, Gunnar 93
 Skammelsen, Ebbe 2, 10, 27, 29, Jens 13,
 29, 35, Oluf 29, Tue 29, Tyge 13, 29
 Skinder, Bo 202
 Skinkel, Niels 204
 Skov, Porsris 17
 Skriver, Jens 207
 Skrænk, Harald 23, 25, 29
 Skytte, H. 205
 Sparre, Karen 203, Sophie Margrethe 212
 Sparre-Ulrich, Georg Christian 213, Kay
 212, 213
 Stampe, Henrik 142
 Steen, Gitte 110, Orla 189, Poul 99, 102,
 104, 105, 111, 161, 163, 165
 Steensberg, Axel 141
 Stenbock, Palle 101
 Stevnsborg, Henrik 118
 Stilling, Niels Peter 100, 207
 Stodderkonge, Jacob 126
 Stolpe, P. M. 90
 Strandsbjerg, Niels 157, 200
 Strangesdatter, Cecilie 29, Gro 17, Mette
 12, 33
 Strangesen, Claus 28, Ebbe 11, 32, 33,
 Niels 28, 32, 33, Otte 16, 17, 31, Peder
 31, 36, Tue 11, 14, 16, 29, 31, Åse
 Pedersdatter 32
 Sunesen, Ebbe 17
 Suurballe, Bent 164, 165
 Søestad, Anne Margrethe 123, 124
 Söhnlein, Catharina Margaretha 43, 46
 Søllinge, Jette D. 89, 90
 Sørensen, Anna Marie Lebech 67, Niels
 Wilhelm 189, Rasmus 147, Svend Erik
 189, 190, Thomas 61
 Tagesen, Iver 13, 18, Niels 33
 Temányi, Anne Marie 110
 Thestrup, Christian 142, Mathias 142,
 Poul 91, Rasmus 142, Øllegaard 142
 Thieran, Hans Nicolay 47, 48, Nicolas 48,
 Peter 40
 Thieren, Berend von 38, Bernhard von 38,
 Hans 38, Johann von 38
 Thira, Hans Johan 48, Johan Caspar 48,
 Nicolaus 47
 Thiran, Jürgen 40, Nic. 48
 Thiset, Anders 26
 Thomas, Peder 50, Peter 50
 Thomasdatter, Zidsel 147
 Thomsen, Ane Kirstine 49, 50, Anton 102,
 Niels 89, 90, Peder 50
 Thordsen, Skammel 35
 Thorsen, Svend 91
 Thorup, Anne-Grethe 101
 Thurland, George 76
 Thyran, Dorothea Magdalena 48,
 Dorothea Magdalena 49, Hans Casper
 49, Johan Nicolay 48, 49, 50, Johan
 Peter 48, 51, Marie Christine 50,
 Nicolay 48, Peder Thomas 49
 Tieran, Peter 39, 44
 Tierann, Peter 42
 Tirah, Nicolaus 47
 Tiran, Gabriel 39, 41, Peter 39, 40, 47,
 Peter Johan-Jacob 47
 Tirann, Gabriel 40, Hans 39, Marie Sophie
 49, Peter 39, 40
 Tiranne, Gabriell 41, 51, Gabrielle 39,
 Hans 41, Johan Nicolay 46, 49, Johann
 Peter 43, Jürgen 47, Jürgen Baltzer 46,
 47, Peter 41, 42, 43, 44, 46, 47, Peter
 Christian 46
 Tirannes, Gabriell 41, Hans 40, Peter 44,
 46
 Tirans, Marie 46, 47
 Tirhan, Benedictus 40
 Titanne, Gabrill 40
 Trommer, Aage 112, 113
 Tuesdatter, Edle 22
 Tuesen, Agge 26, 29, Niels 13, 15, 16, 31,
 35
 Türan, Eva Sophie 48, Hans Johan 48, 49,
 50, Johan Nicolay 50, 51, Johan Peder
 49, Johan Peter 50, Marie Sophie 48,
 Peder Mathiesen 49, Peter 44, 47, 52,
 Peter Christian 47
 Tyrann, Peter 43
 Tyranne, Elisabeth 40, Hans 40
 Tøgersdatter, Dorthé 126

- Udsen, Esbern 36, Esge 2, 10, 12, 19, 29,
     Skammel 29
 Uf, Jens 21, 22, 37, Peder 37
 Uff, Cecilie 30, Jens 30, Katharine 30, Lave
     30, Marine 30, Peder 30
 Ugodsen, Ebbe 12, 19, 29, Mogens 19, 29,
     36
 Ulfeld, Mette 31
 Ulfeldt, Corfitz 121, Tale 26
 Ulrich, Carl Heinrich Christian 213, G. H.
     J. 213, Georg Chr. 212, Georg
     Christian 212
 Uytendahl, Susanna 75, 76
- Vagnsen, Esbern 36
 Valdemarsen, Knud 23
 Vellingk, Mauritz 42
 Vellink, Mauritz 46
 Vendelbo, Peder 9
 Vendeport, Peder 206
 Vilhelm, Abbed 102
 Villesen, Helle 162, 192
 Vind, Agge 36, Gro Gundesdatter 36,
     Gunde 36, Tyge 10
 Vohtmann, P. 54
 Vrangal, Gustav 46
- Wad, Gustav Ludvig 188
 Wedel, Wedege von 9
 Wedeman, Vilhelm 208
 Weel, Liva 217
 Wegener, Conrad 43
 Weitzmann, Jacob Ludvig 138, Wibeke
     Jacoba Henriette 138
 Wilkinson, Wynyard R. T. 77, 81
 Willert, Hanne 211
 Willumsen, J. F. 109
 Wingender, Nete Balslev 97, 158
 Wittrog, Løjtnant 70
 Worsøe, Frederik August 138, Hans H. 95,
     98, 99, 117, 139, 141, 161, 163, 164,
     165, 188, 190, 210, 212
 Wulff, Elise Caroline 49, 50, Aage 107
 Wærn, Martha 97, 158
- Yxendal, Lars Jensen 14, 34, 35
- Zahle, Nathalie 97, 109, 166, Th. 205
 Zettergren, Henrich 208
- Øvesen, Jacob 22
- Ågesdatter, Gunvor 14
 Aakjær, Jeppe 110
 Aasted, Elsebeth 114, 195

Michael Bregnsbo: Gejstlighedens syn på samfund og øvrighed 1775-1800, belyst ved trykte prædikener og taler. (<i>John T. Lauridsen</i>)	205
Fynske årbøger 1992. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	206
O.J. Rawert: Kongeriget Danmarks industrielle forhold. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	207
Harald Ilsøe: Bogtrykkerne i København og deres virksomhed, ca. 1600-1810. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	207
Jørgen Kjeldsen (red.): I Guld og Himmelblaat. En bog om frimureriet i Danmark i fortid og nutid. (<i>Hans H. Worsøe</i>)	209
– Det skete. Modstandsbevægelsen på Skaarup Statsseminarium under 2. verdenskrig. (<i>Jørgen H. Barfod</i>)	210
Hanne Willert: Store familier i små huse. 77 hus-familier i 1800-tallets Kyndby. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	211
Frants Jørgen Hvass: Den von Schiebell-Arenstorffske familiestiftelse. (<i>Hans H. Worsøe</i>)	211
Olaf Boserup Kirstein: Stamtavle over slægten Kirstein i Danmark. (<i>Hans H. Worsøe</i>)	212
Kay Sparre-Ulrich: Stamtavle over efterkommere efter Justitsråd Georg Chr. Ulrich. (<i>Henning Jensen</i>)	212
Kurt Jacobsen: Aksel Larsen – en politisk biografi. (<i>John T. Lauridsen</i>)	213
Hvorup-Iowa tur/retur. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	216
Bjarne Nielsen Brovst: Jægeren Kaj Munk. Mennesket, digteren og præsten. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	216
Erik Hvidt: Liva. En biografi. (<i>John T. Lauridsen</i>)	217
Register til årgang 1993, ved <i>Poul Steen</i>	219

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. maj 1993:

Finn Andersen (formand), Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Nils G. Bartholdy, Schlegels Allé 1, 1807 Frederiksberg C.

Sv. Cedergreen Bech, Søtoften 21, 2820 Gentofte.

Tommy P. Christensen (redaktør), Bulgariensgade 5, 2300 København S.

Ida Dybdahl, Østerbrogade 44, 2100 København Ø.

Birgit Flemming Larsen (kasserer), Klostermarken 13, 9000 Ålborg.

Lise Lund, Filosofgangen 23, 2., 5000 Odense C.

Jørgen Papsøe (DIS-DK), Trolldager 8, 2950 Vedbæk.

Knud Prange, (næstformand), Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.

Poul Steen (sekretær), Granstuevej 14, 2840 Holte.

Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa.

Brug indlagte bestillingskort til Samfundets publikationer.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:

HVEM FORSKER HVAD, Christian Xs Vej 27, 8260 Viby,

hvor også ældre årgange kan købes. Alle priser er incl. moms.

Personalhistorisk Tidsskrift

udgives af *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie*, hvis formand er Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV. Tidsskriftet redigeres af Samfundets skriftudvalg ved redaktøren, Tommy P. Christensen.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til kassereren, Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Ålborg. Medlemskontingent udgør for 1994: 150 kr.

Vejledning til forfatterne

Manuskripter indsendes til redaktionen i ét eksemplar, idet det forudsættes, at forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig iøvrigt intet ansvar for indsendte manuskripter, billeder m.v.

Manuskripter maskinskrives på A4-ark med normal linieafstand (1½ linieafstand) og bred margin. Noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme. Illustrationsforslag med tilhørende undertekster vedlægges. Når manuskriptet er godkendt, og korrektur foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke påregnes fulgt af redaktionen. Efter renytryk har fundet sted, får forfatteren tilsendt 25 særtryk af artiklen gratis. Større oplag af særtryk kan bestilles og leveres efter regning.

Vejledning i udarbejdelse af anmeldelser til tidsskriftet kan frit rekvireres fra redaktionen.

Redaktionens adresse: Tommy P. Christensen, Den fynske Landsby, Sejrskovvej 20, 5260 Odense S.

Udgivet med støtte af tipsmidlerne og Alfred Goods Personalhistoriske Fond.

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a/s

ISSN 0300-3655